

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҒТУСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

ISSN 2790-2005

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

«AUEZOV UNIVERSITY» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL «AUEZOV UNIVERSITY»

№ 3 (15) 2025

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

**М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY**

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№3 (15)

ШЫМКЕНТ 2025

ISSN 2790-2005

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№3 (15) 2025

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Есиркепова Алтын Махмудовна - экономика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

Багаутдинова Найля Гумеровна – э. ғ. д., профессор, Казан Федералды Университеті, Ресей; Росса Э. Буркхарт – доктор философии, профессор, Бойсе мемлекеттік университеті, США; Ройса Холис PhD, профессор, Университет Дипонегоро, Индонезия; Агавелян Рубен Оганесович – п.ғ.к., доцент, Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университеті, Ресей; Гриншпун Вадим Валериевич - Лобачевский Атындағы Нижний Новгород Мемлекеттік Университеті, Мәскеу, Ресей; Ида Ясин - қауымдастырылған профессор, Путра Университеті, Малайзия; Ясмин Бани - PhD докторы, Путра Университеті, Малайзия; Займоглу Омер – PhD, Ақденіз Университеті, Анталия, Түркия; Касапоглу Ченгел - Хуля PhD, профессор, Анкары Хаджи Байрам университеті, Түркия; Гулямов Саидахрор Саидахмедович – э.ғ.д., профессор, Өзбекстан Ғылым Академиясының толық мүшесі; Асранбаева Мунажатхон – п.ғ.д., доцент Наманган мемлекеттік педагогикалық университеті, Өзбекстан; Суюнова Дильбар Жолдасбаевна – профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Өзбекстан; Халикова Рахбар Эргашевна – тарих.ғ.д., профессор Ташкент мемлекеттік техникалық университеті Ташкент, Өзбекстан; Ибраева Алуа - з.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан; Анесова Альбина Жеңісқызы – PhD , Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан; Кожамжарова Дария Пернешовна – тарих.ғ.д., құрметті профессор, ҚР ҰҒА академигі; Жолдасбекова Сауле Абдразаковна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Кабылбекова Заурет Бердикуловна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мицкая Елена Владимировна - з.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мадияров Нұрлыбай Көкешұлы – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сапарова Юлдыз Азимханова – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Гульнар Кумисбековна – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Боранбайев Сандыбай - ф.ғ.к., М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан;

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.13au>

UDC 82-312.9

A.S. Aliyev, A.S. Shvaikovskiy*

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: shvaikovskiy_a@mail.ru

**CHALLENGES AND ERRORS IN TRANSLATING SCIENCE FICTION AND FANTASY
GENRES (BASED ON “STAR WARS” FILMS)**

Abstract

The presented article examines the problems and errors encountered in translating the works of science fiction and fantasy genres, with a focus on the Star Wars films. The study combines theoretical approaches with empirical data, revealing the difficulties translators face in adapting fictional worlds, their terminology and cultural contexts. Translating such works requires not only accuracy in conveying specialized vocabulary, but also creativity in adapting dialogues and characterizations to preserve the atmosphere and style of the original. The article analyzes key translation difficulties such as neologisms, wordplay, humour and cultural references, and suggests methods to overcome them. The study aims to improve the quality of translation in the science fiction and fantasy genres and provides recommendations for further research in this area.

Keywords: adaptation, approaches, difference, fantasy genres, films, science fiction, translation.

Introduction

The translation errors were always an immutable part of translation followed step-by-step way of proper adaptation. Every step is deemed as an integral part due to difference of language. As M. Baker mentioned, translation is impossible owing to the fact that it has different number of vocabulary, structures of sentence, grammar and so on. Evidently, taking into consideration these facts the translation is only one step which uniting with others in one common complicated term “adaptation”. So, to make a film, there are many aspects which should be taken into account. In the last century, audience could observe adaptation of film, but with some differences. Some versions of adapted film were deleted, but people who watched once film when it's appeared on build boards and watched it in current adaptation can find some inconsistencies which is not an odd thing [1].

Theoretical analysis

Specified approaches of translation can be different, because science fiction films are films which require special approaches to elude some misunderstandings from the audience perspective. In some extend, some science fiction films are odd, because it can refer to future actions, where humanity live in the advanced world or even on another planet. And in this point, translators can come across with some terms which film storyline suggests. For instance: in Star Wars there are many species of nations which live on other planets in other galaxies. The first difficulties and its solution approach are names and transliteration and transcription. These two approaches are the most appropriate and more unique, as it has simple usage according to M. Krenn [2].

If to consider these ways of translation, then we have a description: transliteration is the process of converting text from one writing system to another while maintaining the original spelling as closely as possible. It does not focus on pronunciation, but instead ensures a precise correspondence between letters or symbols. This method is commonly used for names, place names, and specialized terms where preserving the original form is important. For example, the Russian word Москва is

transliterated as Moskva in the Latin alphabet, retaining its original structure regardless of pronunciation differences. Transcription focuses on conveying the pronunciation of a word in a different writing system, where the sound takes precedence over spelling. Unlike transliteration, transcription adapts the word to fit the phonetic system of the target language. This approach is often used in linguistic studies, pronunciation guides, and language learning. For instance, the Russian word Москва is transcribed as Moscow in English, reflecting its common pronunciation rather than its original spelling. These translation techniques are commonly accepted, moreover these both was used constantly in the verity of ways, where transmission of names wasn't feasible. Translating the genres of science fiction and fantasy presents unique challenges due to their imaginative and often complex nature. Unlike works of realistic literature, where the primary goal is to clearly convey the meaning, science fiction and fantasy texts require not only translation of the language but also cultural adaptation, creative interpretation, and sometimes the creation of new lexical elements [3].

This section discusses the theoretical difficulties encountered when translating science fiction and fantasy, using the Star Wars films as an example, as they contain specialized terminology, invented languages, cultural references, and fantastic elements. One of the main issues when translating Star Wars is working with unique terminology.

Terms like The Force, Jedi, Sith, lightsaber, and droid are central to the plot and world-building but can be challenging to translate due to the lack of direct equivalents in other languages. For instance, The Force in Russian conveys the general concept of power but does not always capture the philosophical and mystical essence of the original. The translation of cultural and historical references that form the unique world of Star Wars presents a complex challenge. Such works often include expressions that have become iconic but lack direct equivalents in other languages [4].

It is essential to not only accurately convey the meaning but also preserve the original cultural and atmospheric context. For example, the phrase May the Force be with you holds significant cultural weight in English, and its translation requires not only a faithful rendering of its meaning but also an effort to retain its impact on the audience. In the Russian version, Да пребудет с вами Сила (May the Force be with you) successfully preserves both the meaning and the philosophical and religious nuances embedded in the original. Moreover, an important aspect of translation is the preservation of the characters' distinctive speech styles, which significantly affect the audience's perception of the work. For instance, Han Solo's characteristic humor and sarcasm must be accurately conveyed in translation. This can be particularly challenging, as certain expressions in English may lack direct counterparts in Russian. The translator must not only identify appropriate equivalents but also maintain the rhythm, tone, and atmosphere of the original dialogue. Ensuring that the unique traits of the characters are still remaining recognizable in the translation is crucial for preserving the integrity and appeal of the original work. At the same time, invented names of planets, species, and technologies may either be transliterated (e.g., Coruscant) or adapted according to the linguistic and cultural context of the target language (e.g., Beshpin as Бешпин in Russian). The translator must decide whether to retain the original terms or adapt them to preserve their relevance and cultural compatibility in the target language. Cultural adaptation is another critical challenge [5].

The Star Wars universe is deeply embedded in Western cultural traditions, including mythology, religion, and history. For example, the concept of The Force draws from various spiritual teachings, such as Buddhism, Christianity, and Daoism, which may be unfamiliar to audiences in other cultures. The translator must find a way to adapt these ideas to make them understandable to the target audience while preserving the essence of the original. The films also include humor and colloquial speech, such as the distinctive manner of speaking of Han Solo, which adds another layer of complexity to the translation. The translator must find a way to preserve the humor and character traits while ensuring they are natural and relatable to the target audience. The fan community also plays a significant role in the translation process. Many fans create unofficial translations or subtitles, which may differ from the official versions. These translations can provide valuable insight into how different cultures interpret the original works and highlight the differences between official and fan-made translations. While such translations are not considered authoritative, they often reflect the

perspectives of specific cultural groups and may offer alternative solutions to translation challenges. Localization is another important component in translating Star Wars and similar works [6].

Localization goes beyond simple translation and adapts the text to the cultural context of the target audience. This may involve changing character names, altering cultural references, and adjusting dialogue to better align with local customs and traditions. The goal of localization is to make the material more relatable and relevant to the audience while preserving the spirit of the original. For instance, character or planet names may be changed, or certain phrases adapted according to local cultural norms [7].

Experimental part

As the ranges of experimental units are limited, with whole improvisation abilities, it was made up an investigation among second year students of SKU. There was a test which followed with explanation of cultural differences which can effect on adaptation of film in variety of ways. For the second year students it was explained how cultural differences can impact on film and what causes may bring a wrong adaptation or kind of misunderstandings. After several attempts to elaborate differences, there was a test with multiple choices of translation Star Wars phrases, which are quite well known among Star Wars community. And moreover, these phrases were given in multiple-choice translation. It means that the translation was changed, and second-year students supposed to choose which option they consider the most appropriate. Moreover, under the choices, there was a line where they could indicate their own variant of translation which they deem as the most correct one. The study depicted that second-year students are quite acquainted with translation techniques such as calculi method, transliteration, and so on. There was no difficulty to indicate the right answer in multiple-choice test. Roughly 2% of participants decided to indicate their own variant of translation, which was seemingly correct. If we consider all participants as potential audience of Star Wars film, we can make a conclusion that if such audience watches this film in original, they would understand clearly all complicated terms and names of characters without any hesitation.

Results

Though in Kazakhstan science fiction films particularly Star Wars doesn't have strong influence, adapted variant highly valuable weather its prominent or not. Some individuals are well acquainted with some terms which able to cause misunderstanding. From the point of view of translation part, future and current translators should be aware about cultural differences. The study aimed to examine participants' preferred translation strategies and evaluate their confidence in selecting an appropriate response. The findings indicate that an overwhelming majority of respondents (98%) opted for one of the predefined choices, demonstrating a clear tendency to rely on established linguistic solutions. This inclination may suggest a sufficient level of language proficiency but also a potential reluctance to engage in independent analysis and formulation of translations. Only 2% of participants elected to propose their own translation, which may reflect a higher degree of linguistic competence, confidence in their abilities, or an inclination toward creative problem-solving. However, the limited number of such responses could also imply that the provided options were sufficiently precise and accessible, thereby reducing the necessity for independent translation efforts.

Notably, none of the participants reported difficulty in selecting an answer, which may indicate the clarity of the test itself or a preference among respondents to make a selection, even in cases of uncertainty. Overall, the results underscore a prevailing reliance on predetermined translation choices, with only a small proportion of participants demonstrating an active engagement in independent translation. These insights contribute to a broader understanding of translation strategies and hold implications for the refinement of pedagogical approaches in translation studies.

Conclusion

To conclude, translating science fiction and fantasy involves a number of challenges that go beyond mere accuracy. It requires careful cultural adaptation, stylistic consistency, and the preservation of the essence of the narrative. The analysis of Star Wars translations highlights key difficulties, such as translating invented terms, preserving the impact of iconic phrases, and adapting character dialogues while maintaining their original intent and stylistic features.

References

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 2nd ed. - London: Routledge, 2011. - 416 p.
2. Krenn M. Translation in the Digital Age: The New Language of Science Fiction. - Berlin: Springer, 2016. - 320 p.
3. Venuti L. The Translation Studies Reader. 4th ed. - London: Routledge, 2012. - 552 p.
4. Gritsenko V. Cultural Challenges in Translating Sci-Fi and Fantasy Works: Case Studies from Literature and Film. - New York: Palgrave Macmillan, 2014. - 224 p.
5. Pym A. Exploring Translation Theories. 2nd ed. - London: Routledge, 2010. - 292 p.
6. O'Hagan M. The Translation of Multimodal Texts: Theory and Practice. - London: Routledge, 2013. - 264 p.
7. Sanderson B. Worlds Beyond Words: Translation and the Fantasy Genre. - Oxford: Oxford University Press, 2015. - 280 p.

А. С. Алиев, А. С. Швайковский*

студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

ҒЫЛЫМИ ФАНТАСТИКА МЕН ҚИЯЛ ЖАНРЛАРЫН АУДАРУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР МЕН ҚАТЕЛІКТЕР ("ЖҰЛДЫЗДЫ СОҒЫСТАР" ФИЛЬМДЕРІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН)

Түйін

Бұл мақала ғылыми фантастика мен фэнтези шығармаларын аударуда туындайтын мәселелер мен қателіктерді зерттейді, «Жұлдызды соғыстар» фильмдеріне назар аударылады. Зерттеу теориялық тәсілдерді эмпирикалық деректермен біріктіріп, аудармашылардың қиял-ғажайып әлемдер мен олардың терминологиясын, мәдени контексттерін бейімдеудегі қиындықтарын айқындайды. Мұндай шығармаларды аудару тек мамандандырылған лексиканы дәл беру ғана емес, сондай-ақ, диалогтар мен кейіпкерлерді бейімдеуде шығарманың атмосферасы мен стилін сақтап қалу үшін шығармашылық тәсілді қажет етеді. Мақалада неологизмдер, сөздермен ойнау, юмор мен мәдени сілтемелер сияқты негізгі аударма қиындықтары талданып, оларды жеңу әдістері ұсынылады. Зерттеу ғылыми фантастика мен фэнтези жанрларындағы аударманың сапасын арттыруға бағытталған және осы саладағы болашақ зерттеулер үшін ұсыныстар береді.

Кілттік сөздер: бейімделу, тәсілдер, айырмашылықтар, қиял жанрлары, Фильмдер, ғылыми фантастика, аударма.

А.С. Алиев, А.С. Швайковский*

студент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ И ОШИБКИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ЖАНРОВ НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ И ФЭНТЕЗИ (ПО МОТИВАМ ФИЛЬМОВ “ЗВЕЗДНЫЕ ВОЙНЫ”)

Аннотация

Данная статья рассматривает проблемы и ошибки, возникающие при переводе произведений научной фантастики и фэнтези, с акцентом на фильмы «Звездные войны». Исследование объединяет теоретические подходы с эмпирическими данными, выявляя трудности, с которыми сталкиваются переводчики при адаптации вымышленных миров, их терминологии и культурных контекстов. Перевод таких произведений требует не только точности в передаче специализированной лексики, но и творческого подхода к адаптации диалогов и характеристик персонажей для сохранения атмосферы и стиля оригинала. В статье анализируются ключевые трудности перевода, такие как неологизмы, игра слов, юмор и культурные отсылки, а также предлагаются методы их преодоления. Исследование направлено на повышение качества перевода в жанре научной фантастики и фэнтези и содержит рекомендации для дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: адаптация, подходы, различия, жанры фэнтези, фильмы, научная фантастика, перевод.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaykovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.01au>

УДК 821.111

**L.A.Aminova¹, R.Zh.Saurbayev¹, F.T.Yerekhanova^{2*}, A.Sh.Zhumasheva¹,
N.R.Omarov³**

¹Master of Pedagogical Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

¹Candidate of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

²Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

¹Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

³Candidate of Philological Sciences, Professor, Margulan Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

***Corresponding Author:** siliconoasis702@gmail.com

GENDER REPRESENTATION AS A FORM OF SELF-EXPRESSION IN WOMEN'S LITERATURE

Abstract

The paper explores how gender representation serves as a form of self-expression in female literature, highlighting the influence of gender identity on personal expression and psychological profiles. It emphasizes that women tend to use emotionally charged and precise language while avoiding harsh words, reflecting traits like gentleness and compassion. Communication styles are shaped by individual personalities and cultural backgrounds, with portrayals of women like Togzhan, Tatiana, and Elizabeth illustrating varying communication approaches. Education and upbringing play crucial roles in shaping gender identity and societal expectations. The paper plans to analyze women's communication patterns from the 19th century and extend a linguistic model to include both culturally specific and universal characteristics of gender identity.

Keywords: homonyms, stylization, style-forming elements, verbal-semantic aspect, syntactic constructions.

Introduction

Considering the diverse nature of the term "style" and in light of the objectives of this study, we define style as a distinctive way of self-expression that corresponds to a particular sphere of communication or activity. This expression is achieved through a range of linguistic techniques, which are selected based on communicative or artistic objectives [1;2;3].

The concept of style is a highly abstract level of understanding of language patterns, reflecting the generalized nature of extralinguistic factors that influence stylistic variation in speech. Factors such as the form of social consciousness, type of activity, and the sphere of communication related to this activity are considered style-forming elements [4].

By lowering the level of abstraction, we can consider more specific extralinguistic factors contributing to the formation of artistic style. One such factor is the gender identity of the linguistic personality. This identity is not only determined by biological sex but also by a speaker's ability to consciously deviate from gender stereotypes in their speech, depending on specific communicative goals.

The transformation of gender identity in the works of contemporary female writers is the subject of our analysis. Based on this, gender-based style can be understood as a way in which speech is organized in a literary text, influenced by the gender identity of the author. This involves the differentiation between male and female patterns of speech, as well as variations in speech behavior that can be observed at different levels of language.

In her work, R.K. Potapova identifies two main types of gender-based styles [5]:

1. Basic style, which refers to the biological sex of the speaker and is characterized by specific linguistic features.

2. Imitated style, involving the use of traits associated with the opposite gender in one's speech, whether through natural imitation or situational conditioning.

The notion of stylization is closely related to the concept of gender-based style. Stylization in writing can be defined as the intentional imitation of specific characteristics from a particular social environment, historical period, or other aspects in a work of literature.

Gender-based stylization refers to the replication of the typical linguistic patterns of the opposite gender in artistic or visual contexts. This is done for artistic purposes, such as creating a specific image or character.

The process of analyzing the language used in modern women's writing involves the following steps. First, a methodology developed by the author is adapted for research purposes. Then, the text is analyzed to determine if there is any imitation of the writing style of male authors. To do this, formal grammatical and stylistic features are identified that make up a female author's unique writing style. Next, any signs of imitation of a male style are looked for. Finally, the basic female writing style is compared with the imitated style, revealing any instances of gender stylization.

The paper also makes a distinction between the terms "author" and "narrator". The author is the real person who produces the work and whose ideas are expressed in it. The narrator, on the other hand, is a character in the fictional work who serves a specific function.

It is important to emphasize the importance of the author-narrator distinction in the research under review. The writers of the texts analyzed are female, and they have a unique gender style in their writing. However, the character through whom the narrative is presented may be male, and their language represents an imitation of another gender's style. In other words, the writer uses gender stylization.

The study acknowledges the subtext as the main unit for analyzing the gender traits of linguistic personalities in the works of French and Russian women writers.

The subtext is a typical element of the semantic structure of a text that is associated with a set of characteristics related to gender. A subtext can be defined as a complex plot and compositional unit in a literary work, which is motivated by gender as a characteristic of the linguistic personality. The subtext represents a specific semantic position (female or male), and it is implemented in the work through the use of either a basic (female) or an imitated (male) style.

Within a fictional work, subtexts can be categorized into two types: those that represent the author's "female writing," which constitutes the primary style, and those that are imitated and stylized in a manner characteristic of masculine speech patterns, creating a sense of transformation. Based on the gender-related characteristics of the linguistic personality, two main types of subtexts can be identified in the study: "female" and "male." In the "female" narrative, the story is perspective of a female narrator, while in the "male" narrative, it is from a male narrator. Both express the speaker's point of view on a given event and provide their assessment of it. However, in the male narrative, the content of the female narrative is often replicated, but the assessments of events and character behavior may differ.

The use of gender-specific narratives within a single text, represented by the female and male narratives, is a common literary technique in early 21st-century Russian and French literature written by women authors. It appears that the use of gender intertextuality in women's writing reflects broader trends in contemporary postmodern culture.

Literature review

German linguist and philosopher F. Mauthner conducted a study on the speech patterns of men and women within various social groups in 1913. He linked the development of female speech to historical traditions in ancient theater, in which women played roles traditionally performed by men. This, in turn, led to the emergence of a distinct female language only when women gained access to the stage.

O. Jespersen [6], a Danish professor of English, included a section on "Women" in his 1922 book, *Language: Its Nature, Development, and Origin*. In this section, he analyzed the vocabulary used by women and noted that it tends to be less diverse than that of men, particularly in fields such as philology and art history. This trend has been referred to as the "androcentric bias" by F. Viviani [7].

According to this rule, male verbal behavior is automatically considered acceptable and correct, whereas female linguistic characteristics are viewed as a negative deviation from the norm. This has led to the formation of a stable stereotype regarding male and female behaviors. In addition to these stereotypical notions about speech styles, society also holds the widespread view that there are “male and female topics.” For a long time, various countries have published manuals containing direct recommendations to women on how and what they should discuss.

For example, the 16th-century Domostroy text established a set of topics that women were expected to discuss: “Conversations with guests about needlework, household management, and the management of household tasks. If one is unsure of something, it is advised to politely and respectfully ask knowledgeable wives for advice.” [8]. It also provided a model for ideal female speech behavior: “Good women gather to engage in meaningful conversation and learn, rather than simply for food and drink. They should aim to remember everything for future reference, and avoid making fun of others or gossiping. If asked about someone else’s affairs, even if there is bias involved, one should respond with “I am not aware of the matter, I have not heard anything, and do not make assumptions.” One should also refrain from discussing other people’s personal matters and spreading rumors about royalty, nobility, or neighbors.”

In the novel "The Tutor" by Eliot, the author provides guidance on selecting nannies for the children of noble families. The author emphasizes the significance of correct and polite language for these children, asserting that children of noble fathers should begin learning proper pronunciation at an early age.

These instructions and recommendations give rise to a naïve idea of a feminine model of speech behavior, which prescribes how women should speak. This model includes the following aspects:

1. The feminine gender should follow the masculine gender.
2. Women are assumed to have poorer language skills and less expressiveness than men.
3. A woman's natural tendency to speak is viewed as excessive communication, and she should therefore remain silent.
4. Women should avoid using rude or obscene language.

In her communication, she should adhere to the exemplary male model and not deviate from prescribed topics. This stereotypical image aims to create an idealized representation of a woman, which focuses on her primary social role of maintaining a home and nurturing the next generation.

It is worth noting that this stereotype continues to exist and evolve in the present day. For example, there are guides for people wishing to transition their gender that offer recommendations on how a "real woman" should speak. Differences in male and female language use have been noted in anthropological literature since the 17th century. Missionaries and explorers in their diaries and journals discuss people whose actual behavior of men and women differed significantly from each other, which allows us to talk about the existence of male and female languages with differences in various layers of language. These distinctions were later confirmed by scientific research in anthropology. For instance, J. Kantarovich [9], who studied the Chukchi language in western Siberia, noticed that women use the phoneme "l" in similar positions, while men employ either "tl" or "r." R. Flannery [10] documented that Gros Ventre males substituted the velar plosive "k" with a fricative. Within the Koasati tribe of Muskogee in Louisiana, verb forms differ depending on the gender of the speaker. There are also notable differences in the range of vocabulary across various language systems. For instance, in Japanese, gender is indicated in all three-person pronouns rather than just the third person, as in many other languages. Furthermore, in Sumerian, there exist two distinct varieties of the language: *eme-ku*, used for most business and religious texts, and *eme-sal*, used for hymns and speeches by deities, priestesses and eunuchs. Several scholars have classified these systems as separate languages based on data, but such an approach is inaccurate, as phonological, morphological, syntactical and lexical characteristics suggest that speaker gender only influences the form of words. In the middle of the twentieth century, the topic of gender and language began to be explored in academic research, not just by anthropologists but also by linguists [11]. While the analysis of women's speech was not a primary focus in these studies, their findings were of undeniable scientific significance, contrasting with the naïve linguistic assumptions of previous eras.

During the latter half of the twentieth century, there was a significant expansion of linguistic research, driven by a change in the way language was understood as an object of study. This shift towards a more anthropocentric approach contributed to the development of interdisciplinary studies in linguistics. Only recently have linguists begun to conduct systematic research on gender, and the growing interest in the relationship between language and gender is linked to the emergence of sociolinguistics as a subfield of linguistics.

Methodology

Research design

This research aims to investigate the concept of "gender stylization" in female literature to better understand how writers use it to portray the experiences of women characters. We will examine how gender is linguistically represented in literary texts and how this portrayal influences the overall meaning and interpretation of the work within the context of national identity.

Methods

The following methods were employed in the study:

1. The descriptive method mainly involves a systematic examination and description of language from a gender-based perspective.
2. The structural approach aims to identify the structural organization of linguistic elements and their connections within a given linguistic context.
3. Component analysis entails an examination of the content and significance of textual components.
4. The stratification method is a strategy that investigates linguistic differences among members of various social groups. This approach explores phraseological expressions, regional variations, communication styles, and other features of language usage in diverse social settings.

Data collection and samplings

The research materials presented in this paper are derived from classic works of Kazakh, Russian and English literature of the 19th century. The research was conducted using texts from modern women's literature published in English, Russian, and Kazakh, totaling approximately 1,500 printed pages. This process will be explored through the examples of three fictional female characters: Togzhan from "The Way of Abai", Tatiana from "Eugene Onegin" and Elizabeth from "Pride and Prejudice".

Discussion and results

The individual speech patterns of literary heroines, on the one hand, serve as a means of self-expression for these characters, and on the other, they provide readers with insight into their inner world. Nationality, or more specifically, the social and cultural context in which these female characters were raised, influences all aspects of their communication, including their associative, semantic, cognitive, and pragmatic aspects. Let us examine the specific characteristics of each woman's unique speech patterns in more detail.

According to the novel "The Way of Abai", two verbal communication scenarios are analysed: between Togzhan and Abai, and between Togzhan and her friends. There is no indication of dominance in Togzhan's speech, as she tends to be more of a listener than a speaker. Regarding her vocabulary, specific words predominate over more abstract ones, and she also uses diminutive suffixes and simplifies her sentences. In addition, there is frequent repetition of words, which does not indicate any stylistic weaknesses on the part of the character. Instead, it can be considered a stylistic device used to increase the expressiveness of her speech. Repetition helps to emphasize key points, making them more prominent and adding depth to her statements.

Emphasis is seldom employed in prose writing, yet Togzhan's emotional and intense discourse conveys this effectively. The author relied less on visual and more on the auditory perception of the protagonist. Through the use of conventional punctuation marks, he skillfully shifts in tone, pacing, and pauses, which contribute to the overall atmosphere of the narrative.

Togzhan speaks minimally, but each utterance carries significant weight. Her words precisely align with their literal meaning, exhausting every subtlety necessary for the piece. Comparisons are

often employed as a literary technique, a feature of Kazakh literature. Togzhan often formalizes comparisons into separate clauses, as in “He shone like moonlight and disappeared.”

At the morphological level, adjectives play a significant role in the genderlect of Togzhan as they convey various evaluative meanings. For instance, adjectives such as “ai - native sweet” and “dream - cherished and unique” convey positive emotions, while “fragile suggests preciousness. Verbs also play a crucial role in Togzhan's, as they vividly describe events and actions, adding energy to the. Pronouns are in Togzhan's speech, they are often omitted in favor of personal verb forms endings, which impart a dynamic and conversational quality to her speech, well as accelerate pace.

The representation of feelings in Togzhan's speech is achieved through the use of specific linguistic devices, such as emotionally charged words with vivid meaning, which often carry an unambiguous emotional weight. Interrogative statements, motivational utterances, interjections, and introductions are also prominent features of her discourse.

Togzhan often formulates her statements as questions, for example, “Is this Abai?”, “Oh my goodness, was it fate that brought us together?” or “Is he unwell?”. These question-like statements, while outwardly resembling ordinary questions, convey a strong emotional intensity.

Togzhan predominantly employs simple, declarative sentences that convey a sense of intense emotion and expressiveness through appropriate intonation. For example, phrases such as “my shining light”, “evil fate”, or “such suffering, such torment” illustrate her feelings.

Her speech possesses a casual, conversational tone, demonstrated by short and abrupt statements, such as “Farewell!”, “Don't forget!” or “Come back These concise and intimate phrases enhance the brevity and intimacy of her communication.

The table below demonstrates the correlation between Togzhan's personality traits and her gender:

Table 1. Ways of Togzhan's self-expression through language means

Personality traits	Speech design
Restraint	Simplification of sentences
Emotionality	Emphase
Agitation	Comparative phrases; adjectives
Creative Imagination	Concrete nouns
Economic Management	Verbs
Impetuousness	Affirmative questions
Simplicity	Imperative questions

In the novel “Evgenie Onegin,” three speech situations are analyzed: the dialogue between Tatiana and the nurse, the dialogue between Tatiana and Onegin, and the internal monologues of the protagonist. The language of Tatiana is closely connected to the historical context in which she was created. In the early 20th century, the Russian literary language was still evolving, and Tatiana's speech reflects this development by incorporating colloquial speech from the upper class.

In conversation with her nanny, Tatiana often uses colloquial expressions such as “I can't sleep,” “I'm bored,” “Let's talk about this and that,” and “I don't feel well.” She also uses the word “babysitter” to address her caregiver. The use of these informal words reveals a lot about her personality.

First and foremost, it is that this provincial girl is close with ordinary. Secondly, her lexicon reveals a kind and caring nature. Tatiana's use of “lower-class” words gives her speech vernacular flavor and carries stylistic. Tatiana's speech coexists with the vocabulary of the literary language, and in assessing the value of these, it is to consider their inherent motivation organic integration within their context. These words contribute to the romantic and delicate sound her speech imbuing it with a sense of sublimity.

Tatiana cannot fully articulate her feelings in her mother tongue. Due to her bilingual background, her linguistic is more complex than those of her peers. In native Russian, she finds it to be delicate, intimate emotions. She writes letters in a language that best suits expressing moving

sentiments. However, the letter remains to the reader, and completeness" adds to mystery and depth of her character.

Table 2. Pronoun Frequency in Tatiana's Speech

Pronouns	Writings	The last meeting
I	24	27
You	11	13
You	13	-
We	2	2
My	8	9
Your	2	5
Our	1	-
Your	4	-

The choice of personal pronouns and their forms in the text, as well as the transition from the more formal "you" to the more intimate "thou," conveys a sense of authenticity and emotion in the writing. The absence of "you" and "your" in the final scene may not necessarily indicate a lack of warmth on Tatiana's part, but rather her acceptance of fate and inner inhibitions: she loves Onegin, but only allows for formal communication.

The frequent use of the first-person pronoun "I" reflects the introspective nature of the heroine. The word "we" occurs twice in the text in both instances, while Tatiana also uses the possessive pronoun "our" once, highlighting the impossibility of a shared path.

The most striking stylistic element in Tatiana's speech is the use of silence (“Я...знаешь, няня...влюблена”; “Не думай...право...подозренье...Но видишь...ах! Не откажи...”; “Пошли тихонько внука с запиской этой к О...к...К соседу...”). It is used to suggest a thought, and the speaker's words are interrupted, leaving the listener to complete the sentence in their mind. This creates a sense of suspense and excitement, which is enhanced by the implied gesture created by the ellipsis.

The pauses created by the silences reflect the girl's internal thoughts and give her speech a unique expressiveness. Through her use of language, Tatiana reveals her unique personality traits.

Table 3. Tatiana's self-expression through language means

Personality traits	Speech design
Nationality	Household vocabulary
Sentimentality	French language
Aestheticism	abstract nouns
Impetuosity	(Pronoun (you, your)) (Pronoun (you, your)) (The pronoun (I))
Restraint	Default

Let us take a closer look at the features of Elizabeth's speech. In everyday life, she actively uses the genre of communication, which can be described as a casual conversation. Elizabeth's speech repertoire is wider than that of Togzhan and Tatiana, and includes five communication situations:

- with relatives;
- with a friend;
- with Darcy;
- with neighbors;
- with representatives of high society.

In the process of communication, Elizabeth often uses emotionally colored words, which can be divided into two groups.:

1. Words with a positive rating, such as "charming", "cute", "nice", "pleasant", "adorable", "poor thing".

2. Negative words such as "stupid", "frivolous", "frivolous", "scoundrel", "seducer", "swindler".

Elizabeth has imaginative thinking, which is reflected in her speech. She uses a large number of specific nouns that give her speech expressiveness and clarity, allowing her to create vivid images. Even when describing mundane things like the estate, breakfast, letters, or horses, Elizabeth finds an opportunity to express her imaginative energy.

Specifically, the everyday vocabulary used by Elizabeth has aesthetic significance, as it allows us to see life in all its diversity and emphasize the purity and moral integrity of the girl. Elizabeth talks about high matters, but she is not a stranger to more mundane subjects.

Her descriptive monologues are full of details, which require specific nouns to represent them artistically, evoking images of real objects and phenomena in our minds.

Elizabeth's speech is marked by signposting words, typically expressed through pronouns. Since interlocutors are aware of the context in which the conversation occurs, there is no need for precise identification. For instance, Elizabeth's sister Lydia runs away with Mr. Wickham, Elizabeth remarks, "Even though he's such a person!" or "How can you influence such a person. She's talking about Darcy.: "But I never imagined that he was capable of such revenge, such injustice, such inhumanity."

The situation performs the function of incompleteness of expression, and in this case, the demonstrative pronoun is sufficient. These signposting words seem to hint at the continuation of the statement, but the interlocutor is allowed to think about its content.

In addition, in her speech, pronouns such as "what" and "how" serve as actualizers, which determine the intonational structure of the utterance. For instance, "What about him?", "Is he really capable of this?", and "Where are you going?", "To Meryton?". Words and phrases that are highlighted in this manner are given logical stress and acquire a significant degree of dynamic emphasis.

Firstly, actualizers assist the girl in determining whether the interlocutor is engaged in what she has to say. Secondly, they indicate to the speaker that they can participate in the conversation and contribute their viewpoint. The selection of personal pronouns depends on the context. For instance, formality in addressing guests at Netherfield is through the use of "you" and titles such as "Mr.", "Miss", and "Mrs."

Furthermore, the speaker addresses their parents with "sir" and "madam" to demonstrate filial respect.

The frequent use of commands in Elizabeth's speech indicates the "informal" nature of her communication and the spoken form of her language. The use of command forms serves as a means to create lively and motivational expressions, giving her speech a relaxed and friendly tone. Verbs such as "criticize", "tease", "enjoy", "dance", and "observe" characterize Elizabeth's character, expressing her kindness, good nature, and feelings and desires.

The vivid and expressive nature of Elizabeth's speech is evident on the syntactical level. One particular feature of her discourse is the frequent use of homonyms in sentences, which serves as an important tool for depicting the characters around her. These homonyms enhance the expressiveness of her statements. Within clusters of these homonyms, she utilizes synonyms and words with similar meanings to amplify her message: abilities, mannerisms, and tastes; wisdom and nobility; foolishness and quirks; fancies and inconsistencies; pride and vanity; resentment and vindictiveness. Additionally, Elizabeth employs a connective conjunction to liven up her presentation and group these homonyms together.

Her frequent use of introductory words such as joy, pleasure, regret, and surprise emphasizes the ease and naturalness of her conversational style. She often employs words that indicate varying degrees of certainty, such as "probably," "of course," "undoubtedly," and "the right should be valid." These words not only enhance the expressiveness of her speech but also reflect her confident character as they demonstrate a high level of assurance in her statements.

Additionally, Elizabeth employs syntactic constructions that contribute to the emotional impact of her communication. These include exclamatory phrases like “What a curious thing!” and “Goodness gracious!” These exclamations indicate her directness and openness, giving her speech a concise and concise quality.

The following table illustrates how Elizabeth’s verbal style reflects her personality:

Table 4. Elizabeth's self-expression through language means

Personality traits	Speech design
Spontaneity	Words with emotional colouring
Economic management	Concrete nouns
Tact, good manners	Pronouns
Good-naturedness	Imperative verbs
Hardness	Introductory words
Emotionality	Exclamational sentences

Research has shown that young women often turn to questions of spirituality and morality. Two main themes in this area are happiness and fate. In terms of the semantic representation of happiness, Togzhan and Tatiana are viewed as passive recipients of happiness, while Elizabeth appears to be an active agent who can create her happiness. However, when it comes to fate, the girls share similar semantic spaces with more negative responses to the concept than positive ones. Positive responses are primarily conveyed through adjectives and nouns, while negative responses are articulated through verbs and metaphors.

The nuances of women's communication are highlighted through the frequent use of polite and respectful language. The vocabulary chosen by each girl serves multiple purposes:

- I. Expressing a range of emotions through interjections (polite phrases are used to convey a variety of emotions);
- II. Conveying feelings through emotional-evaluative language;
- III. Demonstrating one's feminine identity through the expression of "femininity".
- IV. The function of “friendly encouragement” (expressing a positive attitude toward the person addressed).

Interjections and emotional-evaluative expressions play a prominent role in this function, as they assist in conveying and revealing feelings. This is due to the high emotionality that is characteristic of women. According to the definition of A. P. Martynyuk, whom we support, in women, both the left and right hemispheres of the brain have emotional coloring and interact closely. As the characters in the text under analysis are female, they exhibit these physiological traits.

Conclusion

Gender identity is a significant aspect of personal expression, shaping the psychological portrait of an individual for the benefit of the interlocutor. It is a wealth of information about a person's state at any given moment. expression allows individuals to showcase their unique identity while also assisting others in identifying them. The speech of characters is influenced by their psychological characteristics, particularly their linguistic preferences. As speech serves to establish and maintain social and personal identity, each person endeavors to communicate in a manner that is consistent with their gender.

A linguistic personality can be primarily identified by the verbal-semantic aspect of an individual's speech. The vocabulary used in communication is the primary factor that contributes to this aspect. Women tend to avoid harsh or offensive words, opting instead for emotionally charged and precise language that is often conveyed in short, concise statements. Their communication is also characterized by the frequent use of words associated with etiquette, as well as sympathetic and empathetic expressions. Regardless of nationality, women tend to express their emotions through language. Common characteristics of female speech include expressiveness, the frequent use of pronouns, introductory words, and exclamation marks.

Each of them attempts to communicate in a manner that is consistent with their gender norms. At the same time, their national background also influences their communication style. Togzhan exhibits a more submissive communication style, Tatiana exhibits a more extroverted communication style, and Elizabeth exhibits an easy-going and independent communication style. She is particularly focused on the tactics of collaborative communication.

Education is the initial step in the formation of a person's gender identity, gender roles are a fundamental aspect of cultural and social development. Education is a personal journey that encompasses various, such as and cultural, family influences, and social class. It is important to consider gender traits and bio-socio-cultural characteristics during the educational process.

Togzhan, Tatiana, and Elizabeth developed fundamental qualities and characteristics associated with the female gender through their upbringing. These traits, such as gentleness, femininity, caring, and compassion, were instilled in them during their childhood. These qualities guide their efforts to adapt to the gendered expectations and create appropriate behavioral patterns in society.

Gender influences all aspects of human life and is reflected in use. Girls express their emotions through speech, which serves to maintain a social and personal identity. Each girl strives to communicate in ways that are consistent with gender norms. Girls prioritize cooperative communication, and their speech patterns in the 19th century were characterized by sincerity and a lack of aggression.

Our plans include analyzing the everyday communication patterns of 19th-century women based on historical records and expanding the linguistic model to incorporate both culturally specific and universally applicable characteristics of gender identity.

References

1. Babatunji A. Linguistic. Grammar, Applied Linguistics and Society. Oxford: OAU Press, 2024, P.61-80.
2. Alisoy H. Exploring English Stylistics: A Comprehensive Guide for Language Teachers. Alexandria: Zenodo.org, 2023, 148p.
3. Hamawand Z. English Stylistics: A Cognitive Grammar Approach. New York City: Springer, 2023, 144p.
4. Shanmugasundaram M., Tamilarasu, A. The impact of digital technology, social media, and artificial intelligence on cognitive functions: a review // Frontiers, 2023, №2.
5. Potapova R. K. Segmentno-strukturnaja organizacija rechi (jeksperimental'no-foneticheskie issledovaniya) [Segmental-structural organization of speech (experimental-phonetic studies)]: avtoref. bolezni'. ... doktor filosofii. po special'nosti «Filologija». Leningrad: Nauka, 1981, 47 s.
6. Jespersen O. Language, its Nature, Development and Origin. London: George Allen & Unwin Ltd, 1922, 448p.
7. Viviani F. Reflections on androcentrism // Online Interdisciplinary Research Journal, 2024, T.14, №05, P. 1-14.
8. Domostroy as a monument of medieval culture. Exmo: Russian Classics, 2009, 334p.
9. Kantarovich J. Language variation in a shifting community: Different patterns of noun incorporation in Modern Chukchi // International Journal of Bilingualism, 2022, T.26, №5.
10. Flannery R. Men's and Women's Speech in Gros Ventre // International Journal of American Linguistics, 1946, T. 12, №1, P.133-135.
11. Maïa Ponsonnet. Emotional language: A brief history of recent research. Approaches to Language and Culture (Handbook). Berlin: De Gruyter Mouton, 2022, pp.307-335.

Л.А.Аминова, Р. Ж.Саурбаев, Ф. Т. Ереханова*, А.Ш. Жұмашева, Н. Р. Омаров

педагогика ғылымдарының магистрі, Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан
филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан
филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М. А., Орталық Азия инновациялық университеті,
Шымкент, Қазақстан
филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан

филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Марғұлан педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** siliconoasis702@gmail.com

ӘЙЕЛДЕР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК ӨКІЛДІК ӨЗІН-ӨЗІ КӨРСЕТУ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Түйін

Жұмыс гендерлік өкілдіктің әйел әдебиетінде өзін-өзі көрсету формасы ретінде қалай қызмет ететінін зерттейді, гендерлік сәйкестендірудің жеке көрініс пен психологиялық профильдерге әсерін көрсетеді. Ол әйелдердің жұмсақтық пен жанашырлық сияқты қасиеттерді көрсететін дәрежі сөздерден аулақ бола отырып, эмоционалды және дәл тілді қолдануға бейім екенін атап өтеді. Тоғжан, Татьяна және Элизабет сияқты әйелдердің бейнелері әр түрлі қарым-қатынас тәсілдерін бейнелейтін қарым-қатынас стилі жеке тұлғалар мен мәдени орталарға байланысты қалыптасады. Білім мен тәрбие гендерлік сәйкестілік пен қоғамның үміттерін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл мақала 19 ғасырдағы әйелдердің қарым-қатынас үлгілерін талдауды және гендерлік сәйкестіктің мәдени және әмбебап сипаттамаларын қамтитын лингвистикалық модельді кеңейтуді жоспарлап отыр.

Кілттік сөздер: омонимдер, әйелдер әдебиеті, тілдік үлгілер, стилизация, стиль құраушы элементтер, сөздік-семантикалық аспекті, синтаксистік құрылымдар

Л.А.Аминова, Р.Ж.Саурбаев, Ф.Т. Ереханова*, А.Ш. Жұмашева, Н.Р. Омаров

магистр педагогических наук, университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

кандидат филологических наук, профессор, университет им. С. Торайгырова,

Павлодар, Казахстан

кандидат филологических наук, и.о. доцента, Центрально-Азиатский инновационный

университет, Шымкент, Казахстан

доктор филологических наук, профессор, университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

кандидат филологических наук, профессор, Педагогический университет им. Маргулана,

Павлодар, Казахстан

***Автор для корреспонденции:** siliconoasis702@gmail.com

ГЕНДЕРНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КАК ФОРМА САМОВЫРАЖЕНИЯ В ЖЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье рассматривается, как гендерное представление служит формой самовыражения в женской литературе, подчеркивая влияние гендерной идентичности на личностное выражение и психологические профили. В ней подчеркивается, что женщины склонны использовать эмоционально заряженный и точный язык, избегая при этом резких слов, отражая такие черты, как мягкость и сострадание. Стили общения формируются индивидуальными личностями и культурным происхождением, при этом изображения таких женщин, как Тоғжан, Татьяна и Элизабет, иллюстрируют различные подходы к общению. Образование и воспитание играют решающую роль в формировании гендерной идентичности и общественных ожиданий. В статье планируется проанализировать модели женского общения с 19 века и расширить лингвистическую модель, включив в нее как культурно специфичные, так и универсальные характеристики гендерной идентичности.

Ключевые слова: омонимы, женская литература, языковые закономерности, стилизация, стилиобразующие элементы, словесно-семантический аспект, синтаксические конструкции

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ф.Т. Ереханова, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

F.T.Yerekhanova, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ф.Т. Ереханова, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.5au>

UDC 81'255.2

O.N. Beshpalova, A.S. Shvaikovskiy*

4th year student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: shvaikovskiy_a@mail.ru

ANALYTICAL, LINGUISTIC AND CROSS CULTURAL FACTORS AFFECTING INTERPRETATION AND TRANSLATION FROM ENGLISH INTO RUSSIAN

Abstract

Translation from the English language into to the Russian language is a complex process in which analytical, linguistic and cross-cultural factors play a crucial role. The article examines the main aspects affecting the quality of interpretation and translation, including the features of the linguistic structure and syntax of both languages. It emphasizes the role of cross-cultural aspects, which influence the understanding and perception of text. The results of the research show that it is very important to thoroughly study the theory of these factors in order to understand how a future translator can adapt them uniquely. The article analyzes examples of these factors and how they affect translation solutions when working with different styles of texts.

Keywords: analytical, aspect, cross-cultural, interpretation, language, linguistics, target audience, translation.

Introduction

Translation is a complex and multifaceted process, each aspect of which requires special attention and understanding of the context from the translator to the competent transmission of meaning from one language to another.

Only language knowledge in translation is not enough. The important part of a translation are the factors that influence its quality. When performing such types of translation as oral and written from English to Russian, the translator takes into account analytical, linguistic and cross-cultural factors. In order to understand the language features when performing translation - take into account linguistic aspects. Thanks to the analytical factor, it is possible to prevent errors during translation. In addition, it facilitates the analysis of information and it is interpretation. The cross-cultural factor takes into account all cultural aspects of the language that do not have direct correspondence in another language [1].

Thus, the translation process uses not only word knowledge but also the integration of all translation factors.

Theoretical analysis

This topic includes theoretical aspects aimed at studying the characteristics of both languages and cultures. Let us consider theoretical aspects in more detail.

The linguistic differences between Russian and English can have a significant impact on the quality of translation. To avoid this, it is necessary to know such aspects as grammar, vocabulary, syntax and phraseology.

English and Russian grammar has structural grammatical differences in stable forms of declination and conjugation. For example, in the Russian language nouns, adjectives and pronouns are changed by cases. In English, cases are applied only to pronouns, and for other parts of the speech prepositions are used [2].

Also, one of the significant grammatical differences is the absence of articles in Russian language. In English grammar they play important role, because they are used to indicate the certainty or uncertainty of a part of speech as a noun. In Russian, the meaning of certainty or uncertainty is most often conveyed and identified through context. It is important to know and take into account every grammatical peculiarity and difference of languages in the interpretation and translation.

English language vocabulary includes words that can have several different meanings. When translating, it is important to consider the context and correctly interpret the meaning of the word.

Regarding syntax, Russian and English languages differ in structure sentences. English is not as flexible as Russian, because it has a strict order of members in the sentence.

Phraseology of the English language includes various stable idioms and idioms that may not have direct analogues in Russian. In their translation you need to look for a suitable equivalent, that is not literal, but functional analog to retain meaning [3].

Also, the translation from English to Russian, in addition to linguistic differences, includes cross-cultural factors. Every country has its own individual cultural characteristics. The English language uses elements that are related to history or traditions. Accordingly, in order for them to be understood by the target audience, the translator should convey them as closely as possible in Russian [4].

It is worth emphasizing that in the English language, as in any other, there are different geographical names with translation which does not find direct analogues, therefore by choosing equivalents the translator can keep meaning. It should not be forgotten that every culture has its own social and ethical norms, and it is especially important to take them into account when translating [5].

It is also important to understand the theory of analytical factors. It assumes that the main task before performing a high-quality translation is to analysis the source text. This analysis identifies key structural and conceptual components, which helps to adapt the text for the target audience. Also, thanks to the analysis it is possible to determine what goal the author set for himself, through which information he transmits a particular emotion - all this forms the correct transmission of the stylistics of the text when translated into Russian [6].

Thus, analytical, linguistic and cross-cultural factors in translation are three interrelated concepts in translation theory. In translation theory, each of them plays its own special role. Achieving accuracy in the translation and interpretation from English to Russian without these factors is not an achievable task [7].

Experimental part

As a future translator, who wants to become a qualified specialist to understand the influence of analytical, linguistic and cross-cultural factors in the interpretation and translation from English into Russian - the experimental part is integral.

The experiment aimed to analysis how different grammatical, linguistic and cultural characteristics can affect the quality of translation. For the analysis we decided to use such methods of research as translation from English into Russian texts that contain in their context cultural features and grammatical differences, as well as containing idioms and phrases. Also, a comparative analysis of two interpreters of the same text, by an interpreter who took into account these factors and those who did not give them special importance.

For the first translation, we took a fragment from all known literary work of Jane Austen entitled «Pride and Prejudice»: It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife.

My own translation: Общеизвестный факт, что холостяк, обладающий состоянием, неизбежно нуждается в жене.

When translating from English into Russian, we took into account the cultural and analytical features. The author writes it with a little emotion of irony. And the cultural thing is that it's a British way of thinking about marriage.

The text for the second translation was served me no less popular advertising slogan of the company Red Bull: Red Bull gives you wings.

My own translation: «Ред Булл окрыляет».

The translation of advertising slogans always requires cross-cultural adaptation. It would not be possible to keep the meaning and cultural significance of the translation if we did not take into account intercultural factors.

For the third translation we used a phrase with a stable expression, such as idiom: «She feeling a bit under the weather».

My own translation: Она чувствует себя не в своей тарелке.

When we did this translation, we took into account the linguistic and cross-cultural factor, which is why we understand that we cannot use a literal translation from English to Russian in order to convey meaning correctly. Taking into account cultural characteristics, having correctly chosen the equivalents, we translated this idiomatic data.

Going over the analysis of interpretation, we came to the conclusion that a more competent and clear translation was done by the translator who took into account linguistic and analytical factors in their translation. Thanks to the analytical factor, he/she was able to identify in advance the structural components that were not understood by them and work on their adaptation. Taking into account the linguistic aspects, the translator was able to identify and prepare for linguistic differences when performing interpretation.

The second translator, on the other hand, did not take these factors into account, which led to a more direct translation. He/she did not adapt the text to the cultural characteristics of the target audience, while maintaining a more formal style of translation without paying attention to stylistic nuances. This contributed to the translation being less emotionally colored, and cultural features were not understood by the audience.

In the course of this experiment we managed to take into account how the use of these factors had a huge impact on the translation. The experiment proved and demonstrated the importance of intercultural and stylistic adaptation. This was especially noticeable when working with the audience, because the first translator managed to reach understanding with the listeners, while the second left behind some misunderstanding during his translation.

Results

As a translator who has carefully analysed the impact of analytical, linguistic and cross-cultural factors on translation and interpretation from English to Russian, we have come to important conclusions.

First, it is very important to thoroughly study the theory of these factors in order to understand how to uniquely adapt them when performing oral and written translations.

Secondly, in order to avoid problems and errors in translation, we should take into account the linguistic, grammatical and cross-cultural differences between the structures of the two languages.

Third, the experiment revealed that successful translation requires not only accuracy but also cultural adaptation. Due to the knowledge of cultural characteristics, the translation will be made clear and natural for the target audience. Despite the linguistic and cultural differences, the results of the experiment confirmed that regular use of these factors in the translation process will give a high-quality result because they have a direct impact on the translation.

Conclusion

Thus, the best translation is the result of the interaction of analytical approach, linguistic knowledge and cultural awareness. A competent translator, in order to convey not only the literal meaning of the text, but also its deeper meaning, must have the ability of intercultural analysis for the target audience. Analytical factors require the translator to be able to understand the original text in depth, taking into account its context and structure. While, linguistic factors include grammatical, lexical and syntactic features of both languages. Intercultural factors, in turn, affect different cultural contexts, habits and mentalities. Finally, it can be argued that the analysis of analytical, linguistic and cross-cultural factors contributes to improving the quality of interpretation and translation.

References

1. Baker M. In other words: A Coursebook on translation. - London: Routledge, 2011. - 352 p.
2. Pöchhacker F. Introducing interpreting Studies. - London: Routledge, 2016. - 280 p.
3. Gambier Y., Luc van D. Handbook of Translation Studies. - London: Routledge, 2010. - 478 p.
4. James L.E. Translation in Context. - London: Routledge, 2015. - 210 p.
5. Michael C. Translation, Transcription, and Transformation: A History of the Interpreting and Translation Tradition. - London: Routledge, 2011. - 328 p.
6. Morry S. The Translator's Handbook. - London: Routledge, 2014. - 256 p.

7. Kirsten M., Kevin W. The Oxford Handbook of Translation Studies. - Oxford: Oxford University Press, - 2011. - 624 p.

О.Н. Беспалова, А.С. Швайковский*

4 курс студенті, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ОРЫС ТІЛІНЕ АУДАРУҒА ЖӘНЕ АУДАРУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН АНАЛИТИКАЛЫҚ, ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИАРАЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Түйін

Ағылшын тілінен орыс тіліне аудару күрделі процесс болып табылады, онда аналитикалық, лингвистикалық және мәдениетаралық факторлар маңызды рөл атқарады. Мақалада ауызша және жазбаша аударманың сапасына әсер ететін негізгі аспектілер, соның ішінде тіл құрылымы мен екі тілдің синтаксисінің ерекшеліктері қарастырылады. Мәтінді түсінуге және қабылдауға әсер ететін мәдениетаралық аспектілердің рөлі атап өтіледі. Зерттеу нәтижелері болашақ аудармашының оларды қалай ерекше бейімдейтінін түсіну үшін берілген факторлар теориясын мұқият зерттеу өте маңызды екенін көрсетеді. Мақалада осы факторлардың мысалдары және олардың әртүрлі мәтіндермен жұмыс істеу кезінде аударма шешімдеріне қалай әсер ететіні нақты талданады. Сондай-ақ, мақалада аудармада осы факторлардың әсерін анықтауға мүмкіндік беретін эксперимент нәтижелері сипатталған және анықталған.

Кілттік сөздер: аналитикалық, аспектілік, мәдениетаралық, интерпретациялық, тілдік, лингвистика, мақсатты аудитория, аударма.

О.Н. Беспалова, А.С. Швайковский*

студентка 4 курса, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru

АНАЛИТИЧЕСКИЕ, ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КРОСС-КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УСТНЫЙ И ПИСЬМЕННЫЙ ПЕРЕВОД С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ

Аннотация

Перевод с английского языка на русский язык представляет собой сложный процесс, в котором важнейшую роль играют аналитические, лингвистические и межкультурные факторы. В статье рассматриваются основные аспекты, влияющие на качество устного и письменного перевода, включая особенности языковой структуры и синтаксиса обоих языков. Подчеркивается роль межкультурных аспектов, которые влияют на понимание и восприятие текста. Результаты исследований показывают, что очень важно досконально изучить теорию данных факторов, чтобы понимать, как будущему переводчику уникально адаптировать их. В статье наглядно анализируются примеры этих факторов и то, как они влияют на переводческие решения при работе с текстами разных видов. Также, в статье описываются и выявляются результаты эксперимента, который позволяет выявить влияния данных факторов при переводе.

Ключевые слова: аналитический, аспект, кросс-культурный, устный перевод, язык, лингвистика, целевая аудитория, перевод.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaikovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.7au>

UDC 81'255.2

L.S. Bokayeva, A.S. Shvaikovskiy*

4th year student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, Associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: shvaikovskiy_a@mail.ru

STRATEGIES FOR OVERCOMING CHALLENGES IN TRANSLATING BRITISH AND AMERICAN HUMOUR AND IDIOMS (BASED ON THE WORKS OF JEROME K. JEROME AND O. HENRY)

Abstract

The article analyzes the main problems and difficulties arising during the translation of British-American humour and idioms in texts. The article discusses strategies for overcoming difficulties in translating British and American humour and idioms based on the works of Jerome K. Jerome and O. Henry. It emphasizes the significance of cultural differences in contextual features and language barriers that can make it difficult to accurately convey meaning and emotions in the translation process. The research is based on the study of idiomatic expressions and the development of humour in different periods. Knowledge and use of idioms helps to understand the speech of a native English speaker more clearly and without errors, as an idiom can express much more meaning than an ordinary word. An idiomatic expression can easily demonstrate one's level of English and make speech lively.

Keywords: cognitive, humorous element, irony, pragmatics, prose, psycholinguistic, pun, reception, sarcasm.

Introduction

Humour, as we know, plays a key role in knowing ourselves and our world. Because thanks to sarcasm we can discuss a certain actual problem. The concept of humour and idioms is important for human speech and art. Because these two linguistic parts of speech help to make our speech brighter and more lively. If we exclude humour and idioms from our daily life, it will become uninteresting and monotonous. Idioms are created by time based on a certain period of life as each idiom has its own meaning. But it is worth understanding that foreign humour is markedly different from Russian humour. The English like to resort to wordplay, which we do not understand. Different types of humour may require different translation strategies of humour. For instance, puns can be replaced with similar wordplay in the target language, while ironic statements require a precise understanding of the context to preserve tone. Idioms also play essential role in English texts [1].

We can across upon to idioms in every English book. They make our speech more colorful and fascinating. There are several strategies and approaches for translating idioms, including the context, objectives and characteristics of the language. These are the general approaches for (2017). translating idioms: literal translation, another words, calque. We use calque in translating expressions word-for-word, saving the structure and individuals words. This approach can work when the idiom exists in both languages with the same meaning. For example: "To kick the bucket" in English this expression is an idiom, but in Russian it does not sound as an idiom.

Theoretical analysis

We want to begin with the analysis of irony and sarcasm and how the ancient Greeks treated this direction of satirical exposé. The Greeks treated satire and humour as something more than a funny phenomenon they tried to know the world by using humour and idioms in speech. Indeed, humour is divided into different subtypes and irony is one such subtype. Irony is the mockery of a person, his/her vices and even character and, in general, the mockery of their personality. Conflict situations are accompanied by irony. When one uses irony, that person has to be very careful regarding the choice of words because some people may get hurt by it. There are three types of irony:

irony where words are used, verbal irony and drama irony. Verbal irony is a direct mockery of a person, a person can say a word but express the opposite meaning and sense. For example: “My friend is ‘very’ good”. In this case the word “very” means the opposite meaning of “is not, not good”.

Often this type of irony can be found in real life, in casual conversation. Irony has several functions for people in their lives. The most important among these would be its role in taking people through stressful or difficult situations. Irony distances the person from the realness of emotion enamoring him/her in these situations so that ironically, the tension could be maintained less in it by someone seeing the absurdity or humour in a particular situation. It enables a person to carry the burden in a somewhat lighter mood, instead of getting all overwhelmed. The self-distance created in difficult situations makes things more manageable, having an emotional buffer that can promote resilience. Furthermore, it is not irony that provokes thinking critical. The defining characteristics of the modern era are identified, setting the stage for a deeper examination of irony [2].

This underscores that, as modernism took shape, irony gradually became an essential and central feature of its intellectual and cultural development. Throughout this period of modern European thought, irony is inextricably tied to the emergence of a new intellectual style and an indirect form of expression. This style is evident in multiple areas: communication, art, philosophy, and even cognitive processes. Since irony operates not just as a rhetorical device but as a deeper mode of cognition and expression, it transcends mere language technique. In this sense, irony becomes more than just a figure of speech; it evolves into a crucial element in the intellectual and cultural fabric of the modern era. No matter how pure the intersection between the outside the actual world and a history might appear, communicatory forms, the making of cultural texts, and the very forms these texts exist into would not exist without some traditional framework defining their levels of semantic content [3].

The transfer from the term ‘irony’ used only to package a ‘style’ and be transformed into a principle framing the very existences of human beings indicates, on the one hand, the emergence and development of a new ironic worldview, and on the other, it carries an understanding that this particular worldview is a construction of modernity. In clear terms, irony seems to signify a lack of position or supremacy in the modernist project. So, one might also say that irony is contrary to the all-embracing modern ideology itself. However visible dissonance between the ironic form and the content of the modern project does not itself imply that irony was estranged from the Age of Enlightenment or could not find an abode in it. Here, on the contrary, irony constituted a momentous form within the culture of New European modernity, in relation to the discussion of the subjectivity and the rationality of individuals. It developed a specific, indirect form of thinking and acting, a unique communicative model. It did so by opening a new type of worldview, enriching it with dimensions like emotion, playfulness, detachment, reflection, and subjectivity-the level of which would eventually become more scrutinized during postmodernism. Irony can have a very diverse influence on the character of a person depending on how and under what conditions it is used. As such, it can be said that there are many considerations in this regard. First, irony is a critical thinking catalyst. Most ironic people possess strong analytical qualities and often tend to see things from different lenses which make it possible for them to work through subtle meanings and not take everything at face value. Irony, therefore, may be a protection mechanism in case of problems [4].

When a tough or unpleasant thing arises, the person can make use of irony to calm things down or to reduce the implications of the argument in order to hide feelings from others. Furthermore, irony represents a kind of distance emotively. Though, very often, the ironic person does not enter into full engagement in a situation or relationship. Thus objectivity is kept intact, but it causes hindrance in personal relationships. Fourth, self-irony is one of the important ingredients [5].

Such an ability to ridicule oneself and laugh at one's faults usually points to self-esteem being very much involved in such people, as well as their confidence.

Experimental part

If we think of sarcasm as a broad concept, often tied to something funny that makes people laugh, it's important to note that sarcasm actually covers a range of expressions, including what's known as humorous prose. The main goal of humorous prose is pretty simple: to make the reader smile or even laugh. It's usually about delivering harmless jokes that don't mock people or their

flaws. Humorous prose often works through wordplay, puns, and clever twists on language. You can also spice things up with phrases or expressions that give the speech a bit more life and colour. However, one challenge that translators often face when dealing with humorous prose is capturing that exact meaning – especially when sarcasm is involved. The translator's job is to not just translate the words, but to preserve the humour, particularly the sarcastic tone, which can sometimes get lost in translation. Sometimes, a joke that lands perfectly in one language might fall flat when translated into Russian, and that's a common challenge in humour translation. The main task here is to translate humorous prose as accurately as possible, using the right words while keeping the humour intact. In modern writing, humorous prose often targets real-world issues, like politics, society, or human perspectives. The style of these works is typically light and expressive, making them easy to read and understand. When translating humorous prose, it's crucial to preserve the sarcasm by paying attention to a few key points [6].

Humour is often deeply tied to cultural differences, so it's not just about translating the words – it's about capturing the essence of the joke and its context. Literal translations can easily miss the mark. If the joke doesn't resonate in the target language, it might be necessary to use similar cultural references or localized elements that the audience will relate to. At times, the challenge is not only about preserving the meaning but also about maintaining the original style of humour. This requires flexibility, creativity, and sometimes adapting phrases or adding new elements that will still get a laugh in the context of the new culture. In addition, humour is based on intonation and nuances of language, which requires careful choice of words to accurately convey the desired emotional tone. If possible, it is worth consulting with the author to better understand the meaning and locution of humour. Ultimately, translating humorous prose and sarcasm is always an act of interpretation and the main goal of the translator is to preserve the essence and emotional impact of the joke for another audience. If we talk about the difficulties of translating humorous prose, it is not just a matter of replacing words from English into Russian, but a complex task that requires attention to the culture and traditions of the other language. We must pay careful attention to the context in general and the meaning itself when translating humorous prose. Humour is often connected with local traditions and peculiarities that may not be understood by a foreign reader. Therefore, it is important to choose jokes and references that will be understandable and funny for the Russian audience. When wordplay appears in the text, the translator often needs to come up with their own puns to keep the joke's effect intact, making use of language quirks, accents, or peculiarities. It's crucial to find an equivalent that works just as well in the target language as it did in the original. Humour, however, isn't just about words; it often depends on how something is said or the intonation used. So, the translator has to capture that tone in humorous prose to ensure the joke still lands. Sometimes, this means changing the structure of sentences or adding something new to make the text feel livelier and more understandable [7].

Results

Translating humorous prose isn't only about getting the words right – it's about using the right approach to convey the meaning clearly and keep the jokes funny and relatable for a new audience. To convey the meaning of irony in prose translation, he should read through the prose with several new foreign words, phrases from the idioms in the text, and try to find in Russian the exact counterpart. In reality, we are living in a technology-driven world, in which the use of the Internet can be put to exploit by translators. While translating into English, if any word proved insufficient to accomplish the precision of sarcasm, he can fibrillate by saying out phrases and terms logically completing the jocular and humorous prose. Sarcasm must be translated into the language of the surpassing meaning and stylistic representation of the author, since it is not only a poetic but perhaps even a work atmosphere. The prose must be so well understood by the translator that he or she has an inkling of the atmosphere of the joke, for otherwise the joke may lose its purpose as well. Each foreign author has a unique type of sarcasm there are those who have a more violent type of sarcasm there are others with a more benign form of sarcasm. This specifies the cultural peculiarities and psychologies, which depend diverge from one language to another and also on social settings.

Conclusion

To conclude, before the translation should be deeper and more accurately study the book of the author, whom we will translate. Also some jokes in Russian are poorly translated and there is no accurate way to convey the meaning. When we read in the original we still have different feelings. Some jokes in English sound funny based on the intonation rather than the humour itself. These are some puns and the importance of their translation also matters. But we should pay attention more to the intonation as it plays a big role in such jokes.

References

1. Brownell H.H. Neuropsychological views on humor // Laughter matters: a serious look at humor, 2001. - P. 17-34.
2. Lefcourt H.M. Humor and life stress: an antidote to adversity. - New York: Springer-Verlag, 2014. - 252 p.
3. Lefcourt H.M., Davidson-Katz K., Küneman K. Humor and functioning of the immune system // Humor, 2015. - №3. - P. 305-321.
4. Nakhemou L. Humor as a database for the study of aging // Humor and aging, 2011, P. 3-26.
5. Omwake L. A study of the sense of humor: its relation to sex, age, and personality characteristics // J Appl Psychol, 2016, №21, P. 688-704.
6. Allport G. W. Pattern and personality growth. - New York: Holt, Rhine-Hart and Winston, 2004. - 158 p.
7. Attardo S. Linguistic theories of humor. - N.Y.: Mouton de Gruyter, 2015. - 180 p.

Л. С. Бокаева, А. С. Швайковский*

4 курс студенті, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

БРИТАНДЫҚ ЖӘНЕ АМЕРИКАНДЫҚ ӘЗІЛДЕР МЕН ИДИОМАЛАРДЫ АУДАРУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАРДЫ ЖЕҢУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ (ДЖЕРОМ К. ДЖЕРОМ МЕН О. ГЕНРИДІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Түйін

Бұл мақалада ағылшын-американдық әзіл мен идиомаларды аудару барысында туындайтын негізгі мәселелер мен қиындықтар талданады. Мақалада Джером К. Джером мен О. Генри шығармалары негізінде британдық және американдық әзіл мен идиомаларды аударудағы қиындықтарды жеңу стратегиялары қарастырылады. Мақалада мағынаны және эмоцияны дәл жеткізуді қиындататын мәдени айырмашылықтардың, мәтінмәндік ерекшеліктердің және тілдік кедергілердің маңыздылығы атап өтіледі. Зерттеу идиомалық тіркестерді және әр түрлі кезеңдердегі әзілдің дамуын зерттеуге негізделген. Идиомаларды білу және қолдану ағылшын тілі тасымалдаушысының сөзін дәлірек әрі қателіксіз түсінуге көмектеседі, өйткені қарапайым идиома жай сөзден әлдеқайда көп мағына білдіруі мүмкін. Идиомалық тіркес ағылшын тілі деңгейін оңай көрсете алады және сөзді әсерлі ете түседі.

Кілттік сөздер: танымдық, әзіл-оспақ элементі, ирония, прагматика, проза, психолингвистикалық, сөз тіркесі, қабылдау, сарказм.

Л. С. Бокаева, А. С. Швайковский*

студент 4 курса, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru

**СТРАТЕГИИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ТРУДНОСТЕЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ БРИТАНСКИХ И
АМЕРИКАНСКИХ ШУТОК И ИДИОМ
(ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ ДЖЕРОМ К. ДЖЕРОМА И О. ГЕНРИ)**

Аннотация

Данная статья анализирует основные проблемы и сложности, возникающие во время перевода английско-американского юмора и идиом в текстах. В статье рассматриваются стратегии преодоления трудностей при переводе британского и американского юмора и идиом на основе произведений Джерома К. Джерома и О. Генри. В статье подчеркивается важность культурных различий контекстуальных особенностей и языковых барьеров, которые могут затруднить точную передачу смысла и эмоций в процессе перевода. Исследование основано на изучении идиоматических выражений и развития юмора в разные периоды. Знание и использование идиом помогает более четко и безошибочно понимать речь носителя английского языка, поскольку обычная идиома может выражать гораздо больше смысла, чем обычное слово. Идиоматическое выражение может легко продемонстрировать ваш уровень владения английским языком и сделать вашу речь более живой.

Ключевые слова: познавательный, юмористический элемент, ирония, прагматика, проза, психолингвистика, каламбур, восприятие, сарказм

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaykovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.8au>

UDC 81'25:784

D.M. Davessov, A.S. Shvaikovskiy*

4th year student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: shvaikovskiy_a@mail.ru

CHALLENGES AND PECULIARITIES OF TRANSLATING LYRICS AS A NEW SUBFIELD OF TRANSLATION STUDIES (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE ROCK SONGS)

Abstract

The article analyses peculiarities of translation studies in the context of cultural phenomenon and uses Rock music as an example for observation. The study is based on theoretical and practical scientific works in the field of philology related to translating lyrics. It links cultural and musical phenomena to linguistics, providing an analysis of their interconnection and interference. The article emphasizes the insufficient investigation of the field of translating songs' lyrics. Listening to music in a foreign language might turn out to be an excellent way to improve language proficiency. Investigating into a specific subfield, such as translating songs may become an interesting way of practicing a translator's duty. The article examines a translation of a song and obstacles met on the way.

Keywords: culture, globalization, intercultural communication, linguistic competence, lyrics, rock music, translation.

Introduction

The culture itself has many definitions. As far as we live in this century, a great amount of experience is being gained by man. But we will perceive culture from the point that this is a complexity of knowledge, traditions, values and perspectives that is inherent in a local geographical area. From all of this, for us, the interpretations, the most essential component is knowledge. Using knowledge lets us provide high-quality translations and shows us the cultural and linguistic peculiarities of a certain language. The process of globalization is erasing any boundaries, including scientific and study-related ones too. Translation studies once were only about linguistics and philology, but now we can officially link them up to cultural studies too. Recent researches emphasize the cultural aspect of translation, perceiving it as a form of intercultural exchange and a tool for cultural communication [1].

Theoretical analysis

Texts had been translated a long time ago. They stand as historical relics for us now. The earliest translation was probably the adaptation of the *Epic of Gilgamesh* into various Asian languages thousands of years ago; and it was continued by the classical debates of Cicero and Horace concerning *verbum pro verbo* versus *sensum exprimere*. Translators and their materials, as we believe, serve as mediators through time and space. This allows us to have some sort of dialogue with our past.

And we do believe that culture is not a static matter. It transforms to suit the external factors and cultural and historical changes. This dynamic subject is always in need of those who will take care of it, capture it and deliver to descendants; and they have to be not only linguistically competent but also culturally educated. The translation studies were formally established only in the year of 1972, at the linguistic seminar where scholars firstly used such a term. Although technological advancements now may seem as a threat to a living translation, we assert that human beings are irreplaceable with Artificial Intelligence due to the fact that it lacks creativity potential [2].

The translation of musical texts demands familiarity with a range of specialised terms and technical and contextual knowledge, including genre namings, composers and their styles and musical instruments. Terms Adagio, Allegro, Largo and Moderato are always used in Italian because this is a

musical tradition, where changings are not appropriate. The translator of musical texts must therefore possess not only linguistic competence but also musical literacy. This means that musical translation requires careful rendition, by which the translator must understand the aesthetic meaning in both cultures. For instance, Verdi's *La Traviata* might initiate different audience reactions in distinct countries, so the linguist must consider local expectations and, if we take librettos, adapt it not only in a literary accurate way but preserve the rhythm and rhyme with the performative effect that may be caused [3].

Poetic translation, as we consider, requires a meticulous and deliberate approach. It is strictly structured unlike prose. In it every word, syllable and punctuation play a vital role for the semantic and stylistic parts of the text. Poets form texts and compose them simultaneously, where imagery and rhetorical devices operate on multiple levels of meaning. The translator must be engaged into symbolic context and attend to the tone, structure and aesthetic resonance. Also, historical specificities complicate the work. Authors may use archaic words (or vice versa neologisms), syntactic deviations and break the standard word order to stylize the text and to shape it with the atmosphere of some era. The one who translates must be attentive in these cases and negotiate between historical matching fidelity and suitable readability. Moreover, a rhythm serves as an interlining between music and poetry. Though these disciplines are different, they both rely on intonation, rhythmic section and acoustic (voice-pronounced) structure [4].

The language itself is a musical matter. It involves pitch, tempo, and stress patterns, just like in music. Assonance and alliteration acquire interpretive significance when they're used to express emotional tone or poetic rhythm. By that, such devices must be perceived not just as stylistic decorations, but as important parts of poetic speech. We assume that poetry translation allows for greater flexibility than prose. Direct translation cannot be used in almost all cases due to metrical, phonetic and syntactic differences between SL and TL. The preservation of meter and rhyme will remain to be one of the most challenging aspects of poetic translation. In addition we must say that poetic texts also function as cultural artifacts, because they include not only linguistic structures but additional context too, whether it's socio-cultural or historical one. A successful translation is the one that localizes cultural peculiarities, its symbols and provides the original meaning to the target audience [5].

Music is an inherent part of global art. It stands not just as an entertainment, but as a matter that is connected to education, social identity and neurological development. University of Liverpool has conducted a study back in 2002 that demonstrates that the human brain processes music similarly to a foreign language. Musicians' brains indicate a higher amount of grey matter in areas responsible for speech processing. German study in this field showed us that understanding music (an ability to play on instruments) is the same for the brain as if the brainholder was learning foreign language. These studies demonstrate unobvious linking between music and linguistic sciences. From a pedagogical side, listening to the foreign language music might be a good and balanced method for students to learn the language. By focusing on the lyrical part of the song, the listener might acquire new vocabulary, recognize idiomatic expressions, and explore cultural nuances [6].

A central task of the interpreter is not to just mechanically select rhyming equivalents but to artistically adapt the text and to preserve the authors' work's original spirit. An illustrative case is *The Beatles'* song *Girl*. Although the band's discography was not officially represented in the USSR, exactly this song was published in the same years as it was published in the West. This song was performed by several soviet crooners, we will overlook Valery Obodzinsky's version. Though in Russian rendition the lyrics significantly alter the original narrative content, the overall thematic focus on an image of a girl is maintained. But due to the lack of a one-syllable Russian equivalent for the word *girl*, it was sung unchanged in the chorus [7].

Speaking of music more particularly, Rock music had its own eras of development, transformation and decline. Although it's gone "underground", now it may seem that Rock music is undergoing some renaissance era and is evolving anyway; more and more (young) listeners turn to Rock music, preferring it to other dominant and mainstream genres. Rock music has formed its own universe with legends, myths, stories and traditions. Emerged from R'n'B and diverged from early

Rock'n'roll, Rock music had gone independent and acquired its own recognizable sound and cultural significance. Despite the fact that to now there exist uncountable volumes of rock music, the real interest is aroused only by two or three decades – from 1955 to 1980's. These years had produced icons and canons of the genre. The pillars were laid: many of the recognizable band names belong to this specific time. "Godfathers" or just "founding fathers", such as *Little Richard, Pattie Smith, Ozzy Osbourne, Paul McCartney, Iggy Pop, David Bowie* etc. have formed the face of the era. What distinguishes rock is its energy, its youthful defiance, and its rebellious spirit. The rhythmic part and tonal qualities in rock are making an addition to the emotional and semantic impact of this music. We do not diminish other musical genres, but we do emphasize how under the influence of specific cultural, historical and emotional atmosphere, one of the most crucial phenomenon was made and how lyrics in songwriting reached such a well-developed level, which is important for our article. Though many of rock songs' lyrics' authors lacked formal education or adherence to conventional social norms, their lyrical improvisational output was regarded by both critics and audiences as literary and poetically interesting, comprehensive and even dramaturgically full. Whether their songs were inspired by literature read, philosophy discussions, some random words or phrases from ordinary life, or a well-constructed narrative, these musicians have produced lyrics for music that are worth analyzing as texts with literary value. In the field of translation, we are sure that translating songs' lyrics is still insufficiently covered, which is good for the investigator because it sets a space for deep analysis and work, with the possible separation of translation of lyrics as an independent subfield.

Classic rock songs often consist of typical and settled structures. They are the four-bar formula, the verse-chorus interchange, a tonal resolution, applying embellishments and guitar solos. A deep artistic commitment is shown by how carefully and precisely authors pay attention to lyrical details – using idioms, composing new structures, citing literature etc. Rock musicians were creating novellas in the form of musical albums, which included their philosophical ideas, their comments on social, cultural and historical issues of their time. Rock was a tool for society's awakening, its consciousness. It was sung to disrupt routine style of thinking, to provoke reflections, to encourage individual creativity and broad social awareness. As we deem, paying close attention to lyrics is crucial in Rock songs. Listeners are invited to search for twisted and double meanings, solve conceptual visions and uncover the narrative depth. Lyrics there stand not as a mere supplement to the melody but as an integral part of the work of art – they are compiled of rhythmic and instrumental elements to form an expressive whole. Not a common thing for Rock lyrics is referring to canonical literature and history, incorporating cultural and pop-cultural allusions or reflecting on surrounding events. Some artists and bands, such as *The Beatles, Klaatu, King Crimson, David Bowie, Bob Dylan, Pink Floyd, and Queen*, have constructed entire fictional universes, lyrical heroes, and overarching narratives that stretch along albums or entire discographies.

Experimental part

For the experimental part we will take a look and analyze the ways of translating a song from English into Russian. The song we overlook is credited to Canadian rock-band Klaatu because, as we assume, its legacy is not widely represented across listeners at all, and, consequently, no adequate translation of their songs has ever been done before.

The track is called *We're Off You Know*. If you look at its lyrics, you will notice that this song features simple ABAB and AABB types of rhyme: *...some uncharted shore ...worth looking for ...the urge to merge ...and a little courage*. This poses the question if we should follow the original rhyming schematic. In this particular case, we believe that it is most appropriate to try to match the original text, because the original form doesn't seem very complicated. Our variant of the second verse is: *Итак, берега нас ждут, где не бывало ног, Ведь мы ищем только то, что стоило бы нам найти. Грянем вместе, друг! Наш союз тебя так влѣк. Ведь согласны мы, всё, что нужно нам – этот Шанс и отваги пяди!* As you may notice, the rhyming schema is modulated from AABB into ABAB. The semantic aspect is preserved; we provide, or at least we try to provide the message to the listener in a slightly changed form but with all the same ideas. For example, the third line is: *You can tag along should you feel the urge to merge...* is translated as *...Грянем вместе, друг! Наш*

союз тебя так влѣк... The interrogative part should you feel is eliminated due to the fact that the song's narrator doesn't seem to ask and is only talking in an invitational tone. The word *Шанс* in the last line is changed from the word *Hope* because we couldn't find a word that consists only of one syllable and that would suit the line. And *a little courage* is being stylistically adapted as *отваги няди* to include literary creativity by generating an unexisting idiom.

We are also taking into account the amount of syllables and we try to set up the same amount in the TL. Obviously, the melodic phrases cannot be ripped apart in a haphazard way, and so it has a structure: Get out the lead full steam ahead smartly now. In the actual song it's divided by the melody the following way: Get out the lead | full steam ahead | smartly now. By this example we show the extent to which we are meticulously providing the translation: Зеваки, встать! С кушеток – вон! Жи-вей!

The chorus *So raise the sails and trim all the sheets, Set your course and jam all the cleats, We'll follow the north star to know where we are so You sleepyheads get out of bed right now, Let your fortunes be cast to the wind* becomes *Что ж! Парус вверх, равняй по бортам, Брасуй рею, швартовы отдай! Нам не потеряться – звезда путь ведёт. Так! Зеваки, встать! С кушеток – вон! Жи-вей! Пусть судьба ваша вдаль впредь плывёт*. Phrases *trim all the sheets* and *jam all the cleats* are related to marine terminology, and the word *all* in these examples are the author's lexical supplement. We couldn't find not only equal Russian phrases that a Russian listener would understand, but we also wouldn't fit the amount of syllables. Instead of this, we changed marine ship *sheets* term to approximately relative *борта*, because those sheets stand for some schematic calculations that are being made before the ship's departure, so *равнять борта* makes sense and sounds adequate and easier to understand in TL. *Course* here is not the ship's voyaging course, but a term for the headsails that are placed perpendicularly in the ship's front part; *брасовать рею* in imperative form is quite similar, as we think, to the original *set your course*. *Cleat* is *кнехт*, a non-russian word, and it also might seem quite hard to understand when you first hear it. Although it could fit in the line, we used omission here. *The north star*, we think, is adapted perfectly, because *звезда путь ведёт* is just another, stylized form of the word *путеводная* or *полярная звезда*. The last line in the original was also transformed from *let your fates be cast* replacing *fate* with *fortune* which has the same meaning; the line has been adapted as *Пусть судьба ваша вдаль впредь плывёт* replacing the literary *...to the wind* with another literary *впредь плывёт* in Russian.

Results

As far as we have investigated and what we understood is that you might have to have several variations of translation of one text (song lyrics). Because by that you, as a listener, might look at the translated material from different sides, where various terms are used which can strongly differ from each other. You might also think out, assume the possible translation variants from your own, but this requires some degree of language knowledge. The result of our observations is that translating literary texts, and especially the rhymed ones, is not a simple task. We can see that obstacles not just might be met on the way, but they will be met. Whatsoever, this kind of work with literary texts seems very interesting and skill-developing for us, and it may serve as a great opportunity to translate in practice.

Conclusion

As we have observed, there is a certain link between culture and language. It is historically determined and in our days of globalization sciences draw closer to each other, which allows us to see more clearly how music impacts poetry and vice versa. The translator must always be careful with his translating decisions and be attentive to details. He/she must also be engaged in the cultural, social and historical context of both language systems if he/she is to work in niche subfields of translation. In our experimental part we illustrated in practice how exactly some translations can be done, what is difficult and what is obvious.

References

1. During S. The Cultural Studies Reader. London: Routledge, 2017 (3rd ed.). - 576 p.
2. Velikovskiy J. Elements of Evolutionary Culturology. Philosophical and Cultural Studies Press, 2023 (Revised 2nd edition). - 433 p.

3. Ohly F. Sensus Spiritualis: Studies in Medieval Significs and the Philology of Culture. University of Chicago Press, 2015 (1st ed.). - 424 p.
4. Low P. Translating Song: Lyrics and Texts. London: Routledge, 2017 (1st ed.). - 140 p.
5. Feder G. Music Philology: An Introduction to Musical Textual Criticism, Hermeneutics, and Editorial Technique. Pendragon Press, 2011. - 195 p.
6. Holmes J. Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies. Amsterdam: Rodopi B.V., 2015 (3rd ed.). - 123 p.
7. Boase-Beier J. Stylistic Approaches to Translation. London: Routledge, 2016. - 184 p.

Д. М. Давессов, А. С. Швайковский*

4 курс студенті, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

АУДАРМАШЫЛЫҚТЫҢ ЖАҢА САЛАСЫ РЕТІНДЕ МӘТІНДІ АУДАРУДЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ РОК ӘНДЕРІНІҢ НЕГІЗІНДЕ)

Түйін

Бұл мақала мәдени феномен контекстіндегі аударматану ерекшеліктерін талдайды және зерттеу мысалы ретінде рок-музыканы қолданады. Жұмыс филология саласындағы теориялық және практикалық еңбектерге негізделген, олардың негізінде ән мәтіндерін аудару жатыр. Жұмыста мәдени және музыкалық феномендердің филологиямен байланысы көрсетіліп, олардың өзара байланысы мен ықпалы талданады. Мақалада ән мәтіндерін аудару бөлімінің жеткіліксіз зерттелгендігіне назар аударылады. Шетел тіліндегі музыканы тыңдау арқылы сол тілді меңгеру деңгейін арттыруға болады. Ән аудармасының ерекше бөлімін одан әрі зерттеп, тереңірек меңгеру аударма ісі бойынша тәжірибе алаңы бола алады. Мақалада әнді аудару процесі мен осы жолда кездесетін қиындықтар қарастырылады.

Кілттік сөздер: мәдениет, жаһандану, мәдениетаралық коммуникация, лингвистикалық құзыреттілік, лирика, рок-музыка, аударма.

Д. М. Давессов, А. С. Швайковский*

студент 4 курса, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru

ТРУДНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТА КАК НОВОЙ ОБЛАСТИ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ (НА ОСНОВЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ РОК-ПЕСЕН)

Аннотация

Данная статья анализирует особенности переводоведения в контексте культурного феномена и использует рок-музыку в качестве примера для исследования. Работа основана на теоретических и практических работах из филологической сферы, основой которых является перевод текстов песен. Работа показывает связь культурного и музыкального феноменов с филологией, приводя анализ их взаимосвязи и взаимовлияния. Статья обращает внимание на недостаточную изученность подраздела перевода текстов песен. Слушая музыку на иностранном языке, можно улучшать свой уровень владения им. Дальнейшее изучение и углубление в особый подраздел перевода песен может стать хорошим полигоном для практики в переводческом деле. Статья обобщает перевод песен и сложности, встреченные на пути.

Ключевые слова: культура, глобализация, межкультурная коммуникация, лингвистическая компетентность, лирика, рок-музыка, перевод.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaykovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.6au>

UDC 81'255.2

V.D. Doszhanova, A.S. Shvaikovskiy*

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: shvaikovskiy_a@mail.ru

CHALLENGES IN TRANSLATING EXPRESSIVE MEANS AND STYLISTIC DEVICES (BASED ON THE NOVEL "THE GREAT GATSBY" BY F.SCOTT FITZGERALD)

Abstract

The article investigates the problems of translating expressive means and stylistic devices on the basis of the novel "The Great Gatsby" by F.Scott Fitzgerald. Transfer of stylistic elements in literary translation plays an important role, as it provides accurate perception of the emotional tone, atmosphere and the main idea of the original work. The main attention was paid to analysis of the original text and its translation, which revealed the difficulties associated with transmission of symbols, metaphors, allusions and other expressive means. Special attention was also paid to the metaphor 'green light' as an important symbol of the American culture. The analysis showed that the use of strategies such as adaptation, compensation, descriptive translation and selection of equivalents contributes to a more accurate and deeper understanding of the translated text. An arsenal of techniques that help in preserving the author's style in translation was revealed.

Keywords: expressive means, stylistic devices, target language, text perception, translation strategies.

Introduction

The translation of expressive means and stylistic devices in literary texts represents one of the most complex challenges in translation practice. The challenge becomes especially significant when translating texts with distinctive and recognizable authorial style, such as "The Great Gatsby" by F. Scott Fitzgerald. The novel is notable for its vivid imagery, rich use of metaphors, symbolism, cultural allusions and other stylistic devices that convey both the plot and the atmosphere of the era, the inner worlds of the characters and the author's own perspective [1].

Stylistic devices and expressive means have always played a key role in shaping the artistic world of a work and in the reader's perception of the text. Furthermore, during translation process, they require not only linguistic accuracy but also artistic intuition, as well as the ability to convey the emotional and aesthetic atmosphere of the original. However, languages often represent challenges, such as the non-equivalence at both the lexical and cultural aspects, which, in turn, makes a literal translation impossible. Therefore, its require complex decisions from a translator, including the choice between a literal translation and the adaptation or transformation of the original. Thus, the main task of the translator is to find balance between fidelity to the original and the author's creative approach, which preserves the main idea of the text. It's also important for the translator to have a deep knowledge of both cultures and languages to convey the essence of the work into the target language more effectively [2].

Theoretical analysis

Stylistic devices and expressive means have been studied for centuries. Scholars such as Aristotle and other philosophers in ancient times analyzed how language can influence the audience. Nowadays, these elements play an important role not only in literature, but also in other fields, such as media, advertising and even digital communication [3].

Actually, expressive means and stylistic devices refer to language elements that serve an aesthetic function in a text and help the author convey a certain mood, tone and build a unique artistic world. They are commonly classified in several levels. The lexical level includes tropes (such as metaphor, metonymy, epithet, simile, and hyperbole), which play a key role in creating imagery within the text. The syntactic level involves rhetorical questions, inversion, anaphora, parallelism, and gradation, which form the rhythm and structure of the utterance. Finally, phonetic level refer to

the devices, such as alliteration and assonance add musicality and expressiveness to the text and are commonly found in poetry than in prose [4].

It is important to emphasize that scholars divide stylistic devices and expressive means into various types depending on their function and structure. One of the first to make a significant contribution to the development of stylistics was scholar Vladimir Vinogradov, who classified stylistic devices based on their functional role in language, distinguishing various levels-lexical, stylistic and phonetic. The second scholar, Ilya Galperin, also categorized stylistic devices into these levels, but his approach differed by focusing on a more detailed examination of the functional aspects of each level. Moreover, he emphasized that stylistic devices can also influence the structure of the text, not just create imagery and emotions, which significantly expanded his understanding of the role of stylistics in language. The third scholar, Yuri Skrebnev proposed his own approach, focusing on the impact of stylistic devices on the perception of the text and their connection within the context.

Any literary work is a way to create a certain mood and depth of meaning. That's why the expressive means and stylistic devices are considered as the basis of a literary text. Stylistic devices and expressive means are essential tools, as they help to convey emotional and artistic nuances, form the author's style, emphasize important aspects of the plot, play a role in realization of author's intention and reveal the content and the main idea of their work. There are also many peculiarities and firstly creating imagery, in other words using devices such as metaphors or epithets-allows authors to convey ideas through vivid images, making the text more lively and expressive. Secondly, enhancing emotional impact-through the choice of specific words or expressions, the stylistic devices give the text a distinct atmosphere and evoke certain emotions, such as joy, melancholy, or fear. Thirdly, they help shape an individual and recognizable authorial way, which, in turn, distinguishes one author from another. Fourthly, they help convey the desired atmosphere. For example, stylistic devices such as alliteration and assonance immerse readers in a dark, tense, or depressive mood, depending on the author's original idea. And finally, one of the key peculiarities is that stylistic devices and expressive means help deepen the meaning of a literary work. Irony, paradox, and other devices help reveal hidden layers of meaning, making the text more ambiguous and profound, and attracting the reader's attention.

According to stylistic theory and linguistic research, the main functions involve: enhancing expressiveness and emotionality of the text. Through various stylistic devices readers can feel the character's emotions and understand the author's viewpoint, their attitude toward events. With the help of stylistic devices readers can perceive the emotional state of the characters and they can evoke empathy and other senses. And as a result, the readers can fully understand what author want convey to us. Revealing character traits and individuality means that stylistic devices can easily reveal the personality of the characters. On the other hand, a character' speech says a lot-for example, they may use a polite style in the text, which indicates their high status and intelligence. Forming the author's style and the atmosphere of the work also consider as the main function. Every author has a unique style, and it mostly depends on his choice of vocabulary, expression and the structure of sentences. The preference of short and simple sentences usually emphasize key ideas and essential details, also it highlights the minimalism. While other authors prefer to employ long and complex sentences with an abundance of expressive phrases, this can only demonstrate that author likes detailed descriptions, deep conveyance of thoughts and emotions [5].

However, in the translation of literary works into another language, the translator faces a number of difficulties related to conveying stylistic elements. The most common problems include maintaining equivalence and adequacy of the original, as well as the loss of expressiveness and emotional impact of the original. Stylistic devices that have no direct counterparts in the target language also present a major challenge, making it difficult to accurately convey the meaning and atmosphere of the text. Moreover, translators often face challenges such as cultural differences and linguistic barriers. In other words, the translator must take into account the cultural specifics of images and realities. For example, in the case of English-language literature, in the novel "The Great Gatsby", written in the early 20th century, there are a lot of vivid and clear allusions and symbols, such as the

“green light”, which represents Gatsby’s dream, as well as the parties and jazz, reflecting the atmosphere and culture of this era and the American dream [6].

Nevertheless, to overcome these difficulties, translators use various strategies. The main strategies include literal translation, which preserves the exact word-for-word translation of the original and generally retains the sentence structure; adaptation, which involves modifying the text according to the cultural and linguistic aspects of the target audience; and the compensation method, which is used when certain expressive means cannot be directly conveyed, allowing the translator to compensate it with another element in order to maintain the effect of the text. There are also other strategies used by translators, such as the method of descriptive translation, where the main goal is to clearly explain certain stylistic devices using additional words and elaboration. Another approach is the use of equivalents, where the translator finds similar or analogous words in the target language in order to convey the emotional tone of the original text [7].

Experimental part

The practical part of the research focused on studying the peculiarities of conveying stylistic devices and expressive means when translating a literary text from English to Russian. The aim of this analysis was to examine the methods and approaches to conveying stylistic devices and expressive means.

The selected material was F. Scott Fitzgerald’s novel “The Great Gatsby”, which is rich in symbolism, allusions, metaphors, epithets and other expressive means.

During the analysis, various strategies used in translation were considered, such as adaptation, compensation, the method of descriptive translation, and the use of equivalents. These strategies helped accurately convey the stylistic devices and cultural references of the original, while also preserving the emotional atmosphere of the text. For example, adaptation played a key role in translating cultural contexts specific to the early 20th century. We would also like to note that the descriptive translation method was essential, as it allowed to precisely explain complex images and symbols that were unfamiliar to our culture. In other cases, compensation was used to convey expressive means that didn’t have direct equivalents in Russian, while the use of equivalents was helpful for transmitting elements of early 20th century American culture.

Special attention was given to translation challenges, such as the metaphor “green light”, which in the context of this novel is a crucial symbol of the American dream and the pursuit of happiness. This metaphor was difficult to translate because it is only a figurative expression and has deep cultural and historical roots. According to the original meaning, it symbolizes illusions and dream of the main character of the novel - Jay Gatsby about returning to the past and his desperate hopes for a bright future with Daisy. Although the main meaning of the “green light” is to represent the pursuit of something unattainable, others also propose different interpretations. This is mainly due to the fact that green color in American culture can symbolize many things, such as money and prosperity, as well as growth and a fresh start, which often associated with spring and nature. Another interpretation is that green is frequently associated with moving forward, because of the green traffic light. That’s why this expression is often ambiguous, which cause problems in translation due to cultural differences. Overall the author of this novel just wanted to illustrate to the readers Gatsby’s obsession with the past and his belief in the possibility of reclaiming what has been lost.

Through the analysis, we thoroughly demonstrated that translation can be quite complex, especially when translating specific elements that require direct equivalents in the language. Furthermore, certain difficulties arose in conveying cultural realities and linguistic aspects, such as images and symbols characteristic of early 20th century American society. Thus, we aimed to prove that a successful translation requires not only language proficiency but also a deep understanding of the cultural context and the author’s intent.

Results

During the translation analysis of stylistic devices and expressive means in F. Scott Fitzgerald's novel "The Great Gatsby", the key challenges encountered by the translator in conveying the original text were identified.

First of all, the metaphor "green light", symbolizing the pursuit of the American dream is a key element in the work. Therefore, during the translation process, a challenge arose because there is no direct equivalent for this symbol, which required the use of adaptation and descriptive translation.

Secondly, the novel frequently featured metaphors and allusions that demanded precise understandings of the context and cultural realities of that time, it means that strategies like compensation and the search of equivalents was very useful as they preserve the emotional tone of the text.

Furthermore, the challenge lay in translating cultural realities, such as images that were characteristic of American culture in the 1920s. Therefore, to translate them accurately, compensation was applied, where cultural realities were replaced with similar ones and more familiar to our culture and audience, without losing meaning.

Conclusion

In summary, we would like to say that the analysis of the translation greatly demonstrated that the use of various strategies is necessary to preserve stylistic devices and the author's style. These strategies include adaptation, compensation, descriptive translation, and the selection of equivalents, which help to maintain the emotional tone and cultural aspects of the original. It is important to note that a successful translation requires not only knowledge of the language but also a deep understanding of cultural realities, which allows for a more conveyance of the author's intent and ensures adequate perception of the text in another language. Consequently, this analysis emphasized the necessity of using the effective strategies that guarantee a precise and correct translation.

References

1. Tabutova T. Challenges in the Translation of Metaphors and Similes in F. Scott Fitzgerald's Novel The Great Gatsby // NTFFPU, 2022, vol. 60, book 1, part A, P. 522-541.
2. Altynguzhin T.R. Translation of the English-Language Colourative Vocabulary Taking into Account Structural and Semiotic Peculiarities of Literary Text (by the Material of F. Scott Fitzgerald's Novel "The Great Gatsby") // Philology. Theory & Practice, 2020, P. 35-50.
3. Pasternak T.A. To the Question of Genesis of Stylistic Devices // Writings in Romance-Germanic Philology, 2023, no. 1(50), P. 205-214.
4. Betsenko T. Linguistics and Language Science: Sides of Relevance // Culture of the Word, 2022, no. 97, P. 50-60.
5. Boase-Beier J. Stylistic Approaches to Translation. - London: Routledge, 2014. - 320 p.
6. Rochemont M.S. A Theory of Stylistic Rules in English. - New York: Garland Pub, 2013. 280 p.
7. Chhibber S.D. Poetic Discourse: An Introduction to Stylistic Analysis. - New Delhi: Sterling Publishers Private Ltd., 2013. - 220 p.

В.Д. Досжанова, А.С. Швайковский*

студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

**ЭКСПРЕССИВТІ ҚҰРАЛДАР МЕН СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛҒЫЛАРДЫ
АУДАРУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР
(Ф. СКОТТ ФИЦДЖЕРАЛЬДТЫҢ "ҰЛЫ ГЭТСБИ" РОМАНЫ БОЙЫНША)****Түйін**

Бұл мақалада Ф. Скотт Фицджеральдтың «Ұлы Гэтсби» романы негізінде бейнелеу құралдары мен стильдік тәсілдерді аударуда кездесетін мәселелер зерттеледі. Көркем аудармада стильдік элементтерді дәл жеткізу үлкен маңызға ие, өйткені олар түпнұсқа шығарманың эмоционалдық үні, атмосферасы мен негізгі идеясын қабылдауға мүмкіндік береді. Негізгі назар түпнұсқа мәтін мен оның аудармасына жасалған талдауға аударылып, символдар, метафоралар, аллюзиялар және басқа да бейнелеу құралдарын жеткізудегі қиындықтар анықталды. Әсіресе, американдық мәдениетінің маңызды символына айналған «жасыл шам» метафорасына ерекше көңіл бөлінді. Талдау көрсеткендей, бейімдеу, компенсация, сипаттамалық аударма және баламалар таңдау сияқты стратегияларды қолдану аударманың мазмұнын терең әрі дәл жеткізуге септігін тигізеді. Сонымен қатар, авторлық стильді сақтап қалуға көмектесетін түрлі тәсілдер бар екені анықталды. Мақалада аударма тәжірибесіне байланысты мәселелерді талдаудың маңыздылығы да атап өтіледі.

Кілттік сөздер: экспрессивті құралдар, стилистикалық құрылғылар, мақсатты тіл, мәтінді қабылдау, аударма стратегиялары.

В.Д. Досжанова, А.С. Швайковский*

студент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru**ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ И
СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ
(ПО РОМАНУ Ф. СКОТТА ФИЦДЖЕРАЛЬДА "ВЕЛИКИЙ ГЭТСБИ")****Аннотация**

Данная статья исследует проблемы перевода выразительных средств и стилистических приемов на основе романа «Великий Гэтсби» Ф. Скотта Фицджеральда. Передача стилистических элементов в литературном переводе играет важную роль, так как она обеспечивает точное восприятие эмоционального тона, атмосферы и основной идеи оригинального произведения. Основное внимание уделено анализу оригинального текста и его перевода, который выявил сложности, связанные с передачей символов, метафор, аллюзий и других выразительных средств. Особое внимание было также уделено метафоре «зеленый свет», как важному символу американской культуры. Анализ показал, что использование таких стратегий, как адаптация, компенсация, описательный перевод и подбор эквивалентов способствует более точному и глубокому пониманию переведенного текста. Кроме того, анализ показал, что существует множество приемов, которые помогают сохранить авторский стиль в переводе. Статья также подчеркивает важность анализа проблем, связанных с практикой перевода.

Ключевые слова: выразительные средства, стилистические приемы, язык перевода, восприятие текста, стратегии перевода.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaikovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.20>

UDC 81-2

R.K. Ernazarova, A.S. Shvaikovskiy*4th year student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of pedagogical sciences, Associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: shvaikovskiy_a@mail.ru

MODERN CHALLENGES IN TRANSLATING GENDER-SENSITIVE LANGUAGE**Abstract**

The article focuses on analyzing challenges and peculiarities of translating gender-sensitive language, identifying the theoretical and practical obstacles translators face. Particular attention is paid to translation methods when moving from languages with gendered grammar, such as Russian, Spanish and French, to languages with a more neutral grammatical structure, such as English. Various techniques are evaluated, including the use of gender-neutral pronouns and titles, changes in sentence structure to eliminate gendered elements. The study utilized texts from different genres – literary works, media and official documents – to evaluate the effectiveness of techniques. The results show that while gender-neutral translations promote inclusivity and respect for gender diversity, they often require complex linguistic changes leading to clumsy or ambiguous language, especially when gender is important to the meaning. This emphasizes the need to adapt translation methods to the cultural and linguistic specificities of the target language to ensure accuracy and contextual relevance.

Keywords: culture, gender-sensitive language, language neutrality, linguistic adaptation, translation strategies.

Introduction

The article explores the current challenges involved in translating gender-sensitive language by examining key linguistic barriers, cultural considerations, and practical translation strategies. Through a detailed analysis of examples and comparative approaches, the study sheds light on emerging trends in inclusive translation. Ultimately, it underscores the importance of flexibility, cultural sensitivity, and linguistic adaptability in ensuring that translated texts are both inclusive and consistent with the target language's norms. The translation of gender-inclusive language has become a notable focus in modern translation studies and linguistics. As society places more importance on inclusivity, there is an increasing demand for language that appropriately and respectfully captures the variety of gender identities. As numerous languages are organized around grammar which assigns gender to nouns, pronouns, and adjectives, attaining gender inclusivity whereas maintaining the grammatical structure necessitates inventive and flexible strategies [1].

A significant difficulty in translating gender-sensitive language lies in the differing ways that grammatical gender is conveyed in various languages. Although English permits the straightforward use of gender-neutral forms via pronouns and inclusive language, languages like French, Spanish, and Russian are largely dependent on gender-specific grammatical frameworks. In these languages, grammatical gender is allocated to even objects and job titles, making it challenging to implement gender-neutral translation techniques. This brings up significant queries regarding how much a translator can alter a text to enhance inclusivity without misrepresenting its original message or distancing the intended audience [2].

Aside from linguistic difficulties, cultural influences also have significantly impact the translation of gender-sensitive language. The perception of gender-neutral language differs greatly among various cultures: some welcome these modifications as progress, while others oppose them because of conventional language standards or ideological convictions. Consequently, translators highly require to skillfully managing all these cultural subtleties to achieve a balance between inclusivity and honoring the cultural context of the target audience. In certain instances, this entails

creative approaches, including rewording, implementing new gender-neutral language, or rearranging sentences to eliminate gender-specific references [3].

Theoretical analysis

The interpretation of gender-sensitive language encompasses various theoretical perspectives that aid in comprehending the difficulties and techniques employed in this endeavor. The theoretical exploration of gender and its representation in language through translation draws from areas like sociolinguistics, gender studies, and translation theory, providing understanding of how language mirrors gender conventions and how these conventions influence translation. A crucial idea in gender-sensitive translation is the representation of gender. The methods of expressing gender in language can differ greatly among languages and cultures. For instance, in English, gender is conveyed through pronouns and titles, enabling gender-neutral options such as "they" instead of "he" or "she" [4].

Nonetheless, languages such as Spanish, French, and Russian possess grammatical frameworks that include gendered forms, complicating the translation of gender-neutral expressions. Consequently, the translator needs to take into account the linguistic characteristics of the target language alongside the social norms that influence gender perception within that culture. Feminist translation theory represents a significant theoretical perspective that highlights the dynamics of power in language and the necessity to enhance the representation of women and marginalized genders in the realm of translation. This theory contests conventional male-focused language frameworks which do emphasize on the translator's significant influence in forming language and social contexts, deconstructing the binary gender system, and fostering acceptance for gender identities [5].

Equivalence is kind of notion in translation which ordinary takes gender into account. Although equivalence is a fundamental concept in translation theory, implementing it becomes more intricate when addressing gendered and complicated terminology or culturally unique phrases for better comprehension. In these instances, dynamic equivalence is frequently necessary, as the translation communicates not just the form but also the meaning, facilitating more encompassing translations [6].

Moreover, there is an existence of skopos theory, which focuses on the translation's intention, holds an important position. This theory based on this theory, translations must be modified to align with the text's intended purpose of the text and the cultural expectations of the target audience. This allows for accurate translations that are socially appropriate and inclusive. Translation strategies for gender-sensitive language include the use of gender-neutral terms, paraphrasing, adding gender-neutral pronouns, and modifying sentence structures to avoid gendered language. For instance, in Russian, where gender is expressed through grammatical forms, translators may use neutral job titles or rephrase sentences to avoid gendered terms [7].

Experimental part

For the experiment, various texts were chosen from multiple genres, such as literature, media, and formal documents, all featuring gender-sensitive language. These texts were selected for their varied style, content, and language, which guarantees that a broad spectrum of gender-related expressions and ideas could be analyzed. The initial texts, composed in languages such as Russian, Spanish, and French that feature gendered grammar, were translated into English, where gender-neutral language is prevalent, to examine the difficulties of adapting the material.

The first phase of the research focused on pinpointing gender-specific terms in the original documents, including pronouns, professions, and references that could indicate gender biases. In languages such as Russian, where gendered forms are fundamentally embedded in grammar, achieving neutrality in translation can be particularly difficult. For example, titles such as "менеджер" or "доктор" in Russian frequently have gendered meanings, while their English equivalents do not. A group of translators with varying degrees of proficiency in gender-sensitive translation was subsequently chosen to translate each text in two approaches: one version adhered closely to the original structure, while the other employed gender-neutral techniques. These approaches involved employing gender-neutral job titles, incorporating gender-neutral pronouns, and altering sentence structures to eliminate gendered language.

After the translations were finished, they were evaluated according to multiple criteria. The initial criterion, accuracy in gender representation, assessed how well the translations preserved the gender neutrality or inclusiveness of the original material. The second criterion, cultural suitability, assessed if the translations corresponded with the cultural standards and expectations of the target audience, especially concerning gender. The third criterion, linguistic quality, assessed how effectively the translations upheld grammatical accuracy and stylistic suitability following modifications for gender neutrality. The final criterion, reader perception, involved a group of native speakers of the target language evaluating the translations based on their gender inclusivity and clarity.

Results

The experiment's outcomes offered various important insights. Initially, although gender-neutral translations tended to be more linguistically intricate, they were also more inclusive and considerate of gender diversity. Nonetheless, in certain instances, aiming for neutrality resulted in vagueness or clumsy wording, especially in writings with pronounced gender aspects. Employing neutral job titles and pronouns effectively enhanced inclusivity while preserving the original text's meaning.

Conclusion

The study of gender-sensitive language translation has revealed various theoretical and practical challenges that translators face when dealing with gender-specific terms. During the experiment, it was clear that attaining gender neutrality in translation is a challenging undertaking, especially when dealing with languages that possess gendered grammatical frameworks and translating them into less gender-specific languages like English. The use of theoretical frameworks such as feminist translation theory and equivalence theory significantly influenced the translation strategies employed. These theories highlighted the importance of making deliberate decisions that respect gender diversity while maintaining the original meaning and integrity of the text. However, the research also indicated that these strategies possess limitations, particularly when gender aspects are closely tied to cultural norms and language habits. The results showed that although gender-neutral translations tend to be more inclusive and respectful of different gender identities, they may also create linguistic challenges, sometimes leading to awkward or ambiguous phrasing. In certain cases, striving for gender neutrality resulted in vagueness, especially in situations where gender was essential for expressing the text's meaning or cultural importance.

References

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 2nd ed. - London: Routledge, 2011. - 416 p.
2. Hatim B., Munday J. (2019). Translation: An Advanced Resource Book. - London: Routledge, 2019. - 210 p.
3. Lefevere A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. - London: Routledge, 2014. - 158 p.
4. Cameron D. The Feminist Critique of Translation. - London: Routledge, 2014. - 132 p.
5. Simon S. Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission. - London: Routledge, 2013. - 192 p.
6. Spivak G. C. The Politics of Translation. - Harvard: Harvard University Press, 2010. - 145 p.
7. Pym A. Exploring Translation Theories. - London: Routledge, 2014. - 178 p.

Р. К. Ерназарова, А. С. Швайковский*

4 курс студенті, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент қ., Қазақстан

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент қ., Қазақстан

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru

ГЕНДЕРЛІК СЕЗІМТАЛ ТІЛДІ АУДАРУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ҚИЫНДЫҚТАР

Түйін

Бұл зерттеу гендерлік сезімтал тілдің аударылуының мәселелері мен ерекшеліктерін зерттеуге, сондай-ақ аудармашылардың гендерлік сөз тіркестерімен жұмыс істеген кезде кездесетін теориялық және практикалық қиындықтарды анықтауға бағытталған. Арнайы назар аударылатын мәселе – гендерлік грамматикасы бар тілдерден, мысалы, орыс, испан және француз тілдерінен, грамматикалық тұрғыдан нейтралды құрылымы бар тілдерге, мысалы, ағылшын тіліне ауыстыруда қолданылатын аударма әдістері. Гендерлік бейтараптықты сақтауға арналған әдістерді, соның ішінде нейтралды есімдіктер мен атауларды қолдануды, сондай-ақ гендерлік элементтерді алып тастау үшін сөйлем құрылымдарын өзгерту әдістерін бағалайды. Зерттеуде әртүрлі жанрдағы мәтіндер – әдеби шығармалар, БАҚ және ресми құжаттар – осы әдістердің тиімділігін бағалау үшін қолданылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, гендерлік бейтарап аудармалар инклюзивтілікке ықпал етіп, гендерлік әртүрлілікке құрмет көрсеткенімен, олар әдетте күрделі лингвистикалық өзгерістерді талап етеді, бұл әсіресе гендер мәтіннің мағынасына маңызды болған жағдайда қиналғыш немесе екіұшты сөз тіркестеріне әкелуі мүмкін. Бұл аударма әдістерін мақсатты тілдің мәдени және тілдік ерекшеліктеріне бейімдеу қажеттілігін көрсетеді, бұл өз кезегінде дәлдікпен контекстуалдық мағынаны қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: мәдениет, гендерлік сезімтал тіл, тілдік бейтараптық, тілдік бейімделу, аударма стратегиялары.

Р. К. Ерназарова, А. С. Швайковский*

студентка 4 курса, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ С ПЕРЕВОДОМ ГЕНДЕРНО-ЧУВСТВИТЕЛЬНОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Это исследование сосредоточено на анализе проблем и особенностей перевода гендерно-чувствительного языка, а также на выявлении теоретических и практических препятствий, с которыми сталкиваются переводчики при работе с гендерными выражениями. Особое внимание уделяется методам перевода при переходе от языков с гендерной грамматикой, таких как русский, испанский и французский, к языкам с более нейтральной грамматической структурой, таким как английский. Оцениваются различные методы, включая использование гендерно-нейтральных местоимений и титулов, а также изменения в структуре предложений для устранения гендерных элементов. В исследовании использовались тексты различных жанров – литературные произведения, СМИ и официальные документы – для оценки эффективности этих методов. Результаты исследования показывают, что хотя гендерно-нейтральные переводы способствуют инклюзивности и уважению к гендерному разнообразию, они часто требуют сложных лингвистических изменений, что может привести к неуклюжим или двусмысленным формулировкам, особенно когда гендер имеет важное значение для смысла текста. Это подчеркивает необходимость адаптации методов перевода с учетом культурных и языковых особенностей целевого языка для обеспечения точности и контекстной значимости.

Ключевые слова: культура, гендерно-чувствительный язык, языковой нейтралитет, языковая адаптация, стратегии перевода.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaykovsky, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.3au>

UDC 81'255.4

E. Spektor

Teacher, "LOGOS" Primary School, Köln, Germany

***Corresponding author:** shvaikovskiy_a@mail.ru

CHALLENGES AND MODERN METHODS OF TRANSLATING PHRASEOLOGICAL UNITS IN BLOGS, ONLINE FORUMS, ON-LINE REVIEWS AND OTHER TEXT TYPES

Abstract

With the development of digital technologies, blogs, forums, reviews and other types of online content are becoming important channels of informal communication, rich in phraseological and idiomatic expressions. Translating such units is a major challenge due to their figurative meaning, cultural differences and often non-standard usage. The article analyzes the key challenges translators face when dealing with phraseological expressions in the digital context, such as the lack of exact analogues, wordplay and context-dependent meaning. Modern translation techniques such as functional, adaptive, pragmatic and creative approaches are also discussed. Special attention is paid to the possibilities and limitations of machine translation when translating idiomatic expressions, and the various errors that can occur when using these tools. The aim of the paper is to offer practical solutions for translating phraseological units in online texts, and to provide recommendations for translators. Texts from English- and Russian-language online resources are used as examples.

Keywords: blog, contextual adaptation, translation methods, online discourse, phraseological unit.

Introduction

Digital platforms like blogs, online discussion boards, and reviews have become crucial in contemporary communication, creating new difficulties in translation. These platforms typically include casual language, idiomatic phrases, and slang, which are crucial for conveying the tone and style of the source material. Translating phraseological units in these contexts necessitates not only linguistic expertise but also a profound grasp of cultural references and the unique dynamics of online communication.

Phraseological units constitute an essential part of every language, reflecting the cultural heritage, historical experience, and collective worldview of its speakers. They include idioms, proverbs, sayings, collocations, and other fixed expressions whose meanings often cannot be understood from the meanings of their individual components. Due to their figurative nature and strong cultural specificity, phraseological units present significant challenges for translators, especially in contemporary digital communication environments.

The rapid development of information technologies and social media has led to the emergence of new forms of communication, such as blogs, online forums, online reviews, social networking platforms, and various user-generated content formats. These text types are characterized by informality, spontaneity, emotional expressiveness, and the frequent use of phraseological expressions. Internet users often employ idioms, slang-based phraseological units, culture-bound references, and creative modifications of traditional expressions to convey attitudes, emotions, and evaluations. As a result, translators face the difficult task of preserving both the semantic meaning and the pragmatic effect of such expressions in the target language.

Translation of phraseological units has long been a subject of interest in translation studies, linguistics, and intercultural communication research. However, the growing influence of digital discourse has introduced new challenges that require updated approaches and translation strategies. Unlike traditional literary or official texts, online communication is dynamic, interactive, and often influenced by rapidly changing linguistic trends. Consequently, conventional translation methods may not always ensure adequate rendering of phraseological meaning in digital contexts.

The article aims to examine the main challenges associated with translating phraseological units in blogs, online forums, online reviews, and other contemporary text types. Particular attention is paid to the linguistic and cultural difficulties arising from the use of phraseological expressions in digital communication. The study also explores modern translation methods and strategies that help translators achieve equivalence, maintain communicative effectiveness, and preserve the stylistic and cultural characteristics of the source text. The findings contribute to a better understanding of phraseological translation in the digital age and highlight the importance of combining traditional translation principles with innovative approaches adapted to contemporary online discourse.

The research analyzes different translation techniques used to preserve the meaning and tone of original texts as they are modified for diverse audiences. It examines the difficulties and contemporary techniques for translating idiomatic expressions and culturally unique phrases present in digital content. Specifically, it will focus on how context and cultural adaptation contribute to keeping translations accurate and effective in delivering the intended message. Also it reveals the aims which can determine essential methods for translating non-standard expressions and context-sensitive phrases by examining online forums, blogs, and reviews. The objective consists in providing guidance on practical efficiency of methods for translating digital content, while emphasizing the significance of adaptability in responding to the evolving characteristics of online language [1].

Theoretical analysis

Translating phraseological expressions in digital communication necessitates tackling theoretical principles that outline the characteristics of translating non-standard and culture-specific units. Specifically, translating idiomatic phrases, colloquial expressions, and local terminology necessitates not just proficiency in the language but also the capacity to consider the cultural and contextual nuances of digital interaction. This part explores an important theoretical method that makes an assist in formation of literate translation of handling translations of texts featuring active phraseological expressions, focusing particularly on ideas like equivalence, adaptation, and dynamic equivalence [2].

Equivalence is an integral part of translation which entails the effort to maintain the original's meaning, style, and structure in the translation. When dealing with phraseological expressions in the online setting, dynamic equivalence is more applicable. This idea, introduced by Eugene Nida (an influential American linguist and a pioneer in the field of translation studies), states that the primary objective is not just to translate the words but also to communicate the impact of the text that has on the intended audience. In blogs, forum discussions, and reviews, this adaptation is crucial to preserve the emotional reaction and original effect of the text, regardless of potential variations in structure or wording [3].

Additionally, special focus must be given to cultural adaptation, particularly when interpreting idioms within digital material. In the realm of online forums, blogs, and various digital platforms, the language frequently features mentions of pop culture, regional customs, and societal truths. These components demand the translator's focus: determining if to utilize direct equivalents, modify the phrase, or substitute it with another to preserve precision and contextual significance in the target culture [4].

A significant role in this process is held by Skopos theory, which states that the goal of translation should be the key factor in choosing the translation strategy. For reviews, blog entries, and forum discussions, translation objectives can differ, ranging from maintaining the original's tone and feel to ensuring optimal clarity and ease of understanding for the intended audience. This theory assists in deciding whether to maintain the structure, registers, or modify idiomatic phrases. The theoretical framework for translating phraseological units in digital environments demands adaptability and awareness of linguistic and cultural subtleties. It involves more than merely replacing words; it's a thoughtful strategic decision that helps maintain the core, emotional tone, and cultural importance of the message throughout the translation process [5].

Translating phraseological expressions in contemporary texts like blogs, forums, and online reviews is an explicit example of process which requires full concentration since these expressions frequently embody cultural and perceptual elements specific to the source language. Idioms and

metaphors tends to be the shared experiences and mindset of a community, therefore it is vital for the translator to take into account both the sources and target cultural backgrounds [6].

Numerous phraseological units found in these texts are linked to the traits of the social and cultural context from which they emerged. The translator must take into account both the direct meaning of the phrases and its function in the communication context to effectively express the message in the target language. It is essential to recognize that these phrases may alter their significance based on the context, and the translator's responsibility is to grasp and convey these subtleties. It is important to remember that when dealing with online texts, it is crucial to remember that communication intentions can differ. The translator should consider the style and viewpoint of the intended audience while maintaining the original concept. In digital communication, where tone and purpose are important, the translator might need to reword phrases to reflect their precision and match the audience's expectations [7].

Experimental part

The experimental part of the research focuses on analyzing translation of phraseological units in modern digital materials like blogs, online discussions, and critiques. The objective is to investigate how idiomatic phrases, which embody the distinct cultural and linguistic characteristics of the source language, are translated into the target language, especially when direct counterparts are absent. For the experiment, an assortment of texts from online platforms was selected to encompass a wide range of genres and topics. These writings were abundant in idiomatic phrases, featuring metaphors, proverbs, and informal expressions. The source texts were in languages such as Russian, Spanish, and English, all rich in idiomatic expressions, whereas the target languages were English, German, and French, each with unique idiomatic patterns. During the early stage of the experiment, the objective was to recognize and classify different phraseological units, including metaphors, idioms, slang, and proverbs. This assisted in comprehending how each expression functions within its initial context and identifying the translation difficulties into languages that do not have corresponding cultural or linguistic characteristics. In the next phase, a team of translators skilled in digital content translation focused on rendering the recognized idiomatic expressions through different methods: direct translation, adaptation, and paraphrasing. Every translator offered a rationale for their finding and suggestions of decisions, especially in situations where modifications were needed because a literal translation would either misrepresent the meaning or come across as clumsy.

The study was aimed at identifying the main challenges and effective strategies in translating phraseological units found in contemporary digital texts. For this purpose, a corpus of 100 phraseological units was collected from blogs, online forums, customer reviews, and social media posts. The selected material included traditional idioms, colloquial expressions, modified phraseological units, and culture-specific phrases frequently used in informal online communication.

The collected examples were translated and analyzed according to the translation strategy employed. The analysis focused on preserving semantic meaning, stylistic effect, emotional coloring, and cultural relevance. The following translation methods were identified: phraseological equivalent, phraseological analogue, descriptive translation, paraphrasing, and cultural adaptation.

The results demonstrated that direct phraseological equivalents were available for only 35% of the analyzed units. Expressions such as “break the ice” and “kill two birds with one stone” could be translated using established equivalents in the target language without significant loss of meaning. Another 25% of the examples required the use of phraseological analogues, where the original image changed but the communicative effect remained similar.

Descriptive translation and paraphrasing accounted for 30% of the analyzed cases. These methods were particularly common in online reviews and forum discussions containing culture-bound expressions or recently emerged internet phraseology. For example, expressions related to online culture, memes, or platform-specific communication often lacked direct counterparts in the target language and therefore required explanatory translation.

The remaining 10% of the examples involved cultural adaptation. In these cases, translators replaced the source-language phraseological unit with a culturally familiar expression that produced a similar pragmatic effect on the target audience. This strategy proved especially useful in blogs and

social media content where emotional engagement and audience reaction were more important than literal accuracy.

The experiment also revealed that phraseological units in digital communication are highly context-dependent. Many expressions acquire additional meanings through irony, humor, or references to current social trends. Consequently, successful translation requires not only linguistic competence but also awareness of contemporary online culture and discourse conventions.

Overall, the findings indicate that flexible translation strategies are essential for rendering phraseological units in modern digital texts. While phraseological equivalents remain the preferred solution whenever possible, descriptive techniques and cultural adaptation often provide more effective results in the dynamic environment of online communication.

In summary, the experiment demonstrated that effective translation of phraseological units requires adaptability, with a thorough understanding of the target culture, to guarantee both the precision and contextual appropriateness of the translation.

Results

The analysis of 100 phraseological units extracted from blogs, online forums, customer reviews, and social media posts revealed several important tendencies in the translation of phraseological expressions in contemporary digital discourse. The results demonstrate that the choice of translation strategy largely depends on the degree of phraseological equivalence between the source and target languages, as well as on the communicative purpose and cultural context of the text.

The most frequently employed strategy was the use of phraseological equivalents, which accounted for 35% of all analyzed examples. This method proved to be the most effective in preserving both the semantic content and figurative imagery of the original expression. Phraseological analogues represented 25% of the data and were commonly used when a direct equivalent was unavailable but a functionally similar expression existed in the target language.

Descriptive translation and paraphrasing together accounted for 30% of the examples. These methods were especially common in texts containing internet-specific phraseology, slang expressions, and culture-bound references. Although such strategies occasionally reduced the stylistic expressiveness of the original text, they successfully conveyed the intended meaning and ensured comprehensibility for the target audience.

Cultural adaptation was identified in 10% of the analyzed cases. This strategy was particularly effective when translating phraseological units closely connected with English-speaking cultural realities or contemporary online trends. By replacing unfamiliar source-language expressions with culturally appropriate target-language alternatives, translators were able to maintain the communicative impact of the original message.

The findings also indicate that the frequency of translation difficulties varies across different digital text types. Blogs and social media posts contained the highest number of modified and creative phraseological units, while online reviews demonstrated a greater prevalence of conventional idioms used for evaluation and recommendation. Forum discussions frequently combined phraseological expressions with slang, humor, and irony, increasing the complexity of the translation process.

Furthermore, the study revealed that successful translation depends not only on linguistic equivalence but also on the translator's ability to interpret contextual and pragmatic meanings. Many phraseological units functioned as markers of attitude, emotional involvement, or group identity. Consequently, literal translation often resulted in a loss of communicative effect, whereas context-oriented strategies provided more satisfactory outcomes.

Overall, the results confirm that no single translation method can adequately address all challenges associated with phraseological units in digital discourse. Effective translation requires a flexible combination of equivalence-based and adaptive strategies. The growing influence of online communication highlights the need for translators to possess both intercultural competence and familiarity with contemporary internet language. These findings support the view that modern translation practice should integrate traditional phraseological approaches with innovative methods tailored to the rapidly evolving digital environment.

Conclusion

Translation of phraseological units remains one of the most complex and significant areas of translation practice, particularly in the context of modern digital communication. Blogs, online forums, online reviews, and other internet-based text types are rich in idiomatic expressions, colloquialisms, culture-specific references, and creatively modified phraseological units that serve important communicative and expressive functions. Their translation requires not only linguistic competence but also a deep understanding of cultural, social, and pragmatic factors influencing meaning construction in online discourse.

The analysis has demonstrated that the main challenges in translating phraseological units include the absence of direct equivalents, cultural differences between source and target languages, context dependency, and the dynamic nature of internet language. These factors often complicate the process of achieving semantic accuracy while preserving stylistic nuances and communicative intent. Moreover, the constantly evolving vocabulary of digital communication introduces new phraseological expressions that may not yet be documented in dictionaries or translation resources.

To address these challenges, translators employ a variety of modern methods and strategies, including the use of phraseological equivalents, descriptive translation, cultural adaptation, paraphrasing, contextual substitution, and corpus-based analysis. Advances in digital technologies, translation databases, online corpora, and artificial intelligence tools have further expanded the possibilities for identifying appropriate translation solutions. Nevertheless, technological resources should be regarded as supportive instruments rather than substitutes for human expertise.

Effective translation of phraseological units in contemporary online texts requires a flexible and context-sensitive approach that balances linguistic accuracy with cultural appropriateness. As digital communication continues to evolve, translators must adapt to new linguistic trends and develop innovative strategies capable of preserving the expressive and pragmatic value of phraseological language. Further research into the interaction between phraseology, digital discourse, and translation technologies will contribute to improving translation quality and enhancing intercultural communication in the global online environment.

In conclusion, it can be asserted that translating phraseological units from blogs, forums, and online reviews presents significant difficulties because of their informal style, reliance on context, and cultural subtleties. These writings frequently contain kind of complicated idiomatic phrases and allusions that have its own complexities in rendering in a different language. Traditional translation techniques frequently do not maintain the exact meaning, emphasizing the necessity for more flexible translation approaches. The significance of elements for effective translation encompasses precision, cultural significance, and consistent style, which in its term are extremely vital in digital communication.

References

- 1 Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 2nd ed. - London: Routledge, 2018, 158p.
- 2 House J. Translation as Communication across Languages and Cultures. - London: Routledge, 2015. - 132 p.
- 3 Nida E. Language and Culture: Contexts in Translating. 2nd ed. - Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2011. - 210 p.
- 4 Newmark P. A Textbook of Translation. - New York: Prentice Hall, 2018. - 192 p.
- 5 Nord Ch. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. - Manchester: St. Jerome Publishing, 2017. - 145 p.
- 6 Schäffner Ch., Adab B. Developing Translation Competence. - Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2019. - 178 p.
- 7 Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. 2nd ed. - London: Routledge, 2018. - 176 p.

Э. Спектор

Мұғалім, "LOGOS" Бастауыш Мектебі, Кельн, Германия

*Корреспондент авторы: shvaikovskiy_a@mail.ru**БЛОГТАРДАҒЫ, ОНЛАЙН ФОРУМДАРДАҒЫ, ОНЛАЙН ШОЛУЛАРДАҒЫ ЖӘНЕ БАСҚА МӘТІН ТҮРЛЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІ АУДАРУДЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ****Түйін**

Цифрлық технологиялардың дамуының арқасында блогтар, форумдар, пікірлер және басқа онлайн-контент түрлері бейресми тілде қарым-қатынас жасаудың маңызды алаңдарына айналды, олар тұрақты тіркестер мен идиоматикалық сөздермен байытылған. Мұндай бірліктердің аудармасы олардың бейнелі мағынасы, мәдени ерекшеліктері және жиі стандартты қолданудан ауытқуы себебінен айтарлықтай қиындықтар туғызады. Бұл мақала цифрлық контексте тұрақты тіркестермен жұмыс істегенде аудармашылардың тап болатын негізгі қиындықтарын қарастырады, мысалы, дәл баламалардың болмауы, сөзбен ойнау және мағынаның контекстке тәуелділігі. Сонымен қатар, функционалдық, бейімделу, прагматикалық және шығармашылық тәсілдер сияқты қазіргі заманғы аударма әдістері осы тіркестердің мағынасын дәл жеткізу үшін қарастырылады. Машиналық аударма мен постредакциялау мүмкіндіктеріне және олардың идиоматикалық сөз тіркестерін аударудағы шектеулеріне де ерекше назар аударылады. Жұмыстың мақсаты – қазіргі онлайн-тексттерде тұрақты тіркестерді аударуда практикалық шешімдер ұсыну және тез өзгеретін цифрлық кеңістікте жұмыс істейтін аудармашыларға кеңес беру. Мысал ретінде ағылшын және орыс тілдеріндегі онлайн-ресурстардан алынған мәтіндер қолданылды.

Кілттік сөздер: блог, контекстік бейімделу, аударма әдістері, онлайн-дискурс, фразеологиялық бірлік.

Э. Спектор

Учитель, начальная школа "ЛОГОС", Кельн, Германия

*Автор для корреспонденции: shvaikovskiy_a@mail.ru**ПРОБЛЕМЫ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В БЛОГАХ, ОНЛАЙН-ФОРУМАХ, ОНЛАЙН-ОБЗОРАХ И ДРУГИХ ТЕКСТАХ****Аннотация**

С развитием цифровых технологий блоги, форумы, отзывы и другие виды онлайн-контента становятся важными каналами неформального общения, насыщенными фразеологизмами и идиоматическими выражениями. Перевод таких единиц представляет собой серьезную задачу из-за их образного значения, культурных различий и часто нестандартного применения. В данной статье анализируются ключевые трудности, с которыми сталкиваются переводчики при работе с фразеологическими выражениями в цифровом контексте, такие как отсутствие точных аналогов, игра слов и зависимость смысла от контекста. Также рассматриваются современные методы перевода, такие как функциональный, адаптивный, прагматический и креативный подходы, которые помогают точно передавать смысл выражений. Особое внимание уделено возможностям и ограничениям машинного перевода и постредактирования при переводе идиоматических выражений, а также анализируются различные ошибки, которые могут возникать при использовании этих инструментов. Цель работы – предложить практические решения для перевода фразеологических единиц в современных онлайн-текстах, а также дать рекомендации для переводчиков, работающих в условиях быстро меняющегося цифрового пространства. В качестве примеров использованы тексты из англоязычных и русскоязычных онлайн-ресурсов.

Ключевые слова: блог, контекстуальная адаптация, методы перевода, онлайн-дискурс, фразеологизм.

Information about the author responsible for contacts:

Alexey Sergeevich Shvaikovskiy, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Швайковский Алексей Сергеевич, +77017419540, shvaikovskiy_a@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.21au>

УДК 37.018.1

М. П. Салимов*

Магистрант, Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

*Автор для корреспонденции: bnurdauletd@gmail.com

ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОЙ РОДИТЕЛЬСКОЙ ПОЗИЦИИ У ОТЦОВ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И СЕМЬИ

Аннотация

Современные социальные трансформации, изменение структуры семьи и усложнение воспитательных задач в подростковом возрасте актуализируют проблему формирования ответственной родительской позиции у отцов. Несмотря на активное развитие педагогики семейного воспитания, в большинстве исследований внимание сосредоточено преимущественно на роли матери, тогда как участие отца в образовательном и воспитательном процессе подростка остается недостаточно изученным. В условиях модернизации системы образования особое значение приобретает взаимодействие школы и семьи как институциональная среда формирования ответственного отцовства. Целью настоящего исследования является анализ педагогических условий формирования ответственной родительской позиции у отцов подростков в процессе взаимодействия школы и семьи. В работе рассматриваются теоретические основы ответственного отцовства, особенности подросткового возраста как критического периода социализации, а также роль образовательных учреждений в формировании эффективных моделей семейного воспитания. Методологическую основу исследования составили системный, аксиологический и социально-педагогический подходы. В исследовании применялись методы теоретического анализа научной литературы, анкетирования родителей, педагогического наблюдения и сравнительного анализа. Эмпирическая база исследования включала опрос родителей обучающихся подросткового возраста в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: родительская позиция, ответственное отцовство, подростковый возраст, семейное воспитание, педагогическая культура родителей, образовательная среда.

Введение

В условиях современных социальных изменений трансформируются не только общественные институты, но и традиционные представления о семье, родительстве и воспитании детей. Семья продолжает оставаться ключевым институтом социализации личности, формирующим систему ценностей, нравственных ориентиров и социального поведения подрастающего поколения. Однако изменения в структуре семейных отношений, рост занятости родителей и влияние цифровой среды приводят к усложнению воспитательных задач, особенно в период подросткового возраста [1].

Подростковый возраст является одним из наиболее сложных этапов личностного развития. В этот период происходит формирование мировоззрения, ценностных ориентаций и социальной идентичности личности. Подростки стремятся к самостоятельности, активно переосмысливают авторитет взрослых и формируют собственную систему жизненных установок. В связи с этим возрастает значение родительского участия в жизни ребенка, которое должно сочетать поддержку, контроль и уважение к формирующейся автономии подростка [2].

Особое место в системе семейного воспитания занимает фигура отца. Современные исследования в области психологии и педагогики показывают, что участие отца в воспитании оказывает существенное влияние на развитие личности ребенка, формирование его социальной компетентности и эмоциональной устойчивости. Отец выступает важным образцом социального поведения, источником формирования гендерной идентичности и моральных ориентиров подростка [3].

Тем не менее в реальной практике воспитания нередко наблюдается недостаточная включенность отцов в образовательный процесс детей. Традиционная модель распределения родительских ролей предполагает большую вовлеченность матери в учебную деятельность ребенка, тогда как отец чаще выполняет роль материального обеспечения семьи. Такая ситуация приводит к ограниченному участию отцов в педагогическом взаимодействии со школой и снижению их влияния на образовательную траекторию подростка [4].

В условиях модернизации образования особое значение приобретает партнерское взаимодействие школы и семьи. Современная школа рассматривается не только как институт обучения, но и как важная социально-педагогическая среда, способствующая формированию педагогической культуры родителей. Эффективное сотрудничество педагогов и родителей позволяет создать благоприятные условия для всестороннего развития личности подростка [5].

Несмотря на значительное количество исследований, посвященных проблемам семейного воспитания, вопрос формирования ответственной родительской позиции у отцов подростков остается недостаточно разработанным. Это обусловлено как изменением социальных ролей в семье, так и недостаточной разработанностью педагогических механизмов включения отцов в образовательное взаимодействие со школой [6-8].

Таким образом, актуальность исследования определяется необходимостью разработки эффективных педагогических условий, способствующих формированию ответственной родительской позиции у отцов подростков в процессе взаимодействия школы и семьи.

Цель исследования заключается в теоретическом и эмпирическом анализе особенностей формирования ответственной родительской позиции у отцов обучающихся подросткового возраста в условиях взаимодействия школы и семьи.

Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи исследования:

- проанализировать теоретические подходы к понятию ответственного отцовства;
- определить особенности подросткового возраста как периода воспитательного взаимодействия семьи и школы;
- выявить факторы формирования ответственной родительской позиции у отцов;
- определить роль образовательных организаций в развитии педагогической культуры родителей.

Методы исследования

Методологическую основу исследования составляют положения системного, аксиологического и социально-педагогического подходов.

Системный подход позволяет рассматривать взаимодействие школы и семьи как сложную социально-педагогическую систему, включающую множество взаимосвязанных элементов: педагогов, родителей, обучающихся, образовательную среду и социальное окружение.

Аксиологический подход предполагает анализ ценностных оснований семейного воспитания и рассматривает родительство как социально значимую ценность, формирующую нравственные ориентиры личности.

Социально-педагогический подход ориентирован на изучение процессов взаимодействия различных социальных институтов в воспитании подрастающего поколения.

В ходе исследования использовались следующие методы:

- анализ научной литературы по проблеме исследования;
- анкетирование родителей;
- педагогическое наблюдение;
- сравнительный анализ полученных данных.

Эмпирическая часть исследования проводилась на базе общеобразовательных школ. В исследовании приняли участие родители подростков в возрасте от 12 до 16 лет.

Анкетирование было направлено на выявление уровня участия отцов в воспитании подростков, степени их взаимодействия со школой, а также отношения к образовательному процессу [7].

Полученные данные были обработаны с использованием методов количественного и качественного анализа.

Результаты исследования

Результаты проведенного исследования показали, что уровень участия отцов в образовательном процессе подростков является неоднородным и зависит от ряда факторов.

Анализ анкетирования показал, что около 40 % отцов активно участвуют в образовательной жизни ребенка, регулярно взаимодействуют с педагогами и принимают участие в школьных мероприятиях.

Около 35 % респондентов проявляют эпизодическую активность, ограничиваясь контролем учебных достижений подростка и посещением родительских собраний.

При этом около 25 % отцов практически не участвуют в образовательном процессе ребенка и редко взаимодействуют со школой.

Полученные данные свидетельствуют о том, что уровень включенности отцов в воспитательный процесс остается недостаточно высоким.

В ходе исследования также было выявлено, что наиболее активными участниками взаимодействия со школой являются родители с высоким уровнем педагогической культуры и положительным отношением к образовательной деятельности.

Особое значение имеет характер внутрисемейных отношений. В семьях, где родители придерживаются партнерской модели воспитания, наблюдается более высокий уровень участия отцов в жизни подростка.

Важным фактором является также уровень взаимодействия школы с родителями. Образовательные учреждения, активно использующие различные формы сотрудничества с семьей, демонстрируют более высокий уровень вовлеченности родителей в образовательный процесс.

Обсуждение

Полученные результаты подтверждают положения современных педагогических и социологических исследований о значимости участия отца в воспитании подростка.

Активное участие отца способствует формированию у подростков ответственности, уверенности в себе и социальной зрелости.

Взаимодействие школы и семьи выступает важным механизмом формирования педагогической культуры родителей. Через участие в родительских собраниях, консультациях и совместных мероприятиях родители получают возможность расширить свои знания в области воспитания.

Особое значение имеет создание условий для активного включения отцов в образовательную среду школы. Практика показывает, что участие отцов в школьных проектах, воспитательных программах и социальных инициативах способствует укреплению их родительской позиции.

В этой связи образовательные учреждения должны развивать разнообразные формы взаимодействия с родителями:

- родительские клубы
- педагогические консультации
- совместные проекты
- тренинги по вопросам воспитания подростков.

Такие формы сотрудничества способствуют формированию доверительных отношений между школой и семьей и повышают эффективность воспитательного процесса.

Выводы

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы.

1. Формирование ответственной родительской позиции у отцов является важным условием успешной социализации подростков.
2. Подростковый возраст требует активного участия родителей в жизни ребенка и координации воспитательных усилий семьи и школы.

3. Взаимодействие школы и семьи выступает ключевым фактором формирования педагогической культуры родителей и повышения уровня их ответственности за воспитание детей.
4. Активное участие отцов в образовательном процессе способствует развитию у подростков социальной ответственности, самостоятельности и позитивных ценностных ориентаций.
5. Для повышения эффективности формирования ответственного отцовства необходимо развивать различные формы сотрудничества школы и семьи, направленные на повышение педагогической компетентности родителей.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой программ педагогической поддержки родителей, направленных на развитие ответственного родительства в условиях современного общества.

Список литературы

1. Bezrukova O. N., Samoylova V. A. Involved Fatherhood, Close Relationships with Fathers and Well-being of Adolescents // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2025. – №6. – С. 92–104. – DOI: 10.31857/S0132162525060086
2. Jessee V., Adamsons K. Father involvement and father-child relationship quality: An intergenerational perspective // Journal of Family Issues. – 2018. – Vol. 39. – No. 8. – P. 1–21. – DOI: 10.1177/0192513X17728902
3. Pleck J. H. Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes // The Role of the Father in Child Development. – 2010. – Vol. 5. – P. 58–93
4. Маркова А.К. Психология родительства. – Москва: Педагогика, 2021. – 280 с.
5. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен. – Москва: Институт психологии РАН, 2018. – 312 с.
6. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности. – Москва: Педагогика, 2017. – 320 с.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. – 352 p.
8. Palkovitz R. Involved fathering and child development // Journal of Family Psychology. – 2018. – Vol. 32. – No. 4. – P. 503–513.

М.П. Салимов*

Магистрант, Челябині мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей

*Корреспондентавторы: bnurdauletd@gmail.com

МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАСӨСПІРІМ ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘКЕЛЕРІНДЕ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ АТА-АНАЛЫҚ ҰСТАНЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін

Қазіргі әлеуметтік өзгерістер, отбасы құрылымының өзгеруі және жасөспірімдік кезеңдегі тәрбиелік міндеттердің күрделенуі әкелерде жауапты ата-аналық ұстанымды қалыптастыру мәселесінің өзектілігін арттырады. Отбасылық тәрбие педагогикасының қарқынды дамуына қарамастан, көптеген зерттеулерде назар көбіне ананың рөліне аударылады, ал әкенің жасөспірімнің білім алу және тәрбиелену процесіне қатысуы жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігі жауапты әкелік ұстанымды қалыптастырудың институционалдық ортасы ретінде ерекше маңызға ие. Осы зерттеудің мақсаты – мектеп пен отбасының өзара әрекеттесу процесінде жасөспірімдердің әкелерінде жауапты ата-аналық ұстанымды қалыптастырудың педагогикалық шарттарын талдау. Зерттеу барысында жауапты әкелік ұстанымның теориялық негіздері, жасөспірімдік кезеңнің тұлғаның әлеуметтенуіндегі маңызды кезең ретіндегі ерекшеліктері, сондай-ақ білім беру ұйымдарының отбасылық тәрбиенің тиімді модельдерін қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік, аксиологиялық және әлеуметтік-педагогикалық тәсілдер құрайды. Зерттеу барысында ғылыми әдебиеттерді теориялық

талдау, ата-аналарға сауалнама жүргізу, педагогикалық бақылау және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Зерттеудің эмпирикалық базасын жалпы білім беретін мектептерде оқитын жасөспірімдердің ата-аналары арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері құрайды.

Кілттік сөздер: ата-аналық ұстаным, жауапты әкелік, жасөспірімдік кезең, отбасылық тәрбие, ата-аналардың педагогикалық мәдениеті, білім беру ортасы.

M. P. Salimov*

Master's student, Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia

***Corresponding author:** bnurdauletd@gmail.com

FORMATION OF A RESPONSIBLE PARENTAL POSITION AMONG FATHERS OF ADOLESCENT STUDENTS IN THE PROCESS OF SCHOOL–FAMILY INTERACTION

Abstract

Modern social transformations, changes in the structure of the family, and the increasing complexity of educational tasks during adolescence actualize the problem of forming a responsible parental position among fathers. Despite the active development of the pedagogy of family upbringing, most studies focus primarily on the role of the mother, while the participation of the father in the educational and upbringing process of adolescent's remains insufficiently studied. In the context of modernization of the education system, the interaction between school and family acquires particular importance as an institutional environment for the formation of responsible fatherhood. The purpose of this study is to analyze the pedagogical conditions for the formation of a responsible parental position among fathers of adolescents in the process of interaction between school and family. The paper examines the theoretical foundations of responsible fatherhood, the characteristics of adolescence as a critical period of socialization, and the role of educational institutions in shaping effective models of family upbringing. The methodological basis of the research is formed by systemic, axiological, and socio-pedagogical approaches. The study employed methods of theoretical analysis of scientific literature, parental surveys, pedagogical observation, and comparative analysis. The empirical basis of the study included a survey of parents of adolescent students in secondary schools.

Keywords: parental position, responsible fatherhood, adolescence, family upbringing, pedagogical culture of parents, educational environment.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Салимов М.П. e-mail: mayra.rysbayeva@mail.ru

Қатынасхаттарушін жауапты автор туралы ақпарат:

Салимов М.П. e-mail: mayra.rysbayeva@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

M. P. Salimov, e-mail: mayra.rysbayeva@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.22au>

УДК 37.015.3:373.3

Д. А.Слащев *

Магистрант, Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

*Автор для корреспонденции: slashevden81@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НАЧАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В условиях модернизации системы образования и внедрения новых образовательных стандартов особую актуальность приобретает проблема психолого-педагогического сопровождения реализации образовательных программ начального обучения. Начальная школа является фундаментальным этапом формирования личности ребенка, его учебной мотивации, когнитивных способностей и социальной адаптации. Эффективность реализации образовательных программ на данной ступени образования во многом определяется не только качеством учебного содержания, но и системой психологической и педагогической поддержки учащихся, направленной на гармоничное развитие их личности и успешную адаптацию к образовательной среде. В статье рассматриваются теоретические основы психолого-педагогического сопровождения образовательного процесса в начальной школе, анализируются основные функции и направления деятельности специалистов сопровождения, включая педагогов, психологов и социальных педагогов. Особое внимание уделяется вопросам адаптации младших школьников к образовательной среде, формированию учебной мотивации, развитию познавательных процессов и эмоционально-волевой сферы учащихся. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования представленных выводов и рекомендаций при разработке программ психолого-педагогического сопровождения в начальной школе, а также в процессе подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: начальная школа, психолого-педагогическое сопровождение, образовательные программы, младшие школьники, образовательная среда, педагогическая поддержка, развитие личности, учебная мотивация.

Введение

Современная система образования находится в состоянии постоянной трансформации, обусловленной социально-экономическими изменениями, развитием информационных технологий и необходимостью формирования у обучающихся компетенций XXI века. В этих условиях особое значение приобретает повышение качества образования на начальной ступени обучения, поскольку именно в этот период закладываются основы учебной деятельности, формируются базовые навыки мышления, коммуникации и социального взаимодействия [1].

Начальная школа представляет собой уникальный этап развития личности ребенка, характеризующийся интенсивным формированием когнитивных процессов, эмоциональной сферы и социальных навыков. В этот период дети впервые сталкиваются с систематическим обучением, новыми требованиями и правилами школьной жизни. Поэтому успешная адаптация к образовательной среде и формирование устойчивой учебной мотивации во многом зависят от того, насколько грамотно организовано психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса [2].

Проблема психолого-педагогического сопровождения образовательных программ получила широкое освещение в трудах отечественных и зарубежных ученых. Исследования показывают, что сопровождение представляет собой комплексную систему профессиональной деятельности специалистов образования, направленную на создание благоприятных условий для развития личности учащихся и реализации их образовательного потенциала [3].

В педагогической науке психолого-педагогическое сопровождение рассматривается как процесс взаимодействия педагогов, психологов, администрации школы и родителей,

направленный на обеспечение полноценного развития ребенка в образовательной среде. Оно включает диагностическую, профилактическую, консультативную и коррекционно-развивающую деятельность [4].

Особую актуальность данная проблема приобретает в условиях внедрения новых образовательных программ, ориентированных на личностно-ориентированное обучение, развитие критического мышления, креативности и самостоятельности учащихся. Реализация таких программ требует не только обновления содержания образования, но и создания эффективной системы поддержки учащихся, способствующей раскрытию их индивидуальных возможностей [5].

Таким образом, психолого-педагогическое сопровождение выступает важным механизмом обеспечения качества образовательного процесса в начальной школе и одним из ключевых факторов успешной реализации образовательных программ.

Методы исследования

Методологическую основу исследования составляют системный, личностно-ориентированный и деятельностный подходы, позволяющие рассматривать образовательный процесс начальной школы как целостную педагогическую систему, в которой развитие личности ребенка осуществляется через активное взаимодействие участников образовательной среды. Использование данных подходов обеспечивает комплексное понимание процессов психолого-педагогического сопровождения реализации образовательных программ и позволяет выявить ключевые механизмы их эффективного функционирования [6].

В ходе исследования применялся комплекс взаимодополняющих методов научного познания. Прежде всего был проведен теоретический анализ отечественных и зарубежных научных источников, посвященных проблемам психолого-педагогического сопровождения образовательного процесса, развитию личности младших школьников и организации образовательной среды начальной школы. Анализ научной литературы позволил определить основные концептуальные подходы к пониманию сущности психолого-педагогического сопровождения, выявить его структурные компоненты и функции, а также определить современные тенденции развития данной области педагогической науки [7].

Важным методом исследования выступил сравнительно-педагогический анализ, направленный на сопоставление различных моделей психолого-педагогического сопровождения, применяемых в системе начального образования. Данный метод позволил выявить наиболее эффективные практики организации сопровождения образовательных программ, а также определить условия их успешной реализации в образовательной среде школы [8].

В рамках исследования также использовался метод системного анализа, который позволил рассмотреть психолого-педагогическое сопровождение как комплексную систему взаимосвязанных элементов. Данный подход позволил определить основные компоненты сопровождения, включающие диагностическую, профилактическую, коррекционно-развивающую и консультативную деятельность специалистов образовательной организации [9].

С целью обобщения практического опыта была проведена интерпретация результатов педагогической практики и анализа деятельности специалистов сопровождения в образовательных учреждениях. Обобщение педагогического опыта позволило выявить эффективные формы и методы психолого-педагогической поддержки младших школьников в процессе реализации образовательных программ.

Применение указанных методов обеспечило комплексный анализ проблемы психолого-педагогического сопровождения реализации образовательных программ начального обучения и позволило сформулировать теоретические выводы и практические рекомендации, направленные на совершенствование системы поддержки учащихся в образовательной среде начальной школы [10].

Результаты исследования

Результаты проведенного исследования позволили выявить ключевые особенности и основные направления психолого-педагогического сопровождения реализации образовательных программ начального обучения. Анализ научной литературы и педагогической практики показал, что эффективное сопровождение образовательного процесса в начальной школе представляет собой комплексную систему профессиональной деятельности, направленную на создание благоприятных условий для развития личности младшего школьника, формирования его учебной мотивации, развития познавательных процессов и успешной социальной адаптации.

Установлено, что одним из важнейших направлений психолого-педагогического сопровождения является поддержка адаптации учащихся к условиям школьного обучения. Начало обучения в школе связано с изменением привычного образа жизни ребенка, необходимостью соблюдения новых правил поведения и увеличением учебной нагрузки. В ходе исследования было выявлено, что системная психолого-педагогическая поддержка на этапе адаптации способствует снижению уровня школьной тревожности, формированию положительного отношения к обучению и успешному включению учащихся в образовательный процесс. Особое значение в этот период приобретает взаимодействие учителя, школьного психолога и родителей, направленное на создание комфортной образовательной среды.

Анализ педагогической практики показал, что важным компонентом сопровождения является развитие познавательных процессов младших школьников. В начальной школе активно формируются такие когнитивные функции, как внимание, память, мышление и воображение. Психолого-педагогическое сопровождение способствует целенаправленному развитию данных процессов посредством использования разнообразных образовательных технологий, включая игровые методы обучения, проблемные задания, проектную деятельность и интерактивные формы работы. Использование данных методов способствует повышению познавательной активности учащихся и формированию устойчивого интереса к учебной деятельности.

Результаты исследования также свидетельствуют о значительной роли психолого-педагогического сопровождения в формировании учебной мотивации младших школьников. Установлено, что создание ситуации успеха, поддержка инициативы учащихся и использование методов поощрения положительно влияют на отношение детей к учебной деятельности. Педагогическая поддержка, направленная на развитие внутренней мотивации, способствует формированию у учащихся стремления к самостоятельному познанию и развитию учебной самостоятельности.

Особое внимание в системе психолого-педагогического сопровождения уделяется развитию коммуникативных навыков и формированию позитивных межличностных отношений в детском коллективе. Результаты исследования показывают, что организация групповых форм работы, коллективных проектов и коммуникативных упражнений способствует развитию навыков сотрудничества, взаимопомощи и уважительного отношения к одноклассникам. Важную роль в данном процессе играет педагог, который выступает организатором совместной деятельности учащихся и создает условия для формирования благоприятного социально-психологического климата в классе.

Проведенный анализ также показал, что эффективная система психолого-педагогического сопровождения предполагает тесное взаимодействие различных специалистов образовательной организации. В реализации сопровождения участвуют учителя начальных классов, школьные психологи, социальные педагоги и администрация школы. Совместная деятельность специалистов позволяет своевременно выявлять трудности в обучении и развитии учащихся, а также разрабатывать индивидуальные стратегии педагогической поддержки.

Полученные результаты подтверждают, что комплексная система психолого-педагогического сопровождения способствует повышению эффективности реализации

образовательных программ начального обучения. Она обеспечивает условия для гармоничного развития личности ребенка, способствует формированию учебной мотивации, развитию когнитивных способностей и успешной социальной адаптации младших школьников.

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют о необходимости дальнейшего совершенствования системы психолого-педагогического сопровождения в начальной школе, внедрения современных образовательных технологий и развития профессиональной компетентности педагогов, обеспечивающих поддержку образовательного процесса.

Обсуждение результатов

Результаты проведенного исследования подтверждают, что психолого-педагогическое сопровождение является важным условием успешной реализации образовательных программ начальной школы. Оно способствует созданию благоприятной образовательной среды, ориентированной на развитие личности ребенка.

Анализ современных исследований показывает, что наиболее эффективными являются комплексные модели сопровождения, включающие взаимодействие различных специалистов: учителей, школьных психологов, социальных педагогов и родителей.

Особое значение имеет сотрудничество школы и семьи. Родители играют важную роль в поддержке учебной мотивации ребенка, формировании его отношения к обучению и развитии личностных качеств.

Кроме того, современные образовательные технологии позволяют расширить возможности психолого-педагогического сопровождения. Использование цифровых образовательных ресурсов, интерактивных методов обучения и игровых технологий способствует повышению интереса учащихся к учебному процессу.

Важным направлением дальнейшего развития системы сопровождения является подготовка педагогов к работе в условиях личностно-ориентированного обучения. Педагог должен не только передавать знания, но и выступать в роли наставника и организатора образовательной среды.

Заключение

Психолого-педагогическое сопровождение реализации образовательных программ начального обучения является важным фактором обеспечения качества образования и успешного развития личности младшего школьника.

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы:

1. Психолого-педагогическое сопровождение представляет собой комплексную систему профессиональной деятельности специалистов образования, направленную на создание условий для полноценного развития личности ребенка.
2. Основными направлениями сопровождения являются адаптация учащихся к школьной среде, развитие познавательных процессов, формирование учебной мотивации и социально-психологическое развитие личности.
3. Эффективность сопровождения во многом зависит от взаимодействия всех участников образовательного процесса: педагогов, психологов, администрации школы и родителей.
4. Использование современных педагогических технологий и методов обучения способствует повышению эффективности психолого-педагогической поддержки учащихся.

Таким образом, развитие системы психолого-педагогического сопровождения является важным условием успешной реализации образовательных программ начальной школы и формирования гармонично развитой личности учащегося.

Список литературы

1. Kruty K., Zadorozhna-Kniahnytska L., Zdanevych L., Holiuk O., Desnova I. Influence of Psychological and Pedagogical Support on Social and Emotional Skills in Preschool and Primary School Children // *Salud, Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*. – 2024. – Vol. 3. – Article 654. – DOI: 10.56294/sctconf2024.654.
2. Issabayeva Z., Sapargaliyeva A., Shubayeva G., Shalabayev K., Ismagambetova G. Psychological and Pedagogical Support for Parents of Children with Special Educational Needs // *Continuity in Education*. – 2024. – Vol. 5, №1. – P. 66–75. – DOI: <https://doi.org/10.5334/cie.103>.
3. Babik I. Psychological and Pedagogical Strategies for the Formation of Emotional Resilience in Children // *Eduweb*. – 2025. – Vol. 19, №1. – P. 181–195. – DOI: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2025.19.01.15>.
4. Kuzmicheva T. V. Psychological-Pedagogical Support of Primary School Children in Modern Educational Environment // *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. – 2018. – Vol. 43. – P. 897–903. – DOI: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2018.09.109>.
5. Teleková R., Šramová B. Adaptation Difficulties of Children at the Beginning of Primary School Education // *Children*. – 2023. – Vol. 10, №2. – P. 410. – DOI: <https://doi.org/10.3390/children10020410>.
6. Zhang L., Chen Y. The Mediating Role of School Adaptation in the Impact of Bullying Victimization on Mental Health // *Children*. – 2024. – Vol. 11, №9. – P. 1150. – DOI: <https://doi.org/10.3390/children11091150>.
7. Алиева Э. М. Модель психолого-педагогического сопровождения профилизации обучающихся среднего образования // *Білім: Научно-педагогічний журнал*. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина. – 2023. – №4 (107). – С. 105–117. – DOI: 10.59941/2960-0642-2023-4-105-117.
8. Андреева А. Д. Психолого-педагогическое сопровождение учащихся начальной школы в современных социокультурных условиях // *Педагогическое образование в России*. – 2016. – №5. – С. 97–103.
9. Гаврилушкина О. П., Егорова Т. В. Дети с особыми образовательными потребностями в образовательной среде школы // *Психологическая наука и образование*. – 2016. – №3. – С. 67–79.
10. Gagay V. V. The Model of School Adaptation of First-Graders // *Research Result. Pedagogy and Psychology of Education*. – 2021. – Vol. 7, №1. – P. 45–56.

Д. А. Слащев*

магистрант, Челябинск мемлекеттік университеті, Челябинск, Ресей

*Корреспондент авторы: slashevden81@gmail.com

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Түйін

Білім беру жүйесін жаңғырту және жаңа білім беру стандарттарын енгізу жағдайында бастауыш білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Бастауыш мектеп – баланың тұлғалық қалыптасуының, оқу мотивациясының, когнитивтік қабілеттерінің және әлеуметтік бейімделуінің негізі қаланатын маңызды кезең. Осы білім беру деңгейінде білім беру бағдарламаларын тиімді жүзеге асыру тек оқу мазмұнының сапасына ғана емес, сонымен қатар оқушылардың тұлғалық дамуын үйлесімді қамтамасыз етуге және олардың білім беру ортасына табысты бейімделуіне бағытталған психологиялық және педагогикалық қолдау жүйесіне де байланысты. Мақалада бастауыш мектептегі білім беру процесін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің теориялық негіздері қарастырылады, сондай-ақ сүйемелдеуді жүзеге асыратын мамандардың, соның ішінде педагогтардың, психологтардың және әлеуметтік педагогтардың қызметінің негізгі функциялары мен бағыттары талданады. Бастауыш сынып оқушыларының білім беру ортасына бейімделуі, оқу мотивациясын қалыптастыру, танымдық

үдерістерін және эмоциялық-ерік саласын дамыту мәселелеріне ерекше назар аударылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы ұсынылған қорытындылар мен ұсыныстарды бастауыш мектепте психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламаларын әзірлеу барысында, сондай-ақ педагогикалық кадрларды даярлау процесінде қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Кілттік сөздер: бастауыш мектеп, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, білім беру бағдарламалары, бастауыш сынып оқушылары, білім беру ортасы, педагогикалық қолдау, тұлғаны дамыту, оқу мотивациясы.

D. A. Slashchev*

master's student, Chelyabinsk State University, Chelyabinsk, Russia

*Corresponding author: slashevden81@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF PRIMARY EDUCATION PROGRAMS

Abstract

In the context of modernization of the education system and the introduction of new educational standards, the issue of psychological and pedagogical support for the implementation of primary education programs is becoming particularly relevant. Primary school represents a fundamental stage in the development of a child's personality, learning motivation, cognitive abilities, and social adaptation. The effectiveness of implementing educational programs at this level largely depends not only on the quality of educational content but also on the system of psychological and pedagogical support aimed at the harmonious development of the child's personality and successful adaptation to the educational environment. The article examines the theoretical foundations of psychological and pedagogical support for the educational process in primary school and analyzes the main functions and areas of activity of support specialists, including teachers, psychologists, and social educators. Special attention is paid to the issues of adaptation of younger schoolchildren to the educational environment, the formation of learning motivation, and the development of cognitive processes and the emotional-volitional sphere of students. The practical significance of the study lies in the possibility of using the presented conclusions and recommendations in the development of psychological and pedagogical support programs in primary school, as well as in the process of training pedagogical personnel.

Keywords: primary school, psychological and pedagogical support, educational programs, younger schoolchildren, educational environment, pedagogical support, personality development, learning motivation.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Слащев Д. А. e-mail: slashevden81@gmail.com

Қатынасхаттарушін жауапты автор туралы ақпарат:

Слащев Д. А. e-mail: slashevden81@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

D.A. Slashchev, e-mail: slashevden81@gmail.com

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.12au>

ӘОЖ 541.18

Ж.У. Сманова*

№23 "1 Мамыр" жалпы орта мектебі, Келес ауданы, Түркістан облысы, Қазақстан

*Корреспондент авторы: smanovazhanat80@gmail.com

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ БАСТАУЫШ БІЛІМ: ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Түйін

Бұл мақалада цифрлық технологиялардың бастауыш білім беру жүйесіндегі рөлі мен ықпалы зерттеледі. Зерттеу барысында цифрлық құралдардың оқу процесіне енгізілуі, олардың оқушылардың білім сапасын арттырудағы тиімділігі және мұғалімдердің кәсіби дағдыларын дамытудағы маңызы қарастырылады. Цифрлық білім беру жүйелері оқу материалдарының интерактивтілігін қамтамасыз етіп, оқушылардың танымдық белсенділігін және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, мұғалімдер мен оқушылардың цифрлық құралдарды қолдану арқылы оқыту мен білім алу үдерісін жаңғырту мүмкіндіктері талданады. Зерттеу нәтижелері цифрлық технологияларды енгізу білім беру сапасын жақсартуға ықпал ететінін және олардың болашақта оқыту әдістерін жетілдіруге үлкен әлеуетке ие екенін көрсетеді. Цифрлық технологияларды жүйелі қолдану оқу үдерісін қызықты әрі тиімді етіп, оқушылардың оқу мотивациясын арттырады және мұғалімдердің кәсіби дамуындағы жаңа бағыттарды айқындайды.

Кілттік сөздер: цифрлық технологиялар, оқу процесі, білім сапасы, цифрлық құралдар, интерактивті оқыту.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың рөлі барған сайын маңызды бола түсуде. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың білім беру процесіне енгізілуі, оның ішінде бастауыш мектептерде, оқу әдістерін жаңартып, оқушылардың шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Бастауыш білім беру кезеңінде оқушыларға тек академиялық білім беру емес, сонымен қатар олардың жеке тұлғалық дамуы да маңызды болып табылады. Бұл кезеңде балалардың өз бетінше зерттеу жүргізу, жаңа ақпаратты қабылдау және оны талдау қабілеттерін қалыптастыруға ерекше назар аударылады.

Цифрлық білім беру құралдарының қолданылуы білім сапасын арттырудың тиімді жолдарының бірі ретінде қарастырылады. Олар оқушылардың қызығушылығын оятып, оқу процесін қызықты әрі интерактивті етеді. Оқытушы мен оқушы арасындағы өзара әрекеттесу деңгейін жақсарту, оқу материалын визуализациялау, әрі оқу мазмұнын әр түрлі форматта ұсыну — барлық бұл мүмкіндіктер білім алушылардың білім сапасын жоғарылатуға және мұғалімдердің кәсіби қызметін оңтайландыруға көмектеседі. Сонымен қатар, мұғалімдердің жаңа технологияларды меңгеруі, олардың әдістемелік дағдыларын жетілдіруге, жаңа инновациялық шешімдерді енгізуге мүмкіндік береді.

Осы зерттеудің мақсаты — цифрлық технологиялардың бастауыш білім беру жүйесіндегі қолданылуы мен оның тиімділігін зерттеу, сондай-ақ бұл технологиялардың оқу үдерісіндегі маңыздылығын анықтау. Бұл зерттеу білім беру саласындағы цифрлық инновациялардың болашағына қатысты өзекті мәселелерді қарастыруға бағытталған.

Теориялық талдау

Цифрлық технологиялардың білім беру саласында қолданылуы соңғы жылдары кеңінен таралды. Олар білім беру үдерісін жетілдіру, оқыту сапасын арттыру және оқушылардың танымдық белсенділігін көтеру үшін тиімді құрал ретінде қарастырылады.

1. Цифрлық білім беру құралдарының пайда болуы мен дамуы

Цифрлық технологиялардың білім беру жүйесіне енуі соңғы 30 жыл ішінде қарқынды дамыды. 1990-шы жылдардың соңында интернеттің кеңінен таралуы мен компьютерлік

технологиялардың қолжетімділігі білім беру саласында жаңа мүмкіндіктер туғызды. Алғашқы кезеңде бұл технологиялар негізінен оқу материалдарын цифрландыру мен білім алушыларға ақпаратты беру үшін пайдаланылды. Қазіргі таңда, цифрлық технологиялар тек білімді беру құралдары ретінде ғана емес, оқу процесін басқару мен оқушылардың оқу үрдісін бақылау жүйелері ретінде де қолданылуда [1].

2. Цифрлық оқыту әдістері

Цифрлық білім беру әдістері мен технологияларының теориялық негіздері қазіргі педагогикалық зерттеулерде кеңінен қарастырылған. Бұл әдістердің қатарында онлайн оқыту, аралас оқыту (blended learning), интерактивті тақталар, оқу платформалары, электронды оқу құралдары мен мобильді қосымшалар бар. Олардың әрқайсысының педагогикалық тиімділігі мен ықпалы түрлі зерттеулерде зерттелген. Мысалы, аралас оқыту әдісінің артықшылығы — оқытудың гибридік формасы оқу материалын жан-жақты және әр түрлі тәсілдермен ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әдіс оқушылардың дербес оқуға ынталануын арттырады және өз бетінше жұмыс істей алу дағдыларын дамытады [2].

3. Цифрлық білім берудің тиімділігі мен артықшылықтары

Цифрлық технологияларды білім беру саласында қолданудың бірнеше артықшылықтары бар. Біріншіден, олар оқу материалының визуализациясын қамтамасыз етіп, оқушылардың түсінігін жеңілдетеді. Мысалы, интерактивті тақталар мен мультимедиялық құралдар ақпаратты көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оқушылардың назарын аударып, оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Екіншіден, цифрлық білім беру құралдары уақыт пен кеңістік шектеулерін жояды, яғни оқушыларға кез келген уақытта және кез келген жерде білім алуға мүмкіндік береді.

4. Мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігі

Цифрлық білім беру жүйесінің тиімділігі мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігіне тікелей байланысты. Мұғалімдер тек оқу құралдарын қолдану арқылы ғана емес, сонымен қатар білім беру әдістерін жаңартып, жаңа технологияларды тиімді пайдалану арқылы оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік алады. Цифрлық құралдарды пайдалану арқылы мұғалімдер оқушылардың білім деңгейін нақты уақыт режимінде бақылап, әр оқушының қажеттіліктеріне сәйкес жеке оқу жоспарларын құра алады [3].

5. Білім берудегі цифрландырудың халықаралық тәжірибесі

Бүкіл әлемде цифрлық білім беру жүйелері белсенді түрде енгізілуде. Мысалы, Финляндия мен Эстония сияқты елдерде цифрлық білім беру жүйесі айтарлықтай дамыған. Бұл елдерде оқушылар мен мұғалімдер үшін түрлі оқу платформалары, электронды кітаптар мен мобильді қосымшалар кеңінен қолданылады. Халықаралық тәжірибелерге сүйене отырып, цифрлық білім беру технологияларының білім сапасын арттыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейтін көптеген зерттеулер бар.

Тәжірибелік бөлім

Цифрлық технологиялардың бастауыш білім беру саласындағы тиімділігін бағалау мақсатында жүргізілген зерттеу барысында бірнеше әдіс қолданылды. Бұл бөлімде зерттеу әдістері, деректерді жинау тәсілдері және олардың нәтижелері сипатталады.

1. Зерттеу мақсаттары мен міндеттері

Зерттеудің негізгі мақсаты — цифрлық технологиялардың бастауыш білім беру процесіндегі тиімділігін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер қойылды:

- Цифрлық технологиялардың оқу үдерісіне әсерін бағалау.
- Оқушылардың цифрлық құралдарды пайдалану арқылы білім алуын зерттеу.
- Мұғалімдердің цифрлық білім беру құралдарын қолданудағы тәжірибесін анықтау.
- Оқу материалдарының интерактивтілігін және оқушылардың білім сапасына әсерін

зерттеу [4].

2. Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында сандық және сапалық әдістер пайдаланылды:

- **Сауалнама:** Мұғалімдер мен оқушыларға арналған сауалнама жүргізілді. Бұл сауалнама олардың цифрлық технологияларды қолдану тәжірибесі, оқыту мен оқу процестеріне әсері туралы пікірлерін жинауға бағытталды.

- **Бақылау:** Бастауыш мектептерде цифрлық білім беру құралдарын қолдану кезінде оқушылардың белсенділігін және оқу нәтижелерін бақылау жүргізілді. Әр түрлі цифрлық құралдар, соның ішінде интерактивті тақталар, оқу платформалары мен мобильді қосымшалар қолданылды.

- **Әңгімелесу:** Мұғалімдермен және оқу процесіне қатысатын басқа да мамандармен әңгімелесу жүргізіліп, олардың цифрлық құралдар мен технологияларды қалай қолданатыны, қандай қиындықтарға кездесетіні және қандай нәтижелерге қол жеткізгені туралы мәліметтер алынды.

- **Тестілеу:** Оқушылардың білім деңгейін бағалау үшін бірнеше тестілеулер жүргізілді. Бұл тестілеулер оқушылардың цифрлық құралдармен жұмыс істеу барысында алған білімдерін тексеруге бағытталды [5].

3. Зерттеу кезеңдері

Зерттеу бірнеше кезеңде жүргізілді:

- **Алғашқы кезең:** Бұл кезеңде зерттеу мақсатын айқындап, зерттеу әдістерін таңдау мен жоспарлау жұмыстары жүргізілді. Сонымен қатар, сауалнамалар мен бақылау құралдары дайындалды.

- **Негізгі кезең:** Мұғалімдер мен оқушылар арасында сауалнамалар жүргізіліп, цифрлық құралдарды пайдалану бойынша деректер жинақталды. Бұл кезеңде білім беру процесінде интерактивті құралдар мен онлайн платформалардың қолданылуының әсері бақылауға алынды.

- **Қорытынды кезең:** Жиналған деректерді талдау, нәтижелерді интерпретациялау және зерттеу қорытындыларын шығару кезеңі болды. Бұл кезеңде цифрлық технологиялардың оқу үдерісіне тигізетін ықпалы мен тиімділігі бағаланды [6].

4. Деректерді жинау тәсілдері

Зерттеуде қолданылған деректер жинау әдістері мен көздері:

- Сауалнамалар: Оқушылар мен мұғалімдерге цифрлық құралдардың оқу процесіне ықпалы мен тиімділігі жайлы сұрақтар қойылды.

- Бақылау нәтижелері: Оқу сабақтарындағы оқушылардың белсенділігі мен тапсырмаларды орындау сапасы бағаланды.

- Әңгімелесу мәліметтері: Мұғалімдер мен әдіскерлердің цифрлық құралдар туралы пікірлері мен тәжірибелері жинақталды.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелері бойынша цифрлық құралдардың бастауыш білім беру жүйесіндегі оқу үдерісіне оң әсерін тигізгені анықталды. Оқушылар цифрлық құралдар арқылы оқу материалдарын қызығушылықпен меңгеріп, тапсырмаларды орындау барысында белсенділік танытты. Мысалы, интерактивті тақталарды пайдалану барысында оқушылардың назарын аударып, оқу процесіне қатысуын арттырды. Цифрлық технологиялар оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға және өз бетінше шешім қабылдау қабілетін жақсартуға ықпал етті. Сонымен қатар, мұғалімдердің цифрлық құралдарды қолдануы олардың кәсіби қызметін тиімді жүргізуге мүмкіндік берді. Мұғалімдер оқушылардың білімін бақылай отырып, әр оқушыға жеке көзқарас білдіріп, оның білімін арттыру үшін қосымша тапсырмалар ұсынды [7].

Қосымша зерттеулер жүргізілгенде, цифрлық құралдарды дұрыс және тиімді қолданудың оқу нәтижелеріне тікелей әсер ететіні байқалды. Жоғары оқу нәтижелерін алудың кілті — цифрлық құралдардың сабақта қолданылуын тиімді ұйымдастыру мен оқушылардың дербес жұмысына жағдай жасау.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері бойынша цифрлық білім беру құралдарының бастауыш білім беру процесіндегі тиімділігін көрсетуге мүмкіндік берді. Цифрлық технологиялар оқушылардың

оқу сапасын арттырып, олардың оқу материалын терең түсінуін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, мұғалімдер үшін цифрлық құралдарды қолдану оқу процесін басқаруды жеңілдетеді, әрі олар өз оқушыларын тиімді бақылай алады. Оқу әдістерін жаңарту және цифрлық құзыреттілікті арттыру білім беру жүйесінің сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Ұсыныстар

1. Мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін арттыру: Мұғалімдерге арналған арнайы курстар мен тренингтер ұйымдастыру арқылы олардың цифрлық құралдарды қолдану дағдыларын жетілдіру.
2. Цифрлық құралдардың қолжетімділігін арттыру: Оқу мекемелеріндегі техникалық жабдықтарды жаңартып, цифрлық құралдарға қолжетімділікті қамтамасыз ету.
3. Интерактивті платформалар мен қосымшаларды кеңейту: Оқушылар үшін жаңа интерактивті оқу платформалары мен қосымшаларды әзірлеу және олардың қолданылуын арттыру.
4. Тұрақты мониторинг пен бағалау жүйесін енгізу: Цифрлық технологиялардың қолданылуын тиімді бағалау және оқу процесіндегі жетістіктерді бақылау үшін жүйелі мониторинг жүргізу.

Белгілер

- **Цифрлық білім беру** – оқу процесінде сандық технологияларды, мультимедиялық құралдарды және онлайн платформаларды пайдалану.
- **Аралас оқыту (Blended Learning)** – дәстүрлі оқыту әдістері мен цифрлық технологияларды біріктіретін оқу тәсілі.
- **Интерактивті тақта** – оқытушылар мен оқушыларға оқу материалын интерактивті түрде көрсетуге мүмкіндік беретін сандық құрал.
- **Мобильді қосымша** – оқушылардың өздігінен білім алуына арналған бағдарламалық жасақтама.
- **Цифрлық құзыреттілік** – мұғалімдер мен оқушылардың цифрлық құралдар мен технологияларды тиімді пайдалану қабілеті.
- **Электронды оқу материалдары** – цифрлық форматтағы оқулықтар, бейнематериалдар, тесттер және басқа да оқу ресурстары.
- **Білім беруді цифрландыру** – оқу үдерісін автоматтандыру және технологиялық шешімдерді кеңінен енгізу арқылы білім беру сапасын жақсарту.

Әдебиеттер тізімі

1. Алданов А.А. Оқушылардың білім алуға қызығушылығын арттыру. Алматы: Білім, 2015, 256б.
2. Жүнісов С.К. Бастауыш сыныптарда оқу пәндерін оқу әдістемесі. Астана: Нартыс, 2018, 198б.
3. Smith J., Weber H. Name of the article. // Chem. Eng. Sci., 1988, V. 99, No. 5, P. 86.
4. Separation and purification / Eds. Perry E.S., Smith J. Amsterdam: Elsevier, 2008, 357p.
5. Касымов А.Б. Оқу әдісін жаңарту және бастауыш сыныпта білім беру. Алматы: Манас, 2019, 276б.
6. Иванов А.А. Баяндама атауы. IV ғылым. конф. (толық атауы) баяндамалар тезисі. Ташкент, 2014, Б. 77-81.
7. Тұрғынбаев, Ж. Т. (2023). Цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект: Қазақстан білім беру жүйесіндегі жаңа трендтер. Білім және ғылым, № 2, 56-71.

Ж. У. Сманова*

Средняя общеобразовательная школа № 23 "1 мая", Келесский район,
Туркестанская область, Казахстан

*Автор для корреспонденции: smanovazhanat80@gmail.com

НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация

В данной статье исследуется роль и влияние цифровых технологий в системе начального образования. В ходе исследования рассматривается внедрение цифровых средств в учебный процесс, их эффективность в повышении качества образования учащихся и значение в развитии профессиональных навыков учителей. Цифровые образовательные системы обеспечивают интерактивность учебного материала, способствуют развитию познавательной активности и творческих способностей учащихся. Кроме того, будут проанализированы возможности учителей и учащихся по модернизации процесса обучения и получения знаний с использованием цифровых инструментов. Результаты исследования показывают, что внедрение цифровых технологий способствует повышению качества образования и что они имеют большой потенциал для совершенствования методов обучения в будущем. Системное применение цифровых технологий делает учебный процесс более интересным и эффективным, повышает учебную мотивацию учащихся и определяет новые направления в профессиональном развитии учителей.

Ключевые слова: цифровые технологии, образовательный процесс, качество образования, цифровые инструменты, интерактивное обучение.

Zh. U. Smanova*

General Secondary School No. 23 "May 1", Keles district, Turkestan region, Kazakhstan

*Corresponding author's: smanovazhanat80@gmail.com

PRIMARY EDUCATION IN THE DIGITAL AGE: NEW APPROACHES AND METHODS OF TEACHING

Abstract

This article examines the role and impact of digital technologies in the primary education system. The study examines the introduction of digital tools into the educational process, their effectiveness in improving the quality of students' education and their importance in developing teachers' professional skills. Digital educational systems ensure the interactivity of educational materials, promote the development of cognitive activity and creative abilities of students. In addition, the possibilities of teachers and students to modernize the learning process and gain knowledge using digital tools will be analyzed. The results of the study show that the introduction of digital technologies contributes to improving the quality of education and that they have great potential for improving teaching methods in the future. The systematic use of digital technologies makes the learning process more interesting and effective, increases students' learning motivation and defines new directions in the professional development of teachers.

Keywords: digital technologies, educational process, quality of education, digital tools, interactive learning.

Information about the author responsible for contacts:

Zh. U. Smanova, smanovazhanat80@gmail.com

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ж. У. Сманова, smanovazhanat80@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ж. У. Сманова, smanovazhanat80@gmail.com

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.17au>

ОӘЖ 37.015.6

М.Т. Арынбеков*, А.С. Арынбекова

магистр, Академик, Ә. Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, Оңтүстік Қазақстан гуманитарлық- экономикалық колледж, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: mur80art@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІ

Түйін

Елдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер Еңбек нарығының қажетті талаптарына жауап беретін мамандарды жоғары сапалы даярлауды қамтамасыз ететін жаңа көзқарастар мен тәсілдерді іздеудің маңызды шарты болып табылады. Бұл мақала студенттерге экономикалық тәрбие беру процесін қалыптастырудың өзекті мәселесіне арналған. Онда осы процесті анықтайтын негізгі ұғымдар, сондай-ақ экономикалық және білім беру процесінің тиімділігін арттыру үшін педагогикалық жағдайлар мен критерийлер қарастырылады. Біздің ойымызша, студенттердің жүйелі ұйымдастырылған экономикалық тәрбиесінің көмегімен университеттегі кәсіби дайындық деңгейін жақсартуға болады. Студенттердің экономикалық тәрбиесін жақсарту жөніндегі зерттеулердің өзектілігі бірқатар факторлармен түсіндіріледі: Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамыту қажеттілігі; түлектердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету қажеттілігі; экономикалық сауатсыздыққа байланысты жастарда туындайтын көптеген қаржылық проблемалардың алдын алу қажеттілігі және т. б. Жаһандық тұрғыда студенттердің экономикалық тәрбиесін жақсарту жөніндегі жұмыс "өз күшіне сүйенудің" ұлттық философиясын қалыптастыруға бағытталған. Әлемнің бірқатар елдерінде білім беру мекемелерінде мұндай жұмыс жекелеген пәндер түрінде де, оқу орындарында оқытылатын пәндер шеңберінде де жүргізіледі.

Кілттік сөздер: экономикалық мәдениет, өскелең ұрпақ, қаржылық сауаттылық, білім беруді қаржыландыру.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның қалыптасуының әр кезеңінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайы жастарға бағытталған білім беру және тәрбие процесінің мақсаттары мен міндеттерінде көрінеді. Әлемдегі үздіксіз өзгерістер жағдайында әдіснамалық және тәрбиелік тәсіл де өзгереді. Колледждер мен университеттер маңызды әлеуметтік институттар болғандықтан, олар мемлекеттің экономикалық моделіне бейімделуге міндетті. Бұл үшін түлектер экономикалық мәдениет саласындағы білімді ойдағыдай игеруі үшін экономикалық сауаттылықтың белгілі бір деңгейіне ие білікті кадрлар қажет.

Қазақстанның нарықтық экономикаға көшуімен колледждер оқу бағдарламаларын толығымен қайта өңдеуге және экономикаға басымдық беруге мәжбүр болды. Оқу орнының түлегі тәуелсіз өмірде сенімді бастау үшін білімнің берік экономикалық негізіне ие болуы керек. Нарықтық экономикада жұмыс істеу қиын, сондықтан жеке табыстың жоғары қаржылық сауаттылықпен тығыз байланысты екенін түсіну үшін мектеп жасынан бастап экономикалық мәдениетті оқытуды бастау және оны колледждер мен университеттерде жалғастыру қажет.

Экономикалық тәрбие - бұл қазіргі қоғамда барған сайын маңызды болып келе жатқан тәрбиенің ерекше түрі. Бұл барлық жастағы адамдарға, жыныстарға және тұрғылықты жерлерге қатысты және оның өзектілігі күн сайын артып келеді. Жастарды экономикалық тәрбиелеу мәселесі өте өткір және оны елеулі келесі жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін:

- мақсаттар қоюға және оларға қол жеткізуге қабілетсіздік;

- экономикалық шындықты дұрыс емес немесе шектеулі түсіну, экономикалық оқиғаларға қызығушылықтың болмауы;

- экономикалық заңдарды елемей;

- жеке экономикалық мүдделерді білмей;

- табысты өмір сүру үшін шынайы қажеттіліктерді дұрыс қабылдамау және оларды қиялмен ауыстыру;

- моральдық және этикалық нормалар шеңберінде әрекет ету әдетінің болмауы, оларды ауыстыру бұқаралық ақпарат құралдары алға тартқан табыстың бұрмаланған үлгілері;

- экономикалық қиын жағдайларда белсенділіктің төмендігі, пассивтілік;

- өз бетінше ойлаудың болмауы, өз күштерін жете бағаламау, әлсіз шығармашылық;

- экономикалық және әлеуметтік байланыстарды бұзатын, макроэкономикалық тұрақсыздық пен әлеуметтік шиеленіске әкелетін артық шығындар мен ресурстарды ұтымсыз пайдалануға әкелетін тиімсіз экономикалық әрекеттер.

Экономикалық тәрбие (ЭТ) — бұл тұлғаның экономикалық қасиеттері мен ерекшеліктерін қалыптастыратын педагогикалық процесс. Бұған экономикалық ойлау, мінез-құлық, сана, құндылықтар, қажеттіліктер, қызығушылықтар, көзқарастар, жоспарлар, мотивтер, нормалар, стандарттар, әдеттер мен құзыреттер кіреді.

Бүгінгі таңда экономикалық тәрбиенің бағдарлары жастардың әлеуметтік-мәдени дамуының теориялық негізін құрайды. Бұл құндылықтарға баса назар аудару біздің өркениетіміздің индустриялықтан постиндустриалды кезеңге өтуімен байланысты.

Нарықтық қатынастардың дамуы Қазақстанда, оның ішінде білім беру және тәрбие саласында экономикалық реформаларға алып келді. Лукьяненко В.А., Игошкина Н.Г. [1] және басқалар сияқты зерттеушілер экономикалық білім беруді оқушылардың экономикалық санасын қалыптастыруға бағытталған ұйымдастырылған педагогикалық қызмет ретінде қарастырады. Экономикалық тәрбие экономикалық ойлауды дамытуға, адамгершілік және іскерлік қасиеттерді, әлеуметтік белсенділік пен кәсіпкерлікті тәрбиелеуге ықпал етуі керек.

Мәселелер студенттердің өз жетістіктері үшін жеке жауапкершілікке негізделген экономикалық жүйеде мінез-құлықтың жаңа түрін қалыптастыру қажеттілігімен байланысты. Жеке тұлға мен қоғамның қарым-қатынасын реттеуде адамгершілік-этикалық қағидаларды, сондай-ақ экономикалық салада шешім қабылдау үшін жауапкершілікті тәрбиелеуді қамтиды.

Экономикалық тәрбиенің міндеттеріне мыналар жатады [2]:

1. Экономикалық білім жүйесін және әлеуметтік-экономикалық құндылықтар туралы идеяларды қалыптастыру.

2. Әлемнің экономикалық бейнесін дамыту.

3. Еңбекке, қызметке және табиғи ресурстарға деген көзқарасты қалыптастыру.

4. Коммуникация қажеттілігін дамыту.

5. Экономикалық іс-әрекет дағдыларын және экономикалық ортадағы өзара іс-қимыл стратегияларын меңгеру.

6. Баламалы және болжамды ойлауды, экономикалық мәдениет пен сананы дамыту.

Осы мақсаттарға жету үшін экономикалық тәрбие келесі принциптерге негізделген:

1. Ғылыми принцип экономикалық жүйенің құрылымы туралы жеткілікті сенімді ақпаратты қамтиды.

2. Болжау принципі студенттердің экономикалық өзгерістер мен олардың әсерін болжау қабілетін қалыптастыруға баса назар аударады.

3. Жаратылыстану ғылымдары мен экономиканы интеграциялау принципі студенттерді кәсіби даярлауда жаратылыстану-ғылыми және экономикалық пәндердің үйлесімін қамтамасыз етеді.

4. Ізгілендіру принципі студенттердің табысты кәсіби қызметке және ұтымды экономикалық белсенділікке қабілетті тұлғаны дамытуға құқығына бағытталған.

5. Білім мен іс-әрекеттің бірлігі принципі экономика туралы білім адамның өмірінің маңызды бөлігі екенін көрсетеді.

Кәсіптік білім берудің жоғарыда аталған проблемаларын ескере отырып, студенттерде экономикалық білім беруді қалыптастырудың тиімді технологиясын құру қажеттілігі туындайды.

Біз құзыреттілік тәсілге сүйене отырып, осы процесті басқару арқылы ЭТ-ны жүзеге асыруды көреміз. Құзыреттілік тәсіл мыналарды қамтиды [3]:

- студенттердің экономикалық құзыреттіліктерін қалыптастыру;
- құзыреттілік принципін қолдана отырып, ЭТ-ны теориялық модельдеу;
- оқу орнының жалпы тәрбие жүйесі шеңберінде ЭТ пайдалану және дамыту.

Экономикалық құзыреттілік арқылы ЭТ-ны зерттеу "құзыреттілік" ұғымын нақтылауды қамтиды. Құзыреттілік - бұл түлектің жеке басының сапасы болып табылатын танымдық, практикалық және жеке білімнің үйлесімі. Білім беру процесінің контекстінде құзыреттер оның құрылымының негізіне айналады. Құзыреттілік тәсілді қолдану білім берудің еңбек нарығының қажеттіліктері мен қоғамның сұраныстарына сәйкес келуіне бағытталған.

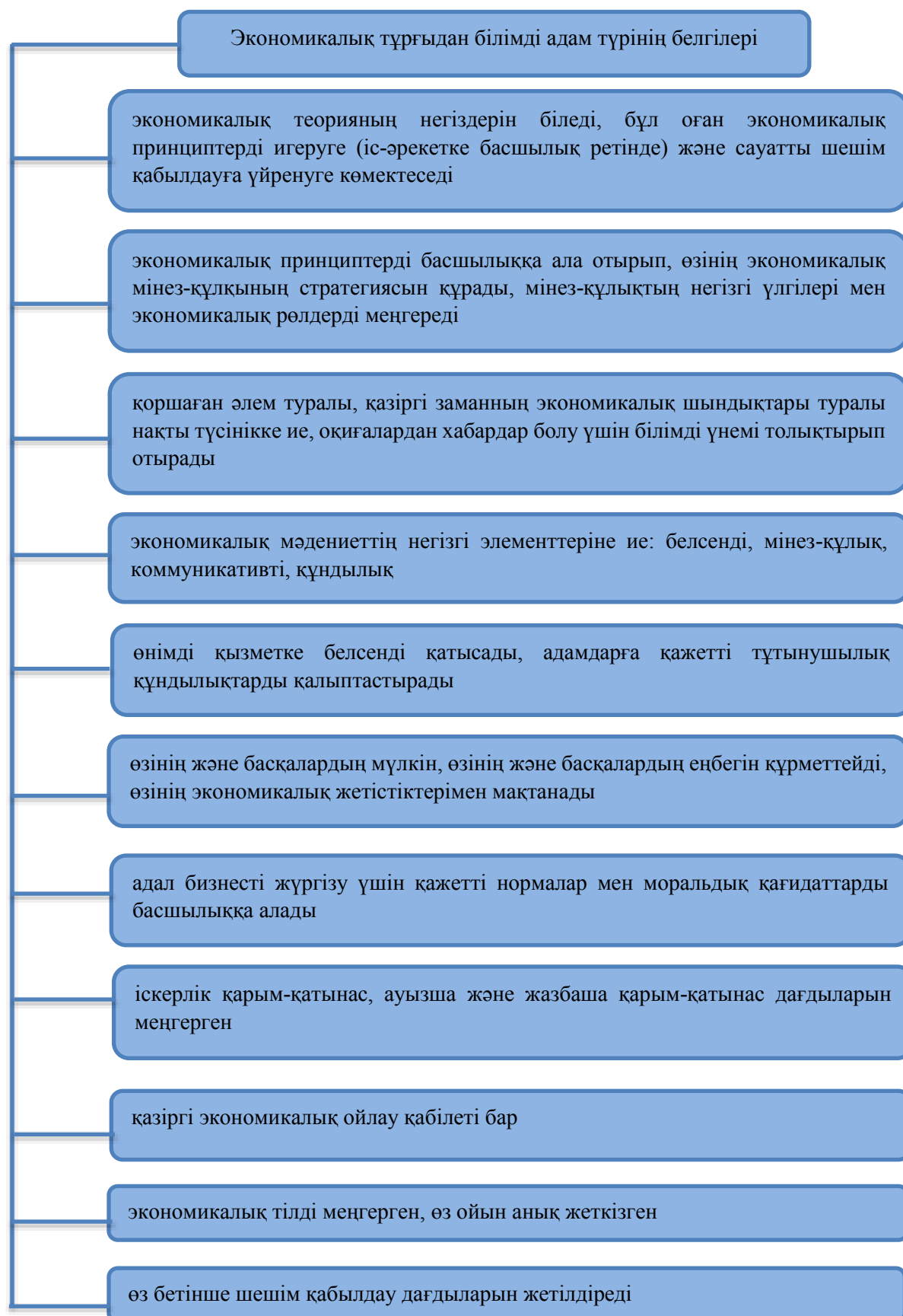
Зерттеу әдістері

Теориялық талдау

Экономикалық білімді адам экономикалық қызмет процесінде басқаларға жағымды мінез-құлық, іс-әрекет және көзқарас танытады, бұл оның жалпы мәдениеті мен тәрбиесінің жоғары деңгейінің дәлелі. Мұндай адам сауатты және негізделген "экономикалық әрекеттермен" ерекшеленеді, оның нәтижесі (сатып алу, сату, салық төлеу, инвестициялау және т.б.) нарықтық қатынастардың басқа қатысушыларымен өзара әрекеттесуге және жалпы қоғамдағы экономикалық процестерге жағымды әсер етеді. Экономикалық тәрбие жастардың экономикалық санасын дамытады, ол өз кезегінде оның экономикалық мінез-құлқын, мотивациясы мен құрылымын қалыптастырады.

Экономикалық тәрбиені процесс және нәтиже ретінде қарастыруға болады. Процесс ретінде ол әлеуметтену агенттерінің (ата-аналар, мұғалімдер, БАҚ, қоғам) жастардың экономикалық маңызды сипаттамаларын, құндылықтары мен көзқарастарын дамытуға мақсатты әсерін қамтиды.

Қазіргі заманғы экономикаға қажет экономикалық білімді адамның түрі бар және оны 1-ші суретте көрсетілген келесі белгілер арқылы анықтауға болады:

Ескерту: жиналған материалдар негізінде авторлар құрастырған [4].

Сурет 1. Қазіргі экономикадағы экономикалық білімді адамның белгілері

Нәтижесінде экономикалық тәрбие экономиканың білімі мен мәдениетіне негізделген сенімдерден, принциптерден, дағдылардан, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардан тұратын біртұтас тұтастықты білдіреді. Бұл адамның мінез-құлқында, эмоционалдық және белсенділік сипаттамаларында көрінеді, олар өмірді өзгертін жағдайларында сәтті өмір сүру және бейімделу үшін қажет.

Жастардың экономикалық мінез-құлқын зерттеу мотивация теориясы аясында жүзеге асырылады, бұл нақты экономикалық мінез-құлықтың себептерін және оның нәтижелерін анықтауға ғана емес, сонымен қатар отбасында, оқу орындарында және басқа салаларда әлеуметтену процесінде қалыптасатын экономикалық мотивацияны қалыптастыру негіздерін анықтауға мүмкіндік береді. Жастардың экономикалық қызметтегі мотивациясына әсер ететін факторлардың ішінде: әлеуметтік-демографиялық, жеке-жеке және аксиологиялық [5].

Әлеуметтік-демографиялық факторларға ең алдымен жас, жыныс және білім жатады. Бұл факторлар экономикалық мотивация мен мінез-құлықты қалыптастыру процесінде шешуші рөл атқарады, бұл әр түрлі жастағы еңбек пен экономикалық құндылықтарға деген көзқарастың айтарлықтай өзгеруімен расталады. Бұл сонымен қатар өсу және кәсіби әлеуметтену процесіне байланысты. Қазіргі кезеңде білім беру жастардың экономикалық уәждемесін қалыптастырудың маңызды факторына айналуға, өйткені ол экономикалық талаптардың деңгейіне әсер етеді.

Жеке-жеке факторлар экономикалық сананы, экономикалық мотивацияны және экономикалық мінез-құлықты дамытуда да маңызды рөл атқарады. Оларға мыналар жатады: отбасының құрамы, материалдық деңгейі және әлеуметтік мәртебесі, Ата-ананың әлеуметтік шығу тегі мен білім деңгейі, отбасында басым болатын өмірлік құндылықтардың сипаты; жас адамның өмірлік құндылықтарына, қажеттіліктеріне, қызығушылықтары мен қабілеттеріне байланысты жеке сипаттамалары. Бұл жеке сипаттамалар отбасындағы әлеуметтену барысында қалыптасады, мұнда еңбек және экономикалық құндылықтар туралы алғашқы білім оларға деген көзқарасқа әсер етеді және ата-аналар мен туыстардың экономикалық игіліктерге қатынасына, олардың еңбек мінез-құлқының үлгілеріне байланысты экономикалық құндылықтардың иерархиясы құрылады [6].

Қазіргі уақытта қазіргі Қазақстанда жеке адамдар мен қоғамға әлеуметтік байланыстарды, қоғамдық қатынастар мен мәдени құндылықтарды жаңғыртуға, сондай-ақ олардың одан әрі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін табысты әлеуметтенудің нәтижесі ретінде айқындалатын әлеуметтену нормасының болмауы жастардың еңбек және экономикалық әлеуметтенуі дағдарысының факторларының бірі болып табылады.

Жастардың экономикалық мотивациясын қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени факторы психикалық деңгейде бекітілген дәстүрлі мінез-құлық стереотиптерінде, ұлттық сипаттағы элементтерде көрінеді, оны өзгерту өте қиын және заңнама деңгейіндегі ешқандай ресми инновациялар өркениетті нарық нормаларына сәйкес келетін жоғары экономикалық сана мен экономикалық мінез-құлықты бірден қалыптастыра алмайды.

Экономикалық мотивацияның мағыналық қалыптастырушы орталығы және оған әсер етудің маңызды факторы экономика, экономикалық қатынастар, еңбек, еңбек мінез-құлқы, адам өміріндегі еңбектің рөлі мен құндылығы туралы идеяларды жинақтайтын аксиологиялық фактор болып табылады. Қазіргі Қазақстанда бұл құндылықтар динамикалық өзгерістерге ұшырауда, бұл жастардың экономикалық мінез-құлқының өзгеруіне және оның тәуекелдерінің өсуіне әкеледі.

Е.В. Васильева: "Нарықтық экономикаға көшу тек тиісті құрылымдарды құруды ғана емес, сонымен қатар экономикалық сауатты адамдардың жаңа буынын қалыптастыруды талап етті. Сондықтан студенттерге экономикалық білім берудің қалыптасуы мен дамуын қазіргі кезеңде білім беру мекемелері маңызды міндет ретінде қарастыруы керек"[7].

Қазіргі уақытта қазақстандық білім беру бағдарламаларына менеджмент және экономика бойынша Батыс бағдарламаларын енгізуге белсенді әрекет жасалуда. Бірақ бұл ретте

қазақстандық менталитет пен халық құндылықтарының ерекшелігі ескерілмейді және білім хаотикалық түрде беріледі.

Оқушыларға қаржылық білім беру олардың тұтынушылар ретінде өздерін нақты түсінуіне, ұлттық экономикалық мәдениетті сақтауға және жеке кәсіпкерлік қасиеттерін дамытуға байланысты болуы керек. Тиісті қаржылық сауаттылықсыз студенттер әртүрлі нарықтық жағдайларда өзін дұрыс ұстай алмайды және өз құқықтарын қорғай алмайды.

"Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңына қабылданған (08.06.2024 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) басқа әлеуметтік-экономикалық факторлармен қатар Қазақстанда тұтынушылық білім беруді дамытуға ықпал етеді [8].

Студенттердің экономикалық мәдениетін дұрыс қалыптастыру үшін экономиканы оқытудың дұрыс әдістемесі мен технологиясын таңдайтын экономикалық сауатты адам қажет. Экономикалық тәрбие экономикалық қызмет саласында табысты жұмыс істеуді қамтамасыз ететін экономикалық ойлау сияқты жеке қасиеттерді қалыптастыруды білдіреді. Қазіргі экономикалық тәрбиенің өзекті сипаттамасы аксиологиялық тәсілге сәйкес басты негізі ретінде экономикалық мәдениеттің арақатынасы болуы керек.

Зерттелетін әдебиеттер экономикалық дайындықтың қажетті деңгейін қамтамасыз ете алмайды, әсіресе еңбек нарығындағы құқықтарды қорғауда және тұтынушылардың құқықтарын қорғауда. Колледж студенттері қаржылық мәселелер мен мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін дағдыларға ие емес. Оқушылар білімді өмірде қолдана алуы және экономикалық және құқықтық мәселелерде сауатты болуы үшін Қоғамның қазіргі қажеттіліктерін ескеретін құрылымдық экономикалық дайындық жүйесі қажет [9].

Экономикалық тәрбие студенттерге материалдық және рухани тауарларды өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну сияқты ұғымдарды ашуы керек.

Егер сіз жағдайлар кешенін жасасаңыз, онда колледж студенттері үшін экономикалық білім тиімді болады.

Тиісті кешенді құру үшін қазіргі уақытта студенттердің экономикалық білім деңгейін анықтауға және оның барысында жас ұрпақтың ең тиімді экономикалық білімін ұйымдастыру үшін онтайлы педагогикалық жағдайларды қалыптастыруға көмектесетін зерттеу жүргізілді.

Зерттеу барысында біз әртүрлі әдістерді қолдандық: тестілеу, сұхбат, сауалнама, сауалнама, соның арқасында оқу материалын іріктеу критерийлерін анықтауға мүмкіндік туды; экономиканың басқа пәндермен байланысын орнату және студенттердің оқу курсының мазмұнын игеруін қамтамасыз ететін тиімді әдістер мен формаларды анықтау [10].

Экономикалық білім беру процесінде студенттерге білім мен дағдыларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар практикалық мәселелерді шешуге және проблемалық жағдайларды шешуге қатысу арқылы өмірде және кәсіби қызметте (тұтынушы, салық төлеуші, өндіруші және кәсіби) әртүрлі әлеуметтік рөлдерді орындауға мүмкіндік беру маңызды.

Студенттердің жеке ерекшеліктеріне бағытталған экономикалық білімді оқыту олардың әлеуметтік-экономикалық қызметке қатысуға оң уәждемесін қалыптастыруға ықпал етеді.

"Педагогикалық шарттың" анықтамасын зерттей отырып, біз зерттеу шеңберіндегі педагогикалық шарт қойылған педагогикалық мақсаттарға қол жеткізу үшін оқытуды ұйымдастырудың мазмұнын, әдістері мен нысандарын мақсатты іріктеу, жобалау және қолдану нәтижелері болып табылатын білім беру процестерінің компоненттерінің жиынтығын білдіреді деген қорытындыға келдік.

Эксперименттік бөлім

Қазақстанда білім беруді қолдау ұлттық прогресс стратегиясында маңызды орын алады, бұл саланың мемлекеттің болашағы үшін маңыздылығын атап көрсетеді. Соңғы жылдары білім беру шығындарының тұрақты өсуі байқалады, бұл мемлекеттік саясаттағы осы саланың басымдылығына назар аударады. Қаржыландыру білім беру сапасы мен білім беру қызметтерінің қолжетімділігін жақсартуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар экономика мен жалпы қоғамның тұрақты дамуы үшін қажетті жоғары білікті мамандарды даярлауда өте маңызды.

Әдетте, мемлекеттік бюджеттер білім беруге айтарлықтай қаражат бөледі. (Кесте 1).

Кесте 1 - Мемлекеттік шығындардан және ЖІӨ-ден білім алуға арналған шығыстар, 2023 ж., %, теңге

Көрсеткіштер	2020	2021	2022	2023
Мемлекеттік бюджеттен шығыстар				
Мемлекеттік шығындар көлемі, млрд. теңге	16 725,9	17 951,0	21 532,4	26 760,0
Білім беру шығындары, млрд. теңге	3 141,4	3 681,0	4 523,3	5 807,6
Мемлекеттік шығындардан білім беру шығыстарының үлесі, %	18,8	20,5	21,0	21,7
ЖІӨ шығыстары				
ҚР ЖІӨ, млрд. теңге	70 649,2	83 951,9	103 765,2	120 561,4
ЖІӨ-ден білім алуға арналған шығыстардың үлесі, %	4,5	4,4	4,4	4,8
Ескертпе - авторлар дереккөз негізінде құрастырған [11].				

ЮНЕСКО төртінші тұрақты даму мақсатына жету үшін ЖІӨ-нің 4-6% - және/немесе жалпы мемлекеттік шығындардың кем дегенде 15-20% - білім беру қажеттіліктеріне бөлуге кеңес береді, бұл көптеген дамыған және тіпті кейбір дамушы елдер үшін нақты мақсат. Әдетте, жан басына шаққандағы ЖІӨ неғұрлым жоғары болса, соғұрлым көп қаражат ЖІӨ-ден білім алуға бағытталады (Кесте 2).

Кесте 2 - 2022-2023 және 2023-2024 жылдарға арналған күрделі шығындарды есепке алмағанда, жылына бір білім алушыға есептегенде МДО, НЖЖОББ, ТЖКОБ-ге мемлекеттік шығыстардың серпіні, теңге

Аймақ	2022-2023			2023-2024		
	Мектепке дейінгі оқыту ұйымдарында	Негізгі және жалпы орта білім беру ұйымдарында	Техникалық және кәсіптік орта білім ұйымдарында	Мектепке дейінгі оқыту ұйымдарында	Негізгі және жалпы орта білім беру ұйымдарында	Техникалық және кәсіптік орта білім ұйымдарында
Абай	547	767	803	599	943	548
Ақмола	246	420	119	246	420	119
Ақтөбе	510	637	-	684	801	1 029
БҚО	573	801	890	708	957	965
Жамбыл	560	711	854	640	823	249
Жетісу	312	728	884	636	727	647
Қарағанда	857	717	869	878	906	462
Қостанай	533	0	803	608	0	972
Манғыстау	501	457	671	692	1 301	560
Павлодар	650	868	881	899	973	944
СҚО	710	1 124	918	907	1 278	1 052
Ұлытау	684	667	686	987	781	924
ШҚО	451	864	578	681	1 027	973
Алматы қ.	341	324	552	518	648	609
Шымкент қ.	526	515	724	587	596	816
ҚР	9 453	11 100	17 511	11 266	12 741	11 172

Ескертпе - авторлар дереккөз негізінде құрастырған [12].

ЭЫДҰ елдерінде білім беру мемлекеттік шығыстарда негізгі орын алады, бұл жалпы бюджеттің орта есеппен 10% құрайды. Бұл көрсеткіш Венгрияда 6% - дан Чилиде 16% - ға дейін ауытқиды, бұл әртүрлі елдердегі білім беруді қаржыландырудың әртүрлі тәсілдерін көрсетеді. ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде жалпы мемлекеттік білім беру шығындарының төрттен үш бөлігі (барлық мемлекеттік шығындардың 7,3%) бастауыш, орта және орта білімнен кейінгі білім беруді қоса алғанда, орта білімге жұмсалады. Бұл білім берудің осы деңгейлерінің жоғары басымдығын және олардың ЭЫДҰ елдерінде адами капиталды дамыту үшін маңыздылығын көрсетеді. Айта кету керек, ЭЫДҰ елдеріндегі жоғары білім беруді қаржыландыру көбінесе жеке көздерге байланысты, бұл оны орта білім беруді жалпы қаржыландырудан ерекшелендіреді.

Нәтижелер және оларды талқылау

"Да Сюз" жоғары мектебінің әлемдегі алғашқы әріптесі пайда болғаннан бері 3 мың жылға жуық уақыт өтті. Осы кезеңде жоғары білім адамзат өркениетінің дамуына баға жетпес әсер етті. Қазіргі уақытта әлемнің 31 мыңнан астам университетінде 235 миллион студент оқиды. Студенттер саны жыл сайын артып келеді және алдағы 10 жылда көп ұзамай қайтадан екі есеге артады. Планетаның ересек тұрғындарының шамамен 40% - ы жоғары білім алды, бұл адамдар үшін жеке әлеуметтік әл-ауқаттың, жеке өсу мен тұрақтылықтың негізі, сондай-ақ еңбек өнімділігін жақсарту арқылы елдердің экономикалық даму деңгейін арттыру факторы болды.

Қазақстанның жоғары біліміне 2023 жылы 95 жыл толды. Бүгінде еліміздің 118 жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мекемелерінде (бұдан әрі – ЖЖОКБҰ) 609 мың адам білім алуда, оның 228 мыңы – мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша. Жоғары біліммен жалпы қамту (орта мектепті бітіргеннен кейін бес жас тобындағы адамдардың жалпы санының % – ы) 62% құрайды, бұл бірқатар елдерге (Ресей – 82%, Оңтүстік Корея – 94%, Ирландия – 78%, Беларусь-81%) қарағанда айтарлықтай төмен.

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің қолжетімділігін жақсарту үшін 2019 жылдан 2022 жылға дейін бакалаврлар үшін гранттар саны 1,7 есеге, магистранттар үшін – 1,8 есеге, докторанттар үшін – 3,7 есеге ұлғайды. Дайындықтың техникалық бағыттарына мемлекеттік тапсырыстың үлесі 60% - ға дейін өсті. Жыл сайын стипендия мөлшері: бакалаврлар үшін – 20% – ға, магистранттар мен докторанттар үшін-15% - ға ұлғаяды. Бұл ретте Педагогикалық және медициналық бағыттар бойынша бакалаврларға арналған стипендия басқа студенттерге қарағанда 62% - ға жоғары.

Жалпы алғанда, мемлекеттің 2022 жылы білім беруге жұмсаған шығыстары 2010 жылмен салыстырғанда екі есеге жуық ұлғайып, 4,5 трлн теңгені құрады.

Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі (МБЖЖ) білім беру жинақтау салымын ашуға және оны болашақта Қазақстанда да, шетелде де кәсіптік, техникалық, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі (магистратура) білімге ақы төлеу үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Халықтың әлеуметтік осал топтарынан шыққан азаматтар үшін ЖЖОКБҰ-ға қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін гранттарды квоталау жүйесі бар. Квоталардың үлесі мемлекеттік гранттардың жалпы санының 53,5% – құрайды, оның ішінде: 35% – ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ететін бағдарламалар бойынша оқитын ауылдық жерлердегі жастар үшін; 5% – Үкімет айқындаған өңірлерге қоныс аударатын ауыл жастары қатарындағы Қазақстан азаматтары үшін; 5% – балалар үшін 4% – Қазақстан азаматы болып табылмайтын ұлты қазақ адамдар үшін; 1% – бірінші немесе екінші топтағы мүгедектігі бар азаматтар, бала кезінен мүгедектігі бар адамдар, мүгедектігі бар балалар үшін; 1% – жетімдер мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін, сондай – ақ кәмелетке толғанға дейін жетім қалған азаматтар үшін; 1% – кемінде үш мәртебесі бар толық емес отбасылардан шыққан балалар үшін 1% - бала кезінен мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардан шыққан балалар үшін; 0,5% – Шетелдегі действий қимылдарының ардагерлері

мен жеңілдіктері бойынша Ұлы Отан соғысының ардагерлеріне теңестірілген ардагерлер үшін[13].

2022 жылы әлеуметтік осал санаттағы 2267 студент "Қазақстан халқына" қоғамдық қорынан білім гранттарын алды. Қызметтік міндеттерін атқару кезінде қаза тапқан мамандандырылған және әскерилендірілген ұйымдар қызметкерлерінің балалары үшін жжжбұ-да тегін оқуға гранттар көзделген. Талапкерлердің білім жетістіктері мен әлеуметтік санатын ескере отырып, мемлекеттік гранттарды тағайындау моделін жетілдіру бойынша жұмыс істейді.

Ұлттық бірыңғай тестілеудің (ҰБТ) бірнеше форматтары және университеттерге шартты қабылдау енгізілді. Қазақстан азаматтарын шетелдік университеттерден ауыстыру кезінде тестілеу талабы жойылды.

Дарынды жастарды қолдау және әлемнің үздік университеттеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін 30 жыл ішінде "Болашақ" халықаралық стипендиясы жұмыс істейді. Бағдарламаның 12 мың түлегінің 55% – ы гуманитарлық бағыттар бойынша, 36%-ы инженерлік – техникалық, 7% – ы медициналық, 2% - ы мәдени және өнертану бойынша білім алды. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша "Болашақ" стипендиясының бағдарламасы Техникалық, инженерлік, медициналық және педагогикалық бағыттарға бағытталды.

Еңбек нарығындағы өзгерістерді болжау және мамандарды даярлау бағыттарын анықтау үшін жаңа кәсіптер атласы әзірленді. Атлас халықаралық тәжірибені, әлемдік трендтерді және сарапшылармен, қауымдастықтармен және мемлекеттік органдардың өкілдерімен болжамды сессияларды ескере отырып дайындалды. Атласта экономиканың 9 басым саласы: тау-кен металлургиясы, мұнай-газ саласы, ауыл шаруашылығы, көлік және логистика, машина жасау, ат, энергетика, туризм және құрылыс салаларында еңбек нарығына сыни әсер ететін технологиялық трендтер сипатталған. Алдағы 5-10 жылдағы кәсіптердегі өзгерістер болжанып, 239 жаңа, 95 өзгертін және 129 жойылып бара жатқан кәсіптер анықталды.

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамытудың негізгі нәтижелері[14]:

ЖЖОКБҰ-ның академиялық және басқарушылық дербестігін кеңейту туралы Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау, бұл оларға еңбек нарығының талаптарын ескере отырып, білім беру бағдарламаларын әзірлеу құқығын берді. 2022 жылы білім беру бағдарламаларының 73,3% – ы ұлттық сапа провайдерлерімен, ал 8,2% - ы халықаралық бағдарламалармен аккредиттелген.

ЖЖОКБҰ-ның қаржылық және кадрлық дербестікке ауысуына байланысты сайлау негізінде ректорларды тағайындаудың жаңа ережелері енгізілді. ЖЖОКБҰ-ның 29-В Директорлар кеңесінің құрамы қайта қаралады, корпоративтік басқару кодексіне өзгерістер пысықталуда.

Дағдарыс жағдайында ЖЖОКБҰ басшыларының біліктілігін арттыру үшін Директорлар кеңесінің мүшелері мен корпоративтік хатшыларға арналған курстар ұйымдастырылды. Тәуелсіз директорлар институтын дамыту үшін "Qazaqstan Independent Directors" қауымдастығымен Меморандум жасалды.

Жоғары білім беруді интернационалдандыру стратегиясы шеңберінде 2025 жылға дейін қазақ диаспорасының өкілдерін қоса алғанда, шетел азаматтары үшін стипендиялық бағдарлама іске қосылды. 2021-2022 оқу жылында осы бағдарлама бойынша 550 студент қабылданды.

2022 жылы ЖЖОКБҰ-дағы шетелдік студенттердің үлесі 7% - құрады, 23 елден серіктес университеттермен 195 қос диплом бағдарламасы іске асырылды. Осындай бағдарламалар бойынша оқитын студенттер контингенті 1281 адамды құрады.

Қазақстанның ЖЖОКБҰ-да оқытушылық қызметті 200 шетелдік сарапшы жүзеге асырады, ал Қазақстанның үш қаласында шетелдік университеттердің филиалдары ашылды.

2022 жылы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіне қанағаттану деңгейі 70% құрады.

2020 жылдан 2022 жылға дейін жаһандық рейтингтерде қазақстандық ЖЖОКБҰ саны 8-ден 16-ға дейін өсті. Елдің үш ұлттық университеті Times Higher Education рейтингінде танылды.

Сонымен қатар, Қазақстанның жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесі алдағы 7 жылда елеулі демографиялық жүктемелерге тап болады. Егер 2021 жылы елдегі халық саны 18,8 млн адамды, 2022 жылы — 19,5 млн адамды құраса, 2030 жылға қарай 21,5 млн адамды, ал 2050 жылға қарай 27,7 млн адамды құрайды деп күтілуде. 2029 жылға қарай мектеп түлектері санының екі есе артуы болжанып отыр, бұл ЖЖОКБҰ-да шамадан тыс жүктелуге, білікті профессор — оқытушылар құрамының (бұдан әрі-ПОҚ) тапшылығына, университеттер мен жатақханаларда орындардың жетіспеушілігіне, сондай-ақ жжжбұ-ның заманауи инфрақұрылымын құру және зертханалық базасын жаңарту қажеттілігінің күшеюіне әкеледі. Осы үрдіс сақталған жағдайда жоғары білім беруді жыл сайын қаржыландыру 2030 жылға қарай 1,3 трлн теңгені, ал 2040 жылға қарай — 3,1 трлн теңгені құрайды. Яғни, 18 жыл ішінде студенттің бірінші мамандық алуына мемлекеттік бюджет шығыстары 29,1 трлн теңгені құрайды. Осыған байланысты ЖЖОКБҰ-да оқуға қаражатты бірлесіп жинақтаудың барлық нысандарын интеграциялау жөніндегі шаралар кешенін енгізу талап етіледі [15].

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамытудың SWOT-талдауы негізінде қолданыстағы жүйенің күшті және әлсіз жақтары анықталды.

Күшті жақтары:

1. Гранттар санын көбейту арқылы жоғары білімге қол жетімділікті кеңейту;
2. Оқытуға қолжетімділікті кеңейту үшін МБЖЖ тетігін заңнамалық реттеу;
3. Халықтың әлеуметтік осал топтарынан шыққан жастарға арналған гранттарды квоталау (гранттардың жалпы санының 53,5%);
4. Бірнеше рет өткізу механизмі ЕНТ;
5. Дарынды жастардың "Болашақ" халықаралық стипендиясы бойынша әлемнің жетекші университеттерінде оқуға қол жеткізуі;
6. Еңбек нарығындағы өзгерістерді болжау және мамандарды даярлау бағыттарын айқындау үшін жаңа кәсіптер атласы әзірленді;
7. Болон процесінің қағидаттарына сәйкес академиялық және басқарушылық автономияны, интернационалдандыруды, академиялық адалдықты кеңейту;
8. Қазақстандық ЖЖОКБҰ-ның университеттердің әлемдік рейтингтерінде ұсынылуы.

Әлсіз жақтары:

1. Белгісіз тапсырмалар ҰБТ;
2. Грант мөлшерін саралау жүйесінің болмауы;
3. Инклюзивті біліммен жеткіліксіз қамту;
4. Жоғары білім беру жүйесінің өңірлік және салалық контекстегі еңбек нарығының ағымдағы қажеттіліктерімен әлсіз үндестірілуі;
5. ЖЖОКБҰ жатақханаларында орын тапшылығы;
6. Жжжбұ инфрақұрылымы мен зертханалық базасының оңтайлы дамуы;
7. Импакт-факторы жоғары халықаралық басылымдарда ЖЖОКБҰ ПОҚ жарияланымдарының жеткіліксіз саны;
8. Жаңа сын-тегеуріндерге бейімделген ЖЖОКБҰ топ-менеджментін дайындау үшін кадрлық резерв қалыптастырылмаған;
9. Әлеуетті шетелдік студенттер үшін Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі туралы онлайн-қолжетімділікте жүйеленген ақпараттың болмауы.

Мүмкіндіктер:

1. Үндістан, Пәкістан, Орталық Азия елдерінің азаматтары үшін білім беру көші-қонының бағытын өзгерту;
2. Шетелдік университеттердің филиалдарын құру тәжірибесі;
3. Шет елдер мен жоғары оқу орындарының жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласындағы ынтымақтастықты кеңейтуге мүдделілігі;
4. Қазақстандағы демографиялық өсу;

5. Білім беру саласында цифрлық технологияларды дамыту;
6. Өңірлер мен кәсіпорындар тарапынан университеттермен әріптестікті кеңейтуге сұраныс;

7. Бірегей географиялық орналасуы, саяси тұрақтылығы, мәдени әртүрлілігі;

8. Халықаралық тәжірибесі бар өсіп келе жатқан жас халық.

Қайыптер:

1. Жоғары білім беру жүйесіне демографиялық жүктемені ұлғайту;

2. Қазақстандық ғылымның әлемдік рейтингтердегі позицияларының төмендеуі;

3. "Мидың ағып кетуінің" артуы және жас оқытушылар мен ғылыми қызметкерлердің басқа салаларға кетуі.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты мемлекеттік қолдаудың барлық шараларын бірыңғай жүйеге біріктіруге және мемлекеттік-жекешелік әріптестік қағидаттарына негізделген тетікке, сондай-ақ сапалы мамандар мен мүдделі ата-аналарды даярлауда мемлекет мүдделерінің симбиозына көшуге мүмкіндік беретін жоғары білім беру саласын дамыту үшін жағдайлар жасауға бағытталған іс-шаралар кешенін енгізу ұсынылады балалардың білім алуында.

Әлемге орташа өмір сүру ұзақтығы 100 жыл болатын ұрпақ келді. Сондықтан адамның белсенді жұмыс кезеңі 35-40 жастан 50-60 жасқа дейін өсті. Мұндай мансап ұзақтығы бір негізгі білімге негізделе алмайды, әсіресе еңбек нарығындағы тұрақты өзгерістер, таныс мамандықтардың жоғалуы және жаңа кәсіптердің пайда болуы жағдайында.

Соңғы онжылдықтарда өзекті трендке айналған өмір бойы оқыту интеллект, құрылымдық ойлау, бейімделу және өзін-өзі ұйымдастыру қабілеттерін дамыту, танысу шеңберін кеңейту, әлемді қабылдау және қабылдау, психологиялық жағдайды жақсарту арқылы адамдардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Мысалы, Жаңа Зеландия және Финляндия сияқты дамушы елдерде ересек тұрғындардың (16-65 жас) бейресми білімге қатысуы сәйкесінше 67% және 65% құрайды. Қазақстанда бұл көрсеткіш 17% — ға тең (әйелдер үшін — 20%, ерлер үшін-13,85%). Бұл ЭЫДҰ орташа деңгейінен үш есе аз (47%).

Жалпы, әлемдегі үздіксіз білім беруді дамытудың негізгі тенденциялары [16]:

1. ресми және бейресми білім беруді біріктіру. Бейресми оқыту нәтижелерін тану азаматтарға академиялық кредиттер жинақтау арқылы ресми білімге қол жеткізуге мүмкіндік береді;

2. бейресми түрде алынған техникалық дағдыларға қойылатын талаптарды арттыратын жаңа технологиялар. Жаңа технологияларды қолдануға тәуелді салаларда ресми оқыту технологиялық өзгерістерге және біліктілікті арттыру қажеттілігіне ілесе алмауы мүмкін. Нәтижесінде ересектерге арналған бейресми білім берудің рөлі артады;

3. бейресми білім беру нәтижелерін тану арқылы еңбек нарығына интеграциялануға мүмкіндік беру.

Қазақстанда Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде техникалық және кәсіптік білім беру бойынша кадрлар даярлау жүргізілді. Оқыту кәсіптік білімі жоқ адамдар, жұмыссыздар мен аз қамтылған адамдар немесе көп балалы отбасы мүшелері үшін жүргізілді.

ЖЖОКБҰ жеке траекторияларды қалыптастыру кезінде оқыту нәтижелерін тану арқылы бейресми білім береді. ЖЖОКБҰ-ның 72-В "күміс университет" бағдарламасы басталды. Қарт адамдарды оқытуды реттейтін бөлімшелер құрылып, құжаттар бекітілді. ЖЖОКБҰ-ның көпшілігінде авторлық курстар әзірленіп, оқу құралдары дайындалды. Тыңдаушылардың жалпы саны шамамен 2000 адамды құрайды. Халықтың қызметтерге және бейресми білім беру сапасына қанағаттану дәрежесі 2022 жылы 48% - құрады.

2022 жылдан бастап жұмыссыздарды кәсіптік оқыту үш бағыт бойынша ұйымдастырылады.

Оқудан өткен адамдарды жұмысқа орналастыруға кепілдік беретін жұмыс берушілердің сұранысы бойынша оқу орындарында оқыту. Ол үшін барлық тараптар (жұмыспен қамту

орталығы, жұмыссыз, жұмыс беруші және оқу орны) арасында төрт жақты әлеуметтік келісімшарт жасалады.

Білікті тәлімгерді бекіте отырып, кәсіпорындар базасында өткізілетін жұмыс берушіде жұмыс орнында оқыту.

2021 жылы Skills Enbek онлайн оқыту платформасы құрылды, бұл курстарға қол жеткізуді ұсынатын халықаралық оқыту платформаларының аналогы.

Өмір бойы оқыту шеңберінде бейресми білім беруді одан әрі дамыту үшін сертификаттау жүйесін және бейресми және ақпараттық оқыту нәтижелері бойынша берілген құжаттарды заңнамалық тануды бекіту маңызды.

Бейресми білім беруді дамытуды ынталандыратын "Кәсіптік біліктілік туралы" Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Жекелеген кәсіптер үшін біліктілікті беруге және растауға қойылатын талаптар әзірленді және енгізілді.

Қорытынды

Білім беру процесін жақсартуға бағытталған күш-жігер экономикалық шындықты ескере отырып оқытуға бағытталуы керек. ЖОО-ның білім беру ортасын уақыттың өзекті талаптарымен байланыстыру, табысты кәсіби қызметке дайын тұлғаны қалыптастыруды қамтамасыз ете отырып, оқу процесін ұйымдастыруды жаңғырту қажет. Осылайша, мұқият ұйымдастырылған экономикалық тәрбиенің көмегімен білім беру жүйесінің тиімділігін едәуір арттыруға болады.

Сонымен қатар, ғалымдар мен зерттеушілер үшін жалпы қорытынды-экономикалық білім экономикалық ойлауды, сананы дамытуға ықпал етеді, экономикалық білімді, дағдыларды, болашақ кәсіби қызметте жеке тұлғаларға қажетті белгілі бір белгілерді қалыптастырады. Этикалық аспектілер барлық қызмет түрлеріне, соның ішінде экономикалық қызметке тән екенін ескере отырып, экономикалық білім адамның экономикалық қызметінің моральдық-этикалық жақтарын ескермей шынымен тиімді бола алмайды деп айтуға болады. Қазіргі жағдайда "экономикалық білім" ұғымын тұжырымдауға жаңа көзқарас қажет. Экономикалық білім беру процесі адамның моральдық қасиеттерін дамытуға бағытталуы керек. Оқушылардың моральдық қасиеттерін қалыптастыру процесі, егер осы қасиеттерді іс-әрекетте көрсету мүмкіндігі мен қажеттілігі болса, тиімдірек болады. Іс-әрекет жүйесіне және әлемге, табиғатқа, басқа адамдарға, өзіне деген құндылық қатынастарына қатысу арқылы ғана адам этикалық тұлғаға айналады. Бұл ережелер оқушылардың экономикалық білімін құндылық-белсенділік тұрғысынан қарастыруға негіз болды.

Осы тәсілдің негізінде біз "экономикалық білім" ұғымының мәнін құндылық-белсенділік көзқарасы тұрғысынан тұжырымдау мүмкін деп санадық. Біздің ойымызша, экономикалық білім-бұл экономикалық білімді игеруге, еңбектің жеке және әлеуметтік құндылығын түсінуге негізделген еңбекті құрметтеуге тәрбиелеуге, еңбексүйгіштікті, жауапкершілікті, тәртіпті және оқушылардың моральдық мінез-құлық тәжірибесінде көрінетін басқа да жеке қасиеттерді қалыптастыруға ықпал ететін моральдық сенімдер мен мінез-құлықты дамытуға бағытталған педагогикалық процесс. Осылайша, біз экономикалық білімді адамгершілік тәрбиесімен ажырамас бірлікте қабылдаймыз. Біздің қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі кезеңінде экономикалық және моральдық білім беру міндеттерін шешудің бірлігі қажеттілігі артты.

Саяси және экономикалық белгісіздік, рухани бағдарлардың жоғалуы, дәстүрлі моральдық құндылықтардың құнсыздануы жағдайында еңбектің өмірлік жетістікке жетудің негізгі құралы ретіндегі маңызы өте маңызды болады, өйткені жастардың нарықтық қатынастарға қатысуға моральдық дайындығы, еңбекті құрметтеу, жауапкершілік, тәртіп сияқты этикалық қасиеттерді қалыптастыру өзімшілдікке, өзімшілдікке, пайдаға қарсы тұруға көмектеседі, тұтынушылық, тәуелділік және жеке тұлғаның экономикалық білімінің жоғары моральдық негізін қамтамасыз етеді. Тұлғаның моральдық қасиеттерін қалыптастырудың қажетті шарты оның құндылық бағдарлары болып табылады. Құндылық бағдарлары-бұл адамның санасында стратегиялық өмірлік мақсаттар, көзқарастар, сенімдер және дүниетанымдық бағдарлар ретінде танылған құндылықтардың көрінісі. Құндылық бағдарлары

тұлғаның ішкі құрылымының элементі болып табылады және оның өмірлік тәжірибесімен бекітілген, белгілі бір адам үшін маңызды және маңызды барлық нәрсені басқалардан ажыратуға көмектеседі.

Осылайша, құндылық бағдарлары жеке тұлғаның қоғамның материалдық немесе рухани мәдениетінің белгілі бір құндылықтарына көзқарасын білдіреді. Осыған байланысты біз "экономикалық білім мен тәрбие" ұғымына "құндылық" категориясын қолданамыз, бұл біздің әдіснамалық – құндылық-белсенділік тәсіліміздің негізін құрайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Лукьяненко В.А., Игошкина Н.Г. Педагогические условия экономического образования старшеклассников // Научные высказывания. 2023. №1 (25). С. 25-28. Доступно на: https://nvjournal.ru/article/Pedagogicheskie_uslovija_ekonomicheskogo_obrazovaniya_starshklassnikov
2. Андросова А.В. Формирование экономической компетентности старшеклассников в процессе изучения общественно-научных дисциплин: автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук: 13.00.01 / А.В. Андросова. Белгород, 2013, С. 24.
3. Борисов Е.Ф. Экономика: учебник и практикум / Е. Ф. Борисов. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021, С. 383
4. Блудова С. Н., Экономика: учебное пособие / С. Н. Блудова, А. П. Новосельцева, М. А. Эренценова, В. А. Гладилин. — Москва: Русайнс, 2022, С. 239
5. Ван Парайс, Ф., Вандерборхт, Я. Базовый доход. Радикальный проект для свободного общества и здоровой экономики / пер. с англ. А. Гусе - ва; под науч. ред. С. Моисеева; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2020, С. 440
6. Корниенко О. В., Общая экономическая теория: учебное пособие / О. В. Корниенко. — Москва: Русайнс, 2022. С. 285
7. Васильева Е.В. Экономическая теория: Конспект лекций / Е.В. Васильева, Т.В. Макеева. - М.: Юрайт, 2018. С. 191
8. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» (өзгертулер мен толықтырулар 08.06.2024 ж.) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>
9. Маццукато М. Предпринимательское государство: Развеем мифы о государстве и частном секторе / пер. с англ. М. Добряковой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2023. С. 360
10. Поликарпова Т. И. Основы экономики. Учебник и практикум для СПО. М.: Юрайт. 2019. С. 254
11. Қазақстан Республикасының 1991-2023 жылдарға арналған негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері. Астана, 2024 жыл. <https://stat.gov.kz/ru/publication/dynamic/>
12. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2023 года). – г. Астана: Министерство просвещения Республики Казахстан, АО «Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау» имени А. Байтұрсынұлы», 2024. С. 373 <https://www.gov.kz/memleket/entities/control-sko/press/news/details/894486?lang=ru&ysclid=m7mt9opriz524452741>
13. Турекулова Д.М. Экономическая безопасность государства: учебное пособие. - Алматы: Эверо, 2018. С. 203
14. Буценко И.Н., Горина Н.А. Экономическое развитие национальной экономики: теории, сущность // Экономика и бизнес: теория и практика. 2021. С. 102-106
15. Кирдина-Чэндлер С.Г. Парадоксы синтеза экономической теории // Пространство экономики. 2021. №3. С. 37-52
16. Кучукова Н.К. Управление финансовой стабильностью: учебное пособие. – Астана: Мастер По, 2018. С. 301.

М.Т. Арынбеков*, А.С. Арынбекова

магистр, университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

магистр, Южно-Казахстанский гуманитарно-экономический колледж, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: mur80art@mail.ru

ПРОЦЕСС ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Социально-экономические изменения в стране ставят важным условием поиска новых взглядов и подходов, обеспечивающих наивысшую качественную подготовку специалистов, отвечающих необходимым требованиям трудового рынка. Эта статья посвящена актуальной проблеме формирования процесса по экономическому воспитанию студентов. В ней рассматриваются ключевые понятия, которые определяют данный процесс, а также педагогические условия и критерии для повышения эффективности экономико-воспитательного процесса. По нашему мнению, улучшить уровень профессиональной подготовки в вузе можно с помощью систематически организованного экономического воспитания студентов. Актуальность исследований по улучшению экономического воспитания студентов объясняется рядом факторов: необходимостью развития малого и среднего бизнеса в Казахстане; потребностью обеспечения конкурентоспособности выпускников; необходимостью предотвращения множества финансовых проблем, возникающих у молодежи из-за экономической неграмотности и др. В глобальном контексте работа по улучшению экономического воспитания студентов направлена на формирование национальной философии «опоры на собственные силы». В ряде стран мира такая работа в образовательных учреждениях проводится как в виде отдельных дисциплин, так и в рамках существующих предметов, изучаемых в учебных заведениях.

Ключевые слова: экономическая культура, подрастающее поколение, финансовая грамотность, финансирование образования.

M. T. Arynbekov*, A. S. Arynbeikova

master, Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

master, South Kazakhstan College of Humanities and Economics, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: mur80art@mail.ru

THE PROCESS OF ECONOMIC EDUCATION OF STUDENTS IN KAZAKHSTAN

Abstract

Socio-economic changes in the country make it an important condition for finding new views and approaches that ensure the highest quality training of specialists who meet the necessary requirements of the labor market. This article is devoted to the urgent problem of forming the process of economic education of students. It examines the key concepts that define this process, as well as pedagogical conditions and criteria for improving the effectiveness of the economic and educational process. In our opinion, it is possible to improve the level of professional training at the university through systematically organized economic education of students. The relevance of research on improving the economic education of students is explained by a number of factors: the need to develop small and medium-sized businesses in Kazakhstan; the need to ensure the competitiveness of graduates; the need to prevent many financial problems that arise among young people due to economic illiteracy, etc. In a global context, efforts to improve the economic education of students are aimed at developing a national philosophy of "self-reliance." In a number of countries around the world, such work in educational institutions is carried out both as separate disciplines and within the framework of existing subjects studied in educational institutions.

Keywords: economic culture, the younger generation, financial literacy, education financing.

Information about the author responsible for contacts:

M. T. Arynbeikov, mur80art@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

М.Т. Арынбеков, mur80art@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

М.Т. Арынбеков, mur80art@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.18au>

УДК: 338.001.36

Э.Е.Досмұратова, М.Н. Ирисбекова, С.А.Илашева*

докторант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент Қазақстан

э.ғ.д., профессор, Ташкент мемлекеттік көлік университеті, Ташкент, Өзбекстан

э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент Қазақстан

*Корреспондент авторы: S.Ilasheva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖҮК ТАСЫМАЛУЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Түйін

Автомобиль көлігі автомобиль жолдарының кең желісінің арқасында жүк тасымалының ең ірі секторы болып табылады. Қазақстан Үкіметі көліктің осы түрін дамытуға және оның барлық өңірлері, сондай-ақ шет елдер арасындағы байланысты қамтамасыз ететін жолдарды дамытуға үлкен мән береді. Нәтижесінде автомобиль жолдарының жағдайына, Көліктік қызмет көрсету сапасына және ұсынылатын логистикалық қызметтерге қойылатын талаптар артады. Қазақстандағы барлық халықаралық автомобиль дәліздері Еуро-Азия көлік байланыстары (ЕАТС) жобасының жол желісіне енгізілген. Бұл автомобиль дәліздері көптеген мемлекеттерге, ірі порттарға, көлік тораптарына және терминалдарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. ЕАТС жобасы құрлықтағы сауда мен әлеуметтік-экономикалық дамуды жақсарту жөніндегі ұзақ мерзімді бірлескен күш-жігердің бір бөлігі болып табылады. Қазақстан жобаны қолдайды. Қазақстанның ресми деректері бойынша Қазақстандағы автомобиль көлігі көліктің барлық түрлерінің ең көп үлесін құрайды және ол жылдан жылға өсу үрдісін көрсетеді. Осылайша, орташа жылдық өсу қарқыны 6%-ға жетеді; Жүк тасымалы да еселі өсу үрдісін көрсетеді. Осылайша, Қазақстанның автомобиль көлігі қарқынды дамып келеді және келешегі кең.

Кілттік сөздер: көлік, логистика, инфрақұрылым, халықаралық көлік жүйелері, жүк, тасымалдау, инвестициялар

Кіріспе

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық экономиканың серпінді өсуі ішкі және халықаралық көлік бағыттарында жүк және жолаушылар ағыны көлемінің айтарлықтай өсуіне әкеледі. Өнеркәсіп өндірісінің 1%-ға ұлғаюы тасымалдау көлемінің 1,5-1,7%-ға өсуін тудырады [1].

Жалпы, елімізде магистральдық темір жолдардың базалық желісі құрылды, республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының басым бөлігі жаңартылды, Каспий теңізіндегі порт инфрақұрылымының өткізу қабілеті ұлғайтылды, әуе кемелері паркі жаңартылды, ұшу-қону жолақтарын, жолаушылар және жүк терминалдарын салу мен жаңғыртудың ауқымды бағдарламасы жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасында көлік қызметінің сапасын арттыру бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Біріншіден, бұл тасымалдау уақытын қысқарту, тасымалдау шығындарын азайту, тарифтерді оңтайландыру, тауарлардың қауіпсіздігі және ең бастысы, бүкіл логистикалық жүйенің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге арналған жоғары сапалы адам ресурстарын дайындау.

2023 жылғы мәліметтер бойынша Қазақстанның көлік және қойма шаруашылығын қаржыландырудың жалпы көлемі ЖІӨ-нің 1,3%-ын құрады. Аумақтық сипаттамалары ұқсас елдер көлік кешеніне ЖІӨ-нің 4-7% дейін инвестициялайды. Автокөлікті дамытуға бөлінген қаржы ресурстарының мұндай мардымсыз көлемін осы қызмет түріндегі жеке сектордың айтарлықтай үлесімен және оның бизнес үшін тартымдылығымен түсіндіруге болады. Сондықтан мемлекет бұл саланы азаматтардың есебінен дамыту керек деп есептейді. Сонымен қатар, автомобиль және қалалық электр көлігінің негізгі қорларының құны көлік және қойма секторындағы барлық негізгі қорлар құнының небәрі 7,6 пайызын құраса, темір жол көлігінде 19,5 пайыз, құбыр көлігінде 44,8 пайызды құрайды.

Зерттеу әдістер

Зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне жету үшін индукция және дедукция, бақылау, жалпылау, ақпаратты құрылымдау, ақпаратты жүйелеу, факторлық талдау, кешенді талдау, статистикалық талдау, сараптамалық талдау, диагностика, экономикалық талдау және құрылымдық талдау сияқты әдістер қолданылды.

Бұл зерттеудің материалдары мен әдістері халықаралық жүк тасымалын дамытудағы автомобиль көлігінің рөлі туралы заманауи зерттеулердің, басылымдардың және практикалық тәжірибенің кең талдауына негізделген. Әдебиетке шолу бізге бар үрдістер мен қиындықтарды бағалауға мүмкіндік берді, ал нақты тәжірибелер мен сараптамалық бағалаулар туралы деректер талдауды нақты мысалдармен және ұсыныстармен толықтырды. Талдау үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының, рейтингтік және аналитикалық агенттіктердің және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің деректері пайдаланылды.

Эксперименттік бөлім

Салаға инвестиция ағынының ұлғаюына көліктерге қойылатын экологиялық талаптарды күшейту арқылы ықпал етуге болады. Мұндай шаралар республикаға ескірген көліктердің әкелінуін шектеп, қазақстандық автокұрастыру зауыттарының жүктемесін арттыруы мүмкін [2].

Дегенмен, елге әкелінетін көліктерге Еуро-3 және Еуро-4 стандарттарына сәйкес шектеулер енгізу бірнеше рет кейінге шегерілді. Еуро-3 және Еуро-4 стандарттарына сәйкес келетін отын шығаруға дайын емес Қазақстандағы мұнай өңдеу зауыттарын жаңғыртудың төмен қарқыны басты тежеу факторы болды.

Жеңіл вагондар паркінде 20 жыл және одан да көп бұрын шығарылған автомобильдер басым – 50,3%, 10 жылдан 20 жылға дейінгі автокөліктердің үлесі 21,1%, 7 жылдан 10 жылға дейін – 14,5%, 3 жылдан 7 жылға дейін – 6,4%, пайдалану мерзімі 3 жылдан аз вагондардың тек 7,6% құрайды. Жүк көліктерінің ішінде 20 жылдан астам бұрын шығарылған жеңіл автокөліктердің үлесі – 60,8%, автобустар – 42,2%.

Келесі мәселе саланы реформалауға байланысты, бұл өз ісін кеңейтуге қаражаты жоқ шағын жеке тасымалдаушылардың басым болуына әкеліп соқты. Республикадағы көлік паркін жаңарту шетелден әкелінетін автокөліктерді сатып алуға және отандық көліктерді шығаруға негізделген. Тозған жылжымалы құрамды ауыстыру үшін Қазақстанда автомобильдер өндірісі анық жеткіліксіз екенін атап өткен жөн (1 кесте).

1 кесте – Қазақстандағы жүк көліктерінің өндірісі және импорты

	2020	2021	2022	2023	2024
Автокөлік өндірісі, барлығы	40684	38985	14043	7355	19078
Оның ішінде жүк көліктері	2306	2341	1555	1805	1639
Автомобильдер импорты, барлығы	203334	200431	90071	28404	38215
Оның ішінде жүк көліктері	28222	20216	10722	3979	7697

2023 жылдың басындағы жағдай бойынша елімізде 439 мың жүк көлігі бар екенін, олардың пайдалану мерзімі 10 жыл екенін ескерсек, жыл сайын кемінде 43 мың жүк көлігін ауыстыру қажет. Іс жүзінде 2023 жылы небәрі 9336 көлік пайдалануға берілді. Сондықтан көлік паркін жаңартудың негізгі бағыты – жаңа шетелдік көліктерді, сондай-ақ қазірдің өзінде жұмыс істеп тұрған көліктерді сатып алу. Тасымалдаушылардың басым көпшілігінің мұндай қаржылық мүмкіндіктері болмағандықтан, жылжымалы құрам паркі қартаяды, ал қазақстандық тасымалдаушылар еуразиялық көлік қызметтері нарығынан бірте-бірте ығыстырылады.

Белгілі болғандай, Қазақстан халықаралық NELTI бағдарламасына (IRU) қатысады [3].

NELTI жаңа еуразиялық автомобиль көлігі бастамасы бүкіл Еуразия құрлығындағы Азия мен Еуропа бизнесін барлық негізгі әлемдік нарықтармен байланыстыру, сондай-ақ жаңа жұмыс орындарын құру, ЖІӨ өсуіне жәрдемдесу және осы елдердің әл-ауқатын жақсарту бойынша IRU стратегиясындағы ең маңызды қадам болып табылады.

Еуро-азиялық көлік қатынасын дамыту үшін автомобиль көлігінің әлеуетін пайдалану мәселелері 1990 жылдардың соңынан бастап халықаралық деңгейде талқыланып келеді. IRU NELTI жобасының мақсаты – Қытай мен Еуропа арасында тұрақты автомобиль көлігімен жүк тасымалдауды іске қосу, Орталық Азия, Кавказ және т.б. мемлекеттердің транзиттік әлеуетін іске асыруға жәрдемдесу, олардың көлік қызметтерінің экспортын ұлғайту, мемлекеттер мен бизнестің трансконтиненталдық автомобиль тасымалдарының мүмкіндіктері туралы хабардарлығын арттыру [4].

IRU NELTI жобасының шеңберінде тасымалдау 24 елдің аумағы арқылы өтетін үш негізгі бағыт және олардың тармақтары бойынша жүзеге асырылады:

1. Солтүстік бағыт (маршрут ұзындығы шамамен 6500 км) Қытай шекарасынан Өзбекстан, Қазақстан, Ресей және Беларусь арқылы Еуропалық Одаққа дейін созылады. Ол 13 елдің аумағынан және үш түрлі аймақтық сегменттерден өтеді: Орталық Азия, Ресей және Беларусь, сондай-ақ Еуропалық Одақ.

2 кестеде Солтүстік бағыт бойынша өтетін шекаралар және осы шекаралар бойынша жүргізілген мониторинг нәтижелері көрсетілген.

2 кесте - NELTI солтүстік бағыты бойынша маңызды көлік бағыттары

Маршрут	Расстояние	Прохождение границы	Количество дней
Қырғызстан – Қазақстан	5910	4	10
Ташкент – Антверпен	6257	6	16
Ташкент – Ульм	7758	5	15
Алматы – Минск	6081	2	12

2. Орталық маршрут – ұзындығы шамамен 5100 км, ол Қара теңізден бөлінетін жолдың бірнеше учаскелерінен тұрады. Маршрут Орталық Азиядан Түрікменстан, Әзірбайжан Республикасы және Грузия арқылы Еуропаға өтеді. Бұл бағытта ресми болжамды жол жүру уақыты 14-тен 18 күнге дейін өзгерсе де, мониторинг нәтижелері кейде жүргізушілер 27 күнге дейін жол жүруді қажет ететінін көрсетеді.

3 кесте - NELTI орталық маршрутындағы маңызды көлік бағыттары

Маршрут	Қашықтық	Шекарадан өту	Күндер саны
Ташкент – Дензил	5436	3	13
Алматы – Стамбул	6060	4	18
Стамбул – Бишкек	5669	4	15
Алматы – Самсун	5382	4	16

3. NELTI оңтүстік бағыты ең қысқа, ұзындығы шамамен 4000 км. Қырғыз Республикасынан басталып, Өзбекстан, Түркіменстан, Иран Ислам Республикасы және Түркия арқылы Еуропалық Одаққа өтеді. Теориялық тұрғыдан бұл бағытпен жүру үшін 12-14 күн қажет. Оңтүстік бағыт Таяу Шығыстың ең тұрақты емес аймағымен өтетінімен, Иран Ислам Республикасында салыстырмалы түрде сенімді инфрақұрылым болғандықтан, ол кеңінен қолданылады. Сарапшылардың бағалауы бойынша Түркиядан Қазақстанға жыл сайынғы 8 мың рейстің 50 пайызы «Оңтүстік» бағыты арқылы өтеді. Алайда Қазақстаннан Түркияға жыл сайын 300-ге жуық көлік Оңтүстік бағытпен қатынаса, қалғандары Ресей арқылы өтетін Солтүстік бағытты қалайды.

4 кесте - NELTI оңтүстік бағыты бойынша маңызды көлік бағыттары

Маршрут	Қашықтық	Шекарадан өту	Күндер саны
Стамбул – Алмата	6219	4	17
Стамбул – Ош	4600	5	12
Ташкент – София	4545	4	13
Стамбул – Атырау	5190	4	14

Еуро-Азия автомобиль көлігінің дамуы Еуропа мен Азияның барлық елдері үшін, соның ішінде транзиттік елдер үшін көптеген жеңілдіктер тудыратыны анық, өйткені ол халықаралық сауда көлемінің ұлғаюына, оның географиясының кеңеюіне, жұмысбастылықтың өсуіне және бірқатар мультипликативті әсерлерге ықпал етеді. Осыған байланысты IRU NELTI жобасын іске асыруды талдау, сондай-ақ анықталған проблемалар Азия мен Еуропа арасындағы қалааралық автомобиль көлігімен жүк тасымалдауды дамыту үшін қабылдануы қажет шараларды анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және оларды талқылау

NELTI жобасын жүзеге асыру Еуропа мен Азия арасындағы автомобиль жүк тасымалының даму болашағын көрсетті. Бұл перспективаларды жаһандық экономикалық процестер контекстінде қарастырған жөн. Сауда көлемінің төмендеуі, соның ішінде Азия мен Еуропа арасындағы жаһандық логистикалық жеткізу тізбегіне сөзсіз әсер етеді [5]. Жаһандық экономикалық дағдарыс дамып келе жатқанда, қолданыстағы тәсілдерді қайта бағалау жүзеге асырылады, жүктерді жеткізу схемаларын анықтау кезінде сапа көрсеткіштері емес, ең төменгі тарифтер критерийі бірінші орынға шығады. Ал осы жаңа жаһандық логистикалық жүйеде жүкті тезірек, қауіпсіз және тұтынушының есігіне тікелей жеткізу құралы ретінде автомобиль көлігінің рөлі артады.

Жаһандық дағдарыстың салдары тұрғысынан алғанда, автомобиль көлігі, соның ішінде қалааралық тасымалдау саласында жеңіске жетуі керек. Азия мен Еуропа арасындағы тасымалдау нарығын қайта құрылымдау бұрыннан белгілі құқықтық үйлестіру үдерісімен сәйкес келуі өте маңызды, ол сондай-ақ қалған транзиттік елдердің ДСҰ-ға қосылуын және автомобиль транзитіне қолайлы жағдайлар жасайтын бірқатар өңірлік келісімдердің күшіне енуін қамтуы мүмкін – ШЫҰ-ның халықаралық автомобиль көлігі туралы көпжақты келісімі, Қырғыз Республикасы мен Өзбекстан арасындағы үшжақты келісім, Қырғыз Республикасы және басқа да бірқатар келісімдер [6].

Қазақстандағы барлық халықаралық автомобиль дәліздері Еуро-Азия көлік байланыстары (EATL) жобасының жол желісіне енгізілген. Бұл жол дәліздері көптеген елдерге, ірі порттарға, көлік тораптары мен терминалдарға шығуға мүмкіндік береді.

EATL жобасына қатысушы елдер келесіге бөлінді:

1) Еуразиялық саудаға қатысатын Азия елдері: Әзірбайжан, Армения, Ауғанстан, Үндістан*, Иран (Ислам Республикасы), Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Моңғолия, Пәкістан, Корея Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан, Түрікменстан, Түркия, Жапония және Өзбекстан;

б) Еуразиялық саудаға қатысушы Еуропа елдері: Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттер, Беларусь, Босния және Герцеговина, бұрынғы Югославия Македония Республикасы, Грузия, Молдова Республикасы, Ресей Федерациясы, Сербия, Швейцария, Түркия және Украина. EATL жобасы континенттегі сауда мен әлеуметтік-экономикалық дамуды жақсарту бойынша ұзақ мерзімді бірлескен күш-жігердің бөлігі болып табылады.

Қазақстан жобаны қолдайды. Қазіргі уақытта EATL жобасының III кезеңі аяқталды.

5 кесте – EATL жол бағыттары

1	<u>Батыстан (Еуропалық Одақтың солтүстік және шығыс бөліктері (Финляндия, Литва, Польша, Венгрия)) Шығысқа (Қытай).</u> Қазақстан мен Қырғызстан бағытында тармақтары бар Транссібір темір жолына параллель өтеді. Келесі елдердің аумағын кесіп өтеді: Украина немесе Беларусь, Ресей Федерациясы, Қазақстан, Қытай
2	<u>Батыстан (Еуроодақтың шығыс бөлігі (Польша, Венгрия)) Шығысқа (Қытай)</u> Келесі елдердің аумағын кесіп өтеді: Украина, Ресей Федерациясы, Қазақстан, Қырғызстан, Қытай
3	<u>Батыстан (Еуропалық Одақтың Оңтүстік-Шығыс бөлігі (Болгария)) Шығысқа (Қытай)</u> Келесі елдердің аумағын кесіп өтеді: Грузия, Әзірбайжан, Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Қытай Паром өткелдерінің саны: 2 «про-ро» паром өткелдері

Қытай-Еуропа бағыты бойынша жүктерді жеткізу үшін пайдалануға болатын алты транзиттік дәліз бар. Бұл дәліздердегі жағдайлар жаңғыртудан кейін жүзеге асырылуы мүмкін әлеуетті ескере отырып талданды.

1 маршрут: Үрімші (ШҰАР) - Қазақстан - Омбы - Мәскеу - Еуропалық Одақ. Осы бағыт бойынша жүкті жеткізу құны көлік түріне байланысты: теміржол көлігі үшін – шамамен TEU үшін 1300 доллар (жиырма фут эквивалентті бірлік – жүк көліктерінің өткізу қабілетін өлшеудің шартты бірлігі). Бұл бағыттың болжамды өткізу қабілеті SREB барлық маршруттары арасындағы ең жоғары және 300 000 TEU құрайды. Әзірге оның жүктеме коэффициенті максималды өткізу қабілетінің 20% аспайды.

3 маршрут: Үрімші - Ақтау - Махачкала - Новороссийск - Констанца. Осы бағыт бойынша тасымалдау құны (контейнерлік кемелерді өңдеуді қоса алғанда) Еуропалық Одаққа жөнелтілгенде бір ТФЭ үшін шамамен 4000 АҚШ долларын және Ресей Федерациясының оңтүстігіндегі жөнелтілімдер үшін TEU үшін 3200 АҚШ долларын құрайды. Зерттеуге сәйкес, бұл бағыт жылына шамамен 100 000 TEU (порт сыйымдылығы мен кемеңің қолжетімділігін ескере отырып) жұмыс істей алады. 4-маршрут: Үрімші – Ақтау – Махачкала – Тбилиси – Констанца. Осы бағыт бойынша Қытайдан Грузияға жүк тасымалдау құны бір TEU үшін 3700 АҚШ долларын құрайды. Зерттеу кезінде маршруттың өткізу қабілеті жылына 50 000 TEU аспады (порттың сыйымдылығы мен кемеңің қолжетімділігін ескере отырып).

5 маршрут: Үрімші – Ақтау – Баку – Потти – Констанца – ең қымбат және сыйымдылығы аз; ол өте сирек қолданылады, егер мүлде болса. Бұл бағыт бойынша жүктерді теміржол арқылы жеткізу құны бір TEU үшін 5000 долларға жетеді. 6-маршрут: Үрімші – Қазақстан – Тегеран айтарлықтай арзан, оның өткізу қабілеті әлдеқайда жоғары.

Осы бағыт бойынша жүкті теміржол арқылы жеткізу құны бір TEU үшін 1700 долларға дейін жетеді (6-кесте). Бұл бағыттың әлеуетті өткізу қабілеті жоғарыда аталған барлық бағыттар арасындағы ең жоғарылардың бірі болып табылады және 300 000 TEU құрайды. Маршрутты дамытуға қажетті ең аз мақсатты инвестиция 2 миллиард долларға бағаланады. Дегенмен, бұл бағытты әзірлеу бағдарламасы әлі пысықтау сатысында.

6 кесте – «Жібек жолы экономикалық белдеуінің» көлік дәліздері және олардың даму әлеуеті

Маршрут	Болжалды маршрут өткізу қабілеті, мың ДФУ	Темір жол тасымалының құны, АҚШ доллары/ДФЭ	Модернизациядан кейінгі әлеуетті өткізу қабілеті, мың ДФЭ
Үрімші (ШҰАР) – Қазақстан – Омбы – Мәскеу – Еуропалық Одақ	300	1300	1000
Үрімші (ШҰАР) – Қазақстан – Омбы – Мәскеу – Еуропалық Одақ	100	4000	1000
Үрімші (ШҰАР) – Ақтау – Махачкала – Тбилиси	50	3700	1000
Үрімші (ШҰАР) – Ақтау – Баку – Поти – Констанца	50	5000	-
Үрімші (ШҰАР) – Қазақстан – Иран – Еуропалық Одақ	300	1700	1000

Даму бағдарламалары мен байланысты инвестициялық жобаларды іске асыру Жібек жолының экономикалық белдеуі көлік дәліздерінің өткізу қабілетін 3 млн ДФЭ -ге дейін арттырады (2023 жылы еуразиялық контейнерлік жүк ағынының шамамен 13%-ы). Оңтайлы нәтиже Қазақстан арқылы транзитпен Ресей Федерациясына осы жүктің бір бөлігін кейіннен Еуропалық Одаққа жеткізе отырып (30%-ға дейін) және тағы 1 миллион ДФЭ транзитпен Ақтауға, одан Махачкала арқылы Новороссийскке дейін жүкті Ресей мен Оңтүстік Еуропа нарықтары арасында шамамен тең бөлу арқылы тасымалдауды қамтамасыз ету оңтайлы нәтиже болар еді.

Жібек жолының экономикалық белдеуі бағыттарында максималды өткізу қабілетіне қол жеткізу үшін Қазақстанның көлік жүйесі 3 миллион ДФЭ көтере алуы керек. Қазақстанда бұл үшін қажетті негізгі теміржол, автомобиль және порт инфрақұрылымы бар; дегенмен, сарапшылардың пікірінше, техникалық құралдар – заманауи контейнерлерді өңдеу орталықтары мен кедендік терминалдар, сондай-ақ тиісті логистикалық қызметтер бойынша айтарлықтай тапшылық бар. Оған қоса, білікті кадрлар тапшы. Осы факторлардың жиынтығын Орталық Азия арқылы жүк ағынының кез келген елеулі ұлғаюына жол бермейтін маңызды тосқауыл ретінде қарастыруға болады [7].

Қорытынды

Еуро-азиялық саудада автомобиль көлігі әділетсіз аз рөл атқарады, негізінен аймақшылқ коммуникацияларға қызмет етеді. Алайда, Еуроатлантикалық көлік жүйесі жобасының III кезеңінде жүзеге асырылған түрлі бағдарламалар мен жобалардың нәтижелері көрсеткендей, мысалы, Орталық Азия аймақтық экономикалық ынтымақтастық бағдарламалары Азия даму банкі арқылы автомобиль көлігі Еуропа мен кейбір Азия елдері, сондай-ақ Ауғанстан немесе Моңғолия сияқты Орталық Азия елдері арасында жүк тасымалдаудың тиімді жолы бола алады. Бұл нәтижелер де жол инфрақұрылымы алыс қашықтыққа тасымалдауға кедергі емес екенін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл жобалар автомобиль көлігімен байланысты артықшылықтарды анықтады, атап айтқанда:

- сөзсіз бәсекеге қабілетті тарифтік ставкалар;
- жүкті жеткізудің жоғары сапасы, қауіпсіздігі және сенімділігі (жүктің қауіпсіздігі, ауыстырып тиеудің болмауы, есіктен есікке дейін логистикалық қамтамасыз ету, кедендік қауіпсіздік);
- жөнелту алдында жүкті жинақтаудың қажеті жоқ (темір жол немесе теңіз көлігінен айырмашылығы);
- тауарлардың экспорты мен импортымен айналысатын шағын және орта кәсіпорындарға, сондай-ақ тұтынушыларға қолайлы жағдайлар Еуразиялық экономикалық

одақ жобасының III кезеңінде көлік секторы Дүниежүзілік банктің инвестициялық портфелінің маңызды бөлігін құрады.

Дүниежүзілік банк қадағалайтын көлік жобалары Еуропа мен Азиядағы көліктің барлық түрлері мен көлік түрлерін, соның ішінде теміржол, автомобиль және интермодальді қамтиды.

Әдебиеттер тізімі

1. Хайруллина А.К. Автомобильный транспорт и его роль в рыночной экономике // Образование, наука и инновация в высшей школе: вчера, сегодня и завтра: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова, 2012. 23. С. 21-24.
2. Зохидов А.А. Центрально-Азиатская транспортная система: инициативы по совместной координации, проблемы и решения // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Том 4. – № 3. – doi: 10.18334/asia.4.3.110886.
3. Рахметулина Ж.Б., Карипова А.Т. Перспективы сотрудничества между Казахстаном и Китаем в процессе развития транспортного коридора Евразии // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 3. – С. 1615-1628. – doi: 10.18334/eo.9.3.40816.
4. Комов М.С. Институционально-экономический механизм формирования единого транспортного пространства в Евразийском экономическом союзе // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 2649-2660. – doi: 10.18334/eo.9.4.41451.
5. Манова В.А., Лебедева А.С. Факторы, определяющие формирование инновационных транспортно-логистических комплексов // Транспортные системы и технологии. - 2020. - Т. 6. - № 2. - С. 129144. doi: 10.17816/transsyst202062129-144
6. Попов П.В. Методология построения логистической инфраструктуры на территории региона / П.В. Попов, И.Ю. Мирецкий // Экономика региона. - 2019. - Т.15, №2. - С.483-492.
7. Аблязов Т.Х., Марусин А.В. Государственно-частное партнерство как механизм развития транспортной инфраструктуры в условиях формирования цифровой экономики // Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 2. – С. 1271-1280. – doi: 10.18334/eo.9.2.40593

Е. Е. Досмуратова, М. Н. Ирисбекова, С. А. Илашева*

докторант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент Казахстан

д. э.н., профессор, Ташкентский государственный университет транспорта, Ташкент, Узбекистан

к. э. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент Казахстан

*Автор для корреспонденции: S.Ilasheva@mail.ru

РОЛЬ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК

Аннотация

Автомобильный транспорт является крупнейшим сектором грузовых перевозок благодаря разветвленной сети автомобильных дорог. Правительство Казахстана придает большое значение развитию этого вида транспорта и развитию дорог, которые обеспечивают связь между всеми его регионами, а также зарубежными странами. В результате повышаются требования к состоянию автомобильных дорог, качеству транспортного обслуживания и предоставляемых логистических услуг. Все международные автомобильные коридоры в Казахстане включены в дорожную сеть проекта Евро-Азиатские транспортные связи (ЕАТС). Эти автомобильные коридоры обеспечивают доступ ко многим государствам, крупным портам, транспортным узлам и терминалам. Проект ЕАТС является частью долгосрочных совместных усилий по улучшению торговли и социально-экономического развития на континенте. Казахстан поддерживает проект. Согласно официальным данным Казахстана, автомобильный транспорт Казахстана составляет наибольшую долю всех видов транспорта, и из года в год он демонстрирует тенденцию к увеличению. Так, среднегодовые темпы роста достигают 6%; грузовые перевозки также демонстрируют тенденцию к многократному росту. Таким образом, автомобильные перевозки в Казахстане стремительно развиваются и имеют широкие перспективы.

Ключевые слова: транспорт, логистика, инфраструктура, международные транспортные системы, грузы, перевозки, инвестиции

E. E. Dosmuratova, M. N. Irisbekova, S. A. Ilasheva*

Doctoral student, M. Auezov SKU, Shymkent Kazakhstan

Doctor of Economics, Professor, Tashkent State University of Transport, Tashkent, Uzbekistan Candidate of Economics, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent Kazakhstan

*Corresponding author's: S.Ilasheva@mail.ru

THE ROLE OF THE AUTOMOBILE TRANSPORT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL CARGO TRANSPORTATION

Abstract

Road transport is the largest sector of freight transportation due to the extensive road network. The Government of Kazakhstan attaches great importance to the development of this type of transport and the development of roads that provide connections between all its regions, as well as foreign countries. As a result, the requirements for the condition of roads, the quality of transport services and the provided logistics services are increasing. All international road corridors in Kazakhstan are included in the road network of the Euro-Asian Transport Links (EATL) project. These road corridors provide access to many countries, major ports, transport hubs and terminals. The EATL project is part of a long-term joint effort to improve trade and socio-economic development on the continent. Kazakhstan supports the project. According to official data from Kazakhstan, road transport in Kazakhstan accounts for the largest share of all modes of transport, and from year to year it shows a tendency to increase. Thus, the average annual growth rate reaches 6%; freight transportation also shows a tendency to multiple growth. Thus, road transportation in Kazakhstan is rapidly developing and has broad prospects.

Key words: transport, logistics, infrastructure, international transport systems, cargo, transportation, investments

Information about the author responsible for contacts:

Ilasheva Saule Ashurovna - Candidate of Economics, Associate Professor at the M.Auezov Moscow State University, e-mail: S.Ilasheva@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Илашева Сауле Ашуровна – э.ғ.к., М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің доценті, e-mail: S.Ilasheva@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Илашева Сауле Ашуровна – к.э.н., доцент ЮКУ им. М.Ауэзова, e-mail: S.Ilasheva@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.20au>

УДК 338.484.2

Р.Н. Зұлпыхар*, М.У.Бейсенова, А.Е.Есенова

магистрант, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
д.э.н., профессор, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: tokitai@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье представлены цифровые продукты, которые проявляют значительное воздействие в формировании туризма в Казахстане, из числа которых выделены туристско-информационные порталы, продукты финансовых экосистем, направленных в формирование внутреннего туризма в государстве. Целью статьи считается изучить текущий уровень и возможности цифровизации туристической сферы Казахстана, установить основные тенденции и препятствия в пути цифровой трансформации, а кроме того аргументировать предложения согласно последующему формированию цифровой туристической экосистемы. В статье приведены результаты единого изучения отличительных черт формирования туристской промышленности в нынешних обстоятельствах, выделена совокупная величина отраслевых стратегических ценностей и оценены цифровые продукты, применяемые в концепции продвижения туристских дестинаций в Республике Казахстан. Задачи допустимой переориентации потоков путешественников вместе с учетом стимулирования формирования внутреннего и иммиграционного туризма неосуществимы в отсутствии интенсивного введения цифровых технологий и улучшения концепции информативного предоставления туристских дестинаций. В качестве инструментов продвижения в работе обоснована необходимости расширения использования цифровых инструментов и сервисов.

Ключевые слова: цифровизация, туризм, цифровая платформа, цифровой продукт, цифровые технологии, цифровой контент.

Введение

Цифровизация становится основным условием трансформации туристической отрасли экономики в современном обществе. В условиях интенсивного научно-технического развития Республика Казахстан предпринимает значительные меры по внедрению цифровых решений в сфере туризма. Цифровизация является одним из ключевых драйверов развития мировой экономики в XXI веке, охватывая практически все отрасли человеческой деятельности, включая туризм. Туризм как социально-экономическое явление представляет собой сферу, требующую постоянного внедрения инноваций и технологий с целью обеспечения устойчивого роста, повышения конкурентоспособности и удовлетворения запросов современных потребителей.

На глобальном уровне цифровизация в туризме проявляется через развитие онлайн-бронирования, цифровых виз, виртуальных туров, цифровых гидов, а также применение искусственного интеллекта и аналитики больших данных для моделирования туристических потоков. Казахстан, обладая уникальными природными и культурными ресурсами, в последние годы активно стремится интегрироваться в данную цифровую трансформацию.

В условиях реализации государственных программ, направленных на модернизацию туристической отрасли, цифровизация становится приоритетным направлением развития. Создание цифровой инфраструктуры, внедрение платформ для миграционного учета, развитие электронных сервисов и мобильных приложений — всё это является частью единой государственной стратегии по повышению инвестиционной и туристической привлекательности [1].

Актуальность статьи обусловлена необходимостью научного анализа процессов цифровизации туризма в Республике Казахстан, выявления достижений, проблемных

аспектов, а также возможностей дальнейшего развития. Кроме того, важным является исследование эффективности реализации действующих инициатив, степени их влияния на внутренний и въездной туризм, а также интеграции Казахстана в глобальные цифровые туристические системы.

Туризм является не только видом экономической деятельности, но и фактором роста экономики, качества жизни населения, важным драйвером экономического развития. При этом следует отметить, что повышение конкурентоспособности экономики и туристической отрасли, в частности, невозможно без должного развития информационных технологий. Ускорение цифровой трансформации экономики Казахстана и её отраслей способствует формированию информационного общества, повышению доступности информационной инфраструктуры для всех граждан страны, созданию новых возможностей для ведения бизнеса, а также получению значительных экономических и социальных эффектов в условиях научно-технической модернизации [2].

В современном обществе развитие цифровизации в сфере туризма способствует повышению производительности труда, росту числа рабочих мест в базовых и смежных отраслях экономики, получению полной, достоверной и актуальной информации, а также улучшению качества маркетинга.

Трансформационные процессы в мировой экономике обусловили структурные изменения в туристском секторе и индустрии гостеприимства, обеспечив новые возможности и стратегические ориентиры их развития. Устойчивое развитие туризма возможно при сочетании различных факторов, обеспечивающих уникальность туристского направления, с учетом комплексного подхода к продвижению цифровизации, реализации территориальных проектов развития и привлечения инвестиционных ресурсов.

Современный конкурентоспособный туризм должен обладать развитой инфраструктурой, включающей транспортную систему, развитый гостиничный бизнес, сеть ресторанов и предприятий общественного питания, а также комплекс культурно-развлекательных объектов и высокий уровень развития ИКТ, сопровождающийся цифровизацией всех процессов. Важным направлением является также обеспечение безопасности: низкий уровень преступности, защита от насилия и терроризма, эффективная работа правоохранительных органов. Безопасность стала ключевым фактором развития туризма, влияющим на выбор направления путешествий. Рост числа инцидентов, связанных с угрозами безопасности, может существенно повлиять на репутацию города или страны.

Во многих развитых странах наблюдается значительный рост спроса на функциональные мобильные туристические приложения, такие как Sabre Travel Network Central Asia, TripCase и другие. Развитие мобильных технологий в сфере туризма набирает популярность и в Казахстане, что связано с увеличением числа пользователей мобильных приложений, а также с необходимостью оптимизации финансовых, информационных и временных затрат. Однако о широком развитии данного сегмента туристических онлайн-услуг в стране говорить пока преждевременно [3].

К сожалению, в секторе онлайн-туризма Казахстана по-прежнему ограничен спектр услуг и в основном представлен бронированием и оплатой гостиниц и авиабилетов. Существуют и другие проблемы: низкий уровень цифровизации туристических объектов, недостаточное развитие отдельных онлайн-сервисов, дефицит качественных услуг. Тем не менее, с развитием информационных технологий, ростом числа пользователей, повышением доверия к онлайн-продажам и уровня цифровой грамотности ситуация будет постепенно улучшаться. В целом онлайн-туризм в Казахстане будет активно развиваться при условии роста платежеспособности населения.

Таким образом, переход к цифровому этапу развития открывает новые возможности для туристического сектора экономики, однако требует системного и научно обоснованного подхода, что делает проведение данного исследования особенно актуальным.

Материалы и методы

Теоретический анализ

Цифровизация туризма в Республике Казахстан реализуется в рамках государственных стратегий, а также проектов, нацеленных в форсирование действий модернизации, а также интеграции в всемирную цифровую экономику [4].

Целью данных проектов считается никак не только лишь увеличение турпотока и увеличение инвестиционной привлекательности, однако и развитие нынешней цифровой инфраструктуры, обеспечивающей практичность и защищенность в интересах туристов. В частности, один из важных шагов начало осуществление реинжиниринга 47 бизнес-процессов в туристической области и введение общей цифровой платформы начиная с не закрытым реестром лицензированных туроператоров.

Программа дает возможность автоматизировать операции лицензирования, контролирования и еще прогноза особенности туристических услуг. В 2024 г. число сделанных электронных лицензий дошло 680, то что показывает большой потребность и интенсивное введение числовых элементов из числа соучастников торга. Данное разрешение никак не только лишь улучшает работу регуляторов, однако и содействует прозрачности и еще легализации сферы.

В дополнение вводятся мероприятия согласно числовому обеспечиванию взаимодействия среди туристами, государственными органами и прибыльным делом: от интеграции цифровых подписей вплоть до автоматизированного учета посещений и еще откликов. Данные технологические процессы подставляют основание ради возведения цифровой туристической экосистемы.

На сегодняшний день во всемирной туристической области все без исключения в большей мере клиенты переключается в онлайн-среду. По этой причине Казахстан начиная с 2022 года старается стремительно совершенствовать свои цифровые продукты в этой сфере. В этот период при нас запущено 3 ключевых тенденции:

Во-первых, данное площадка поиска и бронирования турпакетов. Именно она дает возможность покупателям выбирать и мгновенно оформлять турпоездки онлайн.

Во-вторых, CRM-система, вследствие которой возможно автоматизироваться бизнес-процессы равно как в онлайн-продажах, таким образом и в офлайн-продажах, снабжая ясность, а также результативность взаимодействия вместе с покупателями. В настоящее время пилотно обкатан перечень возможностей платформы из числа 30 туристических агентств нашей персональной розницы и франчайзинговой сети. В перспективе мы намереваемся масштабировать CRM для агентства Казахстана.

В-третьих, данное White Label-платформа, позволяющая моментально включать реализации турпакетов при партнерах, снабжая им вывод на биржу вместе с отделанным IT-решением. На сегодняшний день все без исключения данные планы благополучно функционируют в рамках «Халык Travel» и «Авиата».

Согласно суждению агентов фирмы KazTour, «данное разрешение представляет персонального рода агрегатором стоимости абсолютно всех больших туроператоров Казахстана, разрешая пользователям в настоящем периода сопоставлять и подбирать более оптимальные варианты» [5].

Помимо этого, в рамках заседания Правительства значительный интерес выкроили событийному туризму — направленному, что как, в частности, уже давно приобрело собственное формирование в туристическую сферу республики. В обществе в мировой практике событийный туризм, осуществление мероприятий согласно этому направленности, доставляет экономике США приблизительно 150 млрд долларов в год, а Европе — практически 100 млрд евро. Концерты, фестивали и спортивные события побуждают отельное и ресторанное предпринимательство, автотранспортную область, одновременно формируя наемные рабочие места. Астана равно как Москва Казахстана способен быть значимым средоточием цивилизованных событий. Сформированная инфраструктура вместе с передовыми площадками, подобными равно как СК «Астана Арена» и МЛД «Барыс Арена»,

следовательно в свою очередь отеля и транспортная линия формируют хорошие требования с целью выполнения больших событий. Огромные возможности содержат кроме того Алматы, вследствие подобным предметам, равно как СК «Алматы Арена» и Главный спорткомплекс. Преимущество в кратчайшее период намечается постройка стадиона в 35 тыс. мест в Шымкенте [6].

Заодно они рекомендовали ряд инновационных направлений с целью последующего введения и формирования туристического сектора государства:

Во-первых, это возможно представление дронов — современная и впечатляющая модель отдыха, которую стремительно применяют в Китае, Сингапуре, ОАЭ, Малайзии, США с целью увеличения привлекательности туристических направлений.

Во-вторых, еще одним глубоким мероприятием способен быть гармоничный фестиваль открытого формата ALEM FEST, что осуществится 13 июля 2025 года на стадионе «Астана Арена». Намечается, то, что некто будет высочайшим окончанием фестиваля Comic Con Astana.

А также, в-третьих, 1 августа нынешнего года на стадионе «Астана Арена» пройдет выступление популярной артистки Дженифер Лопез, что возможно послужить знаковым фактором, раскрывающим Астану на гастрольной карте звезд класса «А».

Подобным способом, событийный туризм — это никак не просто отдых, это мощнейший финансовый механизм и инвестиционный магнит. А также Казахстан обладает все без исключения резервы, для того чтобы быть областным фаворитом в данной сфере [5].

Формирование цифровой инфраструктуры считается базисным камнем эффективной цифровизации туристической сферы. В Казахстане текущий вектор ориентирован в предотвращение цифрового неравенства, в особенности в туристических кластерах, пребывающих в естественных и дальних регионах. Одним из основных направлений начало постройка сетей мобильной связи и широкополосного интернета в местностях туристического скопления. К примеру, в 2024 г. в городе Актау существовало определено 76 новейших базовых станций взаимосвязи, которые обеспечивают бесперебойное 4G- и отчасти 5G-покрытие. В рамках правительственного проекта намечается увеличение 5G-инфраструктуры вплоть до охвата никак не меньше 60% местности государства к 2025 г.

Уделяется интерес и иным регионам — подобным равно как Щучинско-Боровская курортная область, Медео, Шымбулак, где усовершенствуются коммуникационные концепции, формируются безвозмездные места Wi-Fi-доступа, улучшается числовая навигация и пояснение в туристических маршрутах. Формирование цифровой инфраструктуры дает возможность никак не только лишь гарантировать информативную общедоступность, однако и сформировать базу ради введения разумных туристических сервисов, в том числе IoT-устройства и концепции онлайн-мониторинга туристического потока.

Подобным способом, цифровая инфраструктура считается обязательной элементом туристической экосистемы, опорной интеграцию иных цифровых заключений, подобных равно как подвижные дополнения, AR/VR-контент, электронные платежи и туристические платформы.

Экспериментальная часть

Рассматривая иностранный медиаконтент, можно выделить, что 74% туристов намерены самостоятельно находить и оформлять поездки онлайн. Турция, к примеру, объявила курс на развитие концепции «Туризм 4.0» — государство планирует инвестировать значительные ресурсы в цифровое управление туристической сферой. Азиатские страны, в экономике которых туризм играет важную роль, начали переход к цифровой трансформации на государственном уровне. В июне Шри-Ланка объявила о запуске масштабного цифрового продвижения страны как привлекательного туристического направления, благодаря которому правительство планирует привлечь 2,5 млн туристов уже в текущем году [7].

В Индонезии в качестве ответа на международную экспансию Airbnb при поддержке правительства была запущена собственная платформа бронирования гостевых домов и вилл

— Indonesia Travel Exchange (ITX), на которой уже представлено около 2000 объектов размещения, сдаваемых в аренду. В мире функционируют десятки технологических стартапов в сфере туризма, которые стремятся привнести в отрасль свои уникальные решения. Так, например, недавно получившая очередное финансирование камбоджийская платформа CamboTicket предоставляет возможность онлайн-бронирования мест в автобусах, пароммах и частных транспортных сервисах одновременно в Камбодже, Лаосе, Вьетнаме и Таиланде.

В Казахстане также разрабатываются веб-сайты, которые успешно функционируют на туристическом рынке страны. Информационные онлайн-ресурсы обеспечивают поддержку путешественникам, впервые посещающим Казахстан, а также внутренним туристам (таблица 1).

Таблица 1 - Туристские онлайн-порталы/сервисы информационной поддержки туристов в Казахстане

Наименование	Описание
1	2
VisitAqmola	Интернет-ресурс Акмолинской области представляет собой цифровую платформу с мультимедийным контентом, включая видеоматериалы, актуальную информацию и удобный дизайн. На веб-сайте представлена информация о достопримечательностях, проведенных и планируемых туристских мероприятиях и многом другом. В рамках реализации концепции цифровизации региона в городе Астана и посёлке Бурабай установлены туристские информационные киоски.
Almaty 72	Этот онлайн-ресурс ориентирован на посетителей города, пребывающих в нём от 72 часов и более. Он представляет собой многофункциональный чек-лист того, что можно посетить в городе за этот период времени.
VisitAlmaty	Ресурс был запущен в 2017 году, а также одновременно были открыты аккаунты в социальных сетях. В основе платформы лежит единое событийное расписание со всеми предстоящими мероприятиями в жизни города. Открыт ряд туристских информационных центров, которые активно начали сотрудничество с международной трэвел-платформой TripAdvisor. Кроме того, веб-сайт содержит сведения об основных объектах туристской инфраструктуры города, а также карты, с помощью которых можно легко проложить маршрут к интересным для туристов местам.
CityPass.kz	Платформа специально разработана для предоставления путешественникам возможности приобретения CityPass онлайн для посещения основных достопримечательностей, а также экскурсий со скидкой в таких городах Казахстана, как Алматы, Астана и Бурабай (курорт Боровое).
Visiteast.kz	Платформа представляет собой экскурсионный гид по живописным местам Восточного Казахстана, предоставляющий возможность ознакомиться с основными достопримечательностями региона, спланировать поездку, а также выбрать виртуальные туры по региону с учетом стоимости и условий.
Visit-shymkent.kz	Сервис, обеспечивающий функции экскурсионного гида по городу и объектам туристского показа, предоставляет информацию о видах туризма, маршрутах, календаре событий, транспорте, объектах размещения, точках продажи сувенирной продукции, а также билетах на культурные мероприятия.

Visit-mangystau.kz	Платформа, предоставляющая сведения о регионах и туристских объектах, содержит интерактивную карту туризма, информацию о туристских маршрутах, а также рекомендации по поездкам в период пандемии. Кроме того, представлен список топ-10 объектов для посещения.
Примечание: составлено на основе источника [8]	

Следует отметить, что туристско-информационные центры Visit представлены и в других населённых пунктах страны, в том числе в Актобе, Таразе, Астане, Семее, Туркестане, Кызылорде и других городах.

Помимо отечественных туристско-информационных порталов, сведения о Казахстане представлены в следующих цифровых продуктах: indyguide.com (приключенческие туры по стране, советы для путешественников, виртуальные туры, рекомендации от других туристов, данные о профилях пользователей и популярных запросах на портале и др.), lonelyplanet.com (онлайн-путеводитель по странам, в том числе по Казахстану) и других [9].

Формированию туризма в Казахстане уделяется особое внимание — разработано несколько проектов и концепций по развитию туристской сферы. Среди них — Национальный проект развития туристской сферы Республики Казахстан на 2019–2025 годы. Так, одной из приоритетных задач данного проекта является совершенствование системы управления и прогнозирования развития туристской отрасли, в связи с чем была проведена корректировка ряда онлайн-порталов.

Следует отметить, что в настоящее время в Казахстане в развитии туризма важную роль играют цифровые продукты, среди которых нами были рассмотрены отечественные туристско-информационные порталы. Медиа-контент, используемый для наполнения указанных онлайн-ресурсов, играет важную роль в их актуализации и популяризации среди въездных и внутренних туристов. Как установлено, цифровые продукты в Казахстане — это не только туристско-информационные порталы, но и цифровые сервисы (приложения) отечественных банков (Kaspi Travel, Forte Travel, Halyk Travel и др.), которые предоставляют возможность планирования поездок в различных условиях как внутри страны, так и за её пределами.

Однозначно, все цифровые продукты на казахстанском рынке должны отличаться актуальностью, качеством, уникальностью контента и уровнем технологической поддержки.

Таблица 2 - Туристские онлайн-порталы в рамках реализации программы развития внутреннего туризма в стране

Наименование	Описание
ТУРСТАТ»	Информационная система «ТурСтат» осуществляет статистический анализ туристической деятельности в республике, а также предоставляет данные о туристических потоках в различных разрезах.
Информационная система «e-Qonaq»	Информационная система предназначена для сбора и учета туристического потока, а также миграционного контроля. Система разработана Министерством культуры и спорта при содействии Министерства внутренних дел Республики Казахстан.
Национальный туристский портал «Kazakhstan.travel»	Информационный ресурс с объектами туристического показа, включая сведения о предложениях, гидах, рекреационных объектах и др.
Автоматизированная информационная система управления проектами «ViewProject»	Информационный ресурс с объектами туристического показа, включая сведения о предложениях, гидах, рекреационных объектах и др.
Информационная система «Tourstat.kz»	Значимый источник статистических данных в туристской сфере, а также современных инструментов визуализации массивов информации.
Онлайн-платформа «Туризм онлайн»	Эта онлайн-платформа предназначена для развития туристской экосистемы, объединяющей участников рынка с помощью единой коммуникационной платформы. Площадка обеспечивает доступ к туристической информации, а также позволяет в режиме реального времени обмениваться важными данными и взаимодействовать с заинтересованными сторонами.
Примечание: составлено на основе источника [9]	

Туризм на сегодняшний день считается рентабельным видом бизнеса во всем мире. В связи с этим повышение конкурентоспособности и эффективного управления туристской сферой Казахстана становится одной из приоритетных и значимых задач развития экономики и регионов. В целом государственная политика развития туризма направлена на разработку и внедрение специализированных стандартов качества, формирование общей маркетинговой стратегии, обеспечение качественной инфраструктуры и высокого уровня обслуживания в соответствии с мировыми стандартами. Кроме того, необходимо развитие и внедрение новых видов туристских услуг, включая культурный, спортивный, медицинский, образовательный, экологический, этнографический, сельский и другие виды туризма.

В рамках научно-технических инноваций целесообразно развивать новые формы материально-технического обеспечения туристской сферы с применением IT-технологий, внедрять цифровые решения в систему бронирования гостиниц и авиабилетов, использовать инновационные технологии для обеспечения безопасности туристских маршрутов, а также повышения мобильности и безопасности транспортного сопровождения [10].

Используя международный опыт, современные технологии и активно развивая цифровизацию экономики, Казахстан сможет успешно конкурировать с ведущими странами мира в сфере туризма, продвигая национальный туристский продукт на международных рынках под единым туристским брендом.

Результаты и их обсуждение

Министр цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Жаслан Мадиев сообщил, что в рамках цифровой трансформации проведён реинжиниринг 47 бизнес-процессов. «Для решения проблем Министерство туризма и спорта разрабатывает цифровую платформу. Именно она автоматизирует процессы и уменьшит влияние человеческого фактора при принятии решений. Кроме того, будет создан единый цифровой госреестр туроператоров. Он позволит гражданам проверять законность услуг перед покупкой», — сообщил Жаслан Мадиев [11].

Наряду с цифровой трансформацией реализуется процесс формирования соответствующей инфраструктуры. В связи с этим, как отметил министр, в рамках выполнения поручения Президента в трёх основных туристических регионах страны проводится комплексная работа по развитию цифровой инфраструктуры.

Мероприятия включают расширение покрытия мобильной связью и интернетом, установку новых точек Wi-Fi, строительство антенно-мачтовых сооружений и подключение к оптоволоконным сетям. В Алматинской области курорт Шымбулак обеспечен высокоскоростным интернетом и дополнительными точками Wi-Fi, включая Медеу. До 2029 года запланировано развитие сетей связи в Каскеленском и Тургеньском районах. В Актау в 2024 году установлено 76 базовых станций 4G, модернизировано 67. Планируется обеспечить покрытие 5G до 60% к концу 2025 года. В Щучинско-Боровской курортной зоне создаются антенно-мачтовые сооружения и точки Wi-Fi в гостиницах и туристических зонах Бурабая и Щучинска.

Для улучшения качества мобильной связи в популярных туристических местах Министерство цифрового развития прорабатывает вопрос расширения лицензионных обязательств операторов связи [12].

В рамках трёх панельных дискуссий обсуждались ключевые задачи цифровизации туристической сферы и перспективы развития инноваций: задачи цифровизации в индустрии туризма (TravelTech), роль цифровых государственных услуг в развитии туризма (GovTech), цифровые технологии для индустрии гостеприимства (HotelTech). Особое внимание участники уделили улучшению клиентского опыта с помощью IT-решений и новым возможностям для представителей туристического бизнеса.

Важным событием форума стала презентация мобильного приложения для бронирования жилья в Казахстане — RanaApp. Уникальность сервиса заключается в интеграции биометрической идентификации, CRM-системы управления объектами размещения и технологии Key-Free. Приложение включает интеллектуальные механизмы фильтрации и блокировки подозрительных бронирований с высокой вероятностью мошенничества или нарушений безопасности [13].

Электронные сервисы играют важную роль в процессе цифровизации туризма, способствуя улучшению взаимодействия между путешественниками, бизнесом и государственными структурами. Важным компонентом является система миграционного учета eQonaq, внедрённая в 2021 году. Данная система предназначена для автоматизации регистрации иностранных и внутренних туристов, а также прогнозирования туристических потоков в режиме реального времени.

В 2024 году посредством системы eQonaq было зафиксировано более 2,2 млн путешественников. Это позволило стране более точно анализировать динамику туризма, выявлять сезонные колебания и оперативно реагировать на изменения. Использование цифрового учета позволяет снизить влияние человеческого фактора и бюрократические издержки, а также повысить уровень безопасности за счёт прозрачного контроля перемещений.

Дополнительным цифровым инструментом стала система электронных виз. Проект Neo Nomad Visa ориентирован на цифровых кочевников (digital nomads) и представляет собой полностью онлайн-решение для получения разрешения на пребывание и работу в Казахстане.

Данная инициатива направлена на привлечение высококвалифицированных специалистов и фрилансеров со всего мира [14].

Важным направлением развития стал сервис Tax-Free, реализуемый в крупных городах: Астане, Алматы, Шымкенте и Туркестане. Электронная система возврата налога на добавленную стоимость стимулирует шопинг-туризм и повышает общую привлекательность Казахстана как туристического направления.

Современный турист требует оперативной, надёжной и удобной информации, что делает цифровые платформы и мобильные приложения важными каналами коммуникации и обслуживания. В Казахстане одним из ключевых цифровых решений является официальный туристический портал Kazakhstan.travel. Сайт доступен на восьми языках, содержит актуальную информацию о достопримечательностях, маршрутах, событиях и бронированиях, а также предоставляет функции виртуальных туров.

На портале также размещён государственный реестр аккредитованных гидов, туроператоров и гостиниц, что обеспечивает прозрачность и безопасность пользователей. Интеграция с картографическими сервисами позволяет туристам планировать маршруты, выбирать транспорт и получать рекомендации по локациям.

Перспективным проектом является создание мобильного супераппа TravelStan, который объединит функции бронирования билетов, гостиниц, заказа автомобилей, экскурсий и других туристических услуг. Планируется внедрение искусственного интеллекта для персонализации пользовательского опыта и маршрутов [15].

QR-коды, размещаемые в аэропортах, гостиницах, музеях и общественном транспорте, позволяют туристам мгновенно получать доступ к цифровым сервисам, отзывам и рейтингам объектов. Это упрощает проверку легальности услуг и повышает доверие со стороны иностранных и местных туристов.

Развитие TravelTech — одного из наиболее быстрорастущих секторов мировой цифровой экономики — активно продолжается и в Казахстане. Основной платформой поддержки стартапов является международный технопарк Astana Hub, в рамках которого реализуются акселерационные программы, а также предоставляется грантовое и венчурное финансирование.

К 2024 году совокупная выручка туристических стартапов, зарегистрированных в Astana Hub, превысила 8 млрд тенге. Данные проекты включают такие направления, как виртуальные туры (VR-технологии), цифровые платформы бронирования, системы управления туристическим бизнесом (CRM), автоматизированные системы отзывов и онлайн-гиды. В рамках форумов «Цифровой туризм 2025» и Digital Kazakhstan были представлены более 30 решений, среди которых:

- сервисы бронирования и маршрутизации;
- интеллектуальные помощники и чат-боты для туристов;
- платформы для гидов с цифровыми бейджами;
- туристические маркетплейсы с рейтингами и отзывами [16].

Формируется инфраструктура поддержки: стартапы получают доступ к облачным решениям, консультациям, менторству и инвесторам. Государство предоставляет налоговые льготы и гранты, что стимулирует развитие цифровой экосистемы в туристической отрасли.

Инновации играют ключевую роль в формировании современного туристического продукта. Казахстан делает акцент на внедрении передовых технологий, таких как виртуальная и дополненная реальность (VR/AR), искусственный интеллект (AI), интернет вещей (IoT) и технологии больших данных (Big Data).

Виртуальные туры (VR) уже реализованы в ряде музеев и достопримечательностей Алматы, Астаны и туристических зон. Они позволяют потенциальным туристам заранее ознакомиться с локациями, планировать маршруты и повышают вовлечённость.

Искусственный интеллект используется в приложениях для персонализации услуг: анализируя предпочтения пользователей, ИИ формирует индивидуальные маршруты, подбор

отелей и развлечений. Big Data применяется для моделирования сезонности, анализа демографического профиля туристов и оптимизации маркетинговых кампаний [17].

IoT-направление проявляется во внедрении «умных» датчиков, навигационных систем, цифровых табло и систем мониторинга туристических объектов. Это повышает безопасность, доступность информации и управление потоками туристов.

Таким образом, современные технологии не только повышают качество сервиса, но и служат основой устойчивого развития туристической отрасли в цифровую эпоху.

Заключение

Несмотря на интенсивное развитие цифровых инициатив, в процессе цифровизации туристической сферы Казахстана существует ряд проблем. Одной из основных является нехватка квалифицированных специалистов, способных разрабатывать и поддерживать цифровые сервисы, особенно в регионах.

Кроме того, наблюдается фрагментарность цифровой экосистемы: большое количество сервисов функционируют отдельно друг от друга, без общей интеграции и стандартизации. Это создаёт неудобства для пользователей и снижает эффективность цифровых решений.

Существуют также проблемы, связанные с доступом к данным, особенно у частных операторов связи. Недостаток статистических данных и слабый межведомственный обмен усложняют аналитическую и прогнозную работу.

На законодательном уровне требуется более чёткое регулирование в сфере защиты персональных данных, цифровой идентификации туристов и электронных платежей, что требует дальнейших реформ.

С учётом современных достижений и глобальных трендов развитие цифрового туризма в Казахстане обладает значительным потенциалом. Краткосрочные и долгосрочные перспективы включают глубокую интеграцию всех цифровых решений в единую туристическую экосистему, управляемую на основе государственно-частного партнёрства.

Планируется внедрение:

- государственной цифровой платформы для туристов с персонализированными маршрутами на основе AI;
- полной цифровой трансформации миграционного учёта и разрешительных сервисов;
- «умных» туристических кластеров с IoT-инфраструктурой (передвижение, безопасность, транспорт);
- AR/VR-решений с виртуальной реконструкцией исторических памятников;
- облачных платформ для сбора и анализа туристической аналитики (Big Data).

Кроме того, предполагается развитие цифровой дипломатии и маркетинга — продвижение Казахстана как цифрового туристического бренда на международных онлайн-платформах (TripAdvisor, Booking, Google Travel и др.).

Эффективная реализация указанных направлений позволит Казахстану войти в число лидеров среди стран Центральной Азии в сфере цифрового туризма.

Научная новизна статьи заключается в комплексном анализе современного состояния, тенденций и перспектив цифровизации туристической сферы Республики Казахстан. В результате исследования были систематизированы основные цифровые инициативы, определены их достижения, выявлены существующие проблемы и предложены направления дальнейшего развития.

Проведена структуризация цифровых элементов казахстанской туристической экосистемы, включая платформы, сервисы, технологии и нормативно-правовую базу.

Подтверждена необходимость интеграции разрозненных цифровых решений в единую государственную экосистему туризма.

Уточнены и систематизированы ключевые барьеры цифровизации, что может стать основой для формирования государственной политики в сфере кадрового и технологического обеспечения.

Обоснована значимость внедрения инновационных технологий (VR, AI, Big Data, IoT) как инструмента повышения конкурентоспособности туризма на глобальном уровне.

Определены практические направления для государственных и частных структур по эффективному внедрению цифровых решений в туристическую отрасль.

Таким образом, представленное исследование вносит вклад в развитие научного дискурса по цифровой трансформации туризма и может служить теоретической и практической основой для дальнейших научных и управленческих решений в данной сфере.

Список литературы

1. Цифровизация туризма: В Казахстане внедряют новые решения для отрасли и развивают инфраструктуру <https://primeminister.kz/ru/news/tsifrovizatsiya-turizma-v-kazahstane-vnedryayut-novye-resheniya-dlya-otrasli-i-razvivayut-infrastrukturu-29902> (доступно 08.04.2025.)
2. Игнатьева, И. Ф. Организация туристской деятельности: учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 405 с.
3. Гатаулина С.Ю. Туризм как объект научного исследования // В сборнике: Наука сегодня сборник научных трудов по материалам VII международной научно-практической конференции: в 4 частях. Научный центр «Диспут», 2019. № 4. - С. 37-39.
4. «Цифровой туризм в Казахстане – 2025»: представлены лучшие IT-решения - Optimism.kz - Истории успеха <https://optimism.kz/2025/04/22/czifrovoj-turizm-v-kazahstane-2025-predstavleny-luchshie-it-resheniya/?ysclid=mcbvf1wotj719480222> (доступно 22.04.2025.)
5. Как будет развиваться туристическая отрасль Казахстана <https://www.np.kz/news/sreda-obitaniya/turizm/shou-czifrovoj-kontent-i-dovolnyj-puteshestvennik> (доступно 23.04.2025.)
6. Шымкент запускает новую систему для туристов <https://www.inform.kz/ru/shimkent-zapuskayet-novuyu-sistemu-dlya-turistov-57c96b?ysclid=mcbvj98ab3852035372> (доступно 26.03.2025.)
7. Александрова А. Ю. Туризм и культурное наследие//Межвузовский сборник научных трудов/под редакцией: Д. Е. Луконина, Т. В. Черевичко. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 2018. С. 10 -18.
8. Казахстан объединит туристскую отрасль в единую цифровую экосистему <https://sozmedia.kz/74068/> (доступно 22.04.2025.)
9. Цифровой туризм – 2025: как IT-решения изменят отдых по-казахски <https://kyzylorda.atameken.kz/ru/news/54357-cifrovoj-turizm--0-kazahstan-ob-edinit-otrasl-v-edinuyu-ekosistemu> (доступно 23.04.2025.)
10. Емелин, С. В. Организация туроператорских услуг: учебное пособие для вузов / С. В. Емелин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 517 с.
11. Олжас Бектенов поручил создать единую цифровую экосистему туризма с интеграцией генеральных планов курортных зон и природных парков <https://primeminister.kz/ru/news/olzhas-bektenov-poruchil-sozdat-edinuyu-tsifrovuyu-ekosistemu-turizma-s-integratsiey-generalnykh-planov-kurortnykh-zon-i-prirodnykh-parkov-29900> (доступно 08.04.2025.)
12. Единую цифровую экосистему туризма создадут в РК <https://www.check-point.kz/publication?id=5238> (доступно 08.04.2025.)
13. Андреева А.Ю. Новые технологии интенсивного развития туристической индустрии. - М.: ЮРГУ, 2019. - С. 15.
14. Овчаров, А. О. Экономика туризма: учебное пособие. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 253 с.
15. Скобкин, С. С. Стратегический менеджмент в индустрии гостеприимства и туризма: учебник для среднего профессионального образования. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 442 с.
16. Цифровые платформы вытесняют турагентства – депутат требует вмешательства <https://www.zakon.kz/turizm/6482089-tsifrovye-platformy-vytesnyayut-turagentstva--deputat-trebuem-vmeshatelstva.html> (доступно 25.06.2025.)
17. Шпилько С.П. Классификация видов туризма: от теории к практике // Вестник Национальной академии туризма. 2019. № 1. - С. 9-15.

Р. Н. Зулпыхар*, М.У.Бейсенова, А. Е. Есенова
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э. ғ. д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э. ғ. к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
*Корреспондент авторы: tokitai@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТУРИСТІК САЛАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйін

Мақалада Қазақстанда туризмнің қалыптасуына айтарлықтай әсер ететін Цифрлық өнімдер ұсынылған, олардың ішінде туристік-ақпараттық порталдар, мемлекетте ішкі туризмді қалыптастыруға бағытталған қаржы экожүйелерінің өнімдері бөлінген. Мақаланың мақсаты Қазақстанның туристік саласын цифрландырудың ағымдағы деңгейі мен мүмкіндіктерін зерделеу, цифрлық трансформация жолындағы негізгі тенденциялар мен кедергілерді белгілеу, сондай-ақ цифрлық туристік экожүйені одан әрі қалыптастыруға сәйкес ұсыныстарды дәлелдеу болып саналады. Мақалада қазіргі жағдайда туристік өнеркәсіпті қалыптастырудың айрықша белгілерін бірыңғай зерделеу нәтижелері келтірілген, салалық стратегиялық құндылықтардың жиынтық шамасы айқындалған және Қазақстан Республикасында туристік дестинацияларды ілгерілету тұжырымдамасында қолданылатын Цифрлық өнімдер бағаланған. Ішкі және көші-қон туризмін қалыптастыруды ынталандыруды ескере отырып, саяхатшылар ағынын жол берілетін қайта бағдарлау міндеттері цифрлық технологияларды қарқынды енгізудің және туристік дестинацияларды ақпараттық ұсыну тұжырымдамасын жақсартудың болмауында іске асырылмайды. Жұмыста жылжыту құралдары ретінде сандық құралдар мен қызметтерді пайдалануды кеңейту қажеттілігі негізделген.

Кілттік сөздер: цифрландыру, туризм, цифрлық платформа, цифрлық өнім, цифрлық технологиялар, цифрлық контент.

R.N. Zulpikhar*, M.U.Beisenova, A.E.Yessenova
Master's student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
Doctor of Economics, Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
Candidate of Economics, Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's: tokitai@mail.ru

PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article presents digital products that have a significant impact on the formation of tourism in Kazakhstan, among which are identified tourist information portals, products of financial ecosystems aimed at the formation of domestic tourism in the state. The purpose of the article is to study the current level and possibilities of digitalization of the tourism sector in Kazakhstan, to identify the main trends and obstacles in the path of digital transformation, and also to argue proposals for the subsequent formation of a digital tourism ecosystem. The article presents the results of a unified study of the distinctive features of the formation of the tourism industry in the current circumstances, highlights the cumulative value of industry strategic values and evaluates digital products used in the concept of promoting tourist destinations in the Republic of Kazakhstan. The tasks of acceptable reorientation of travelers' flows, taking into account the stimulation of the formation of domestic and immigration tourism, are not feasible in the absence of intensive introduction of digital technologies and improvement of the concept of informative provision of tourist destinations. The need to expand the use of digital tools and services is justified as tools for work promotion.

Keywords: digitalization, tourism, digital platform, digital product, digital technologies, digital content.

Information about the author responsible for contacts:

R.N. Zulpikhar, tokitai@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Р. Н. Зулпыхар, tokitai@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Р. Н. Зулпыхар, tokitai@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.24au>

УДК 657.1

A.A. Karimov¹, N. K. Rizaev^{2*}, F. K. Kamolova¹, S. A. Dzumanov³

¹Doctor of Economics, Tashkent Institute of Finance, Tashkent, Uzbekistan

²Doctor of Economics, Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

³Doctor of Economics, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan

***Corresponding author's Email:** rizayevnk220874@gmail.com

ADJUSTING ACCOUNTING IN UZBEKISTAN IN COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL REQUIREMENTS: SHIFT TO A NEW STAGE

Abstract

This article is devoted to the considerations of the measures undertaken to execute the objectives set in the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan №PR-4611 “On additional measures to the transition to the International Financial Reporting Standards” dated February 24, 2020. The Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan developed the National Financial Reporting Standards (NFRS) based on the International Financial Reporting Standards (IFRS) for small and medium-sized businesses, and the project was subject to discussion. The article discusses issues of harmonization of National Accounting Standards in accordance with international standards, with International Financial Reporting Standards and also presents scientifically grounded conclusions on this project. The article also examines the structure of the national financial reporting standards of Kazakhstan NSFR.

Keywords: International Financial Reporting Standards, National Financial Reporting Standards, small business, medium business, financial reporting.

Introduction

It is known that the prospects of economic cooperation of the member countries of the Organization of Turkic States (OTS), including strengthening of interdependence, expansion of cooperation in the fields of tourism, industry, energy and agriculture require to ensure mutual integration of accounting and financial reporting between the countries. In Uzbekistan recently regulatory legal framework has been created and practical measures are being constantly undertaken to adjust existing accounting and financial reporting system in compliance with International Financial Reporting Standards (IFRS).

In the Republic of Uzbekistan the following two stages launched the period of essential reforms on transition to International Financial Reporting Standards (IFRS) and setting compliance with its rules:

first, according to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 24, 2015 №PD-4720 “On measures to introduce modern corporate management methods in joint-stock companies” and its paragraph 9, the annual financial reports of all joint-stock companies in 2015-2018 have to be presented and published in compliance with the International Financial Reporting Standards. In addition, external audit has to be conducted in compliance with International Auditing Standards. By this Decree №PD-4720, the executive body of joint stock companies is assigned with the right to appoint foreign managers. The interest in studying and reviewing financial reports of commercial banks cooperating with joint-stock companies is constantly increasing. This requires that commercial banks prepare their annual financial reports based on the requirements of the IFRS in due time;

second, the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan №PR-4611 “On additional measures to the transition to the International Financial Reporting Standards” was adopted on February 24, 2020 and this Resolution launched a new stage in the history of preparing financial statements. According to this Resolution, it is necessary to shift to the IFRS, to provide foreign investors with reliable and necessary information about the financial activities of operating

joint-stock companies, commercial banks, insurance organizations in our republic, to expand the opportunities for enterprises to enter international financial markets, to train experts in the fields of accounting and financial reporting and auditing according to international standards.

For this purpose, there are joint-stock companies, commercial banks, insurance organizations and large taxpayers must:

- to organize accounting on the basis of the IFRS from January 1, 2021 2021;
- to provide adequate accounting staff for quality application of international standards.

As a result, from the end of 2021 entities included in this list, will prepare financial statements in reliance upon the IFRS. That is, these entities have to transform there financial statements to international standards.

Moreover, as the *third stage*, the International Financial Reporting Standards (IFRS) were translated into the official state language and adopted for practical use (April 2022) and the National Financial Reporting Standards (NFRS) for small and medium-sized enterprises were developed (September 2022).

Uzbekistan has shifted to the next stage of the major work on the harmonization of the accounting and financial reporting system with the international standards of financial reporting (IFRS). The reason is that the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan, as the body in charge for the introduction of the IFRS, is fully ensuring the implementation of the tasks specified in the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan №PR-4611 “On additional measures to the transition to the International Financial Reporting Standards” was adopted on February 24, 2020. In particular, during the past period, the Ministry signed an agreement with the Fund for International Financial Reporting Standards on November 11, 2020, providing for the right to translate the documents of the Financial Reporting Standards into the state language and to obtain the right to use them in other languages.

As a practical implementation of this agreement, the Ministry of Finance recommended a total of 41 international standards (IFRS), including comments to 19 standards, to be translated into the state language and put into practice, together with the “Conceptual basis of financial statements presentation” (according to the conclusion of the group of the IFRS experts). As a result, the regulation “On the procedure for recognition of International Financial Reporting Standards and the wording of explanations” approved by the Resolution № 507 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on August 24, 2020 was adopted by the IFRS Fund. It determined the procedure for recognition of the text of the IFRS and its explanations for use in the territory of the Republic of Uzbekistan.

As mentioned above, the Ministry has started the next stage of activities on the transition to the IFRS. That is, a new contract was signed with the IFRS Fund to develop a National Financial Reporting Standards (NFRS) harmonized with international standards by summarizing the 24 national accounting standards (NAS) effective in our republic. As a result, the Asian Development Bank (ADB) supported the Ministry of Economy and Finance in the framework of the Small and Medium Business Development Program, which is being implemented in order to enhance the capacity of small and medium-sized businesses of Uzbekistan to prepare financial reports based on the IFRS.

The issue of the accounting system in the member countries of the Organization of Turkic States, including the Republic of Kazakhstan, and its alignment with international standards has been considered below.

Accounting for small businesses in Kazakhstan is regulated by the Law “On Accounting and Financial Reporting” (February 28, 2007, № 234-III LRK) and the Order of the Ministry of Finance dated December 31, 2013 № 50 “On National Financial Reporting Standards” (Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan №8328 dated February 8, 2013). In addition, business entities operating in Kazakhstan may apply international financial reporting standards (IFRS) or the international financial reporting standards for small and medium-sized enterprises (IFRS for SMEs).

Compilation of financial statements by large entities and organizations of public interest is formed on the IFRS basis. In this case, the rules of the international standard are fully observed.

Financial reports for medium-sized business entities, as well as enterprises with the public share in operational management - small and medium-sized business entities are prepared in reliance upon the IFRS. These standards belong to the IFRS Foundation and follow the rules developed by the Foundation. Moreover, if desired, these enterprises will be able to develop their financial reporting fully on the IFRS. Therefore, accounting and financial reporting in Kazakhstan are implemented based on the above three types of rules.

We will discuss the structure of National Financial Reporting Standards (NFRS) in Kazakhstan below. This standard defines the principles and quality characteristics of financial reporting and includes the following sections and paragraphs:

1. General provisions.

2. 1. Paragraph. Scope of application. 2. Paragraph. Definitions used in the standard. 3. Paragraph. Principles and quality characteristics of financial reporting.

2. Accounting.

1. Paragraph. Accounting documents. 2. Paragraph. Accounting for fixed assets and intangible assets. 3. Paragraph. Accounting of inventories. 4. Paragraph. 5. Accounting of leasing. 6. Paragraph. Accounting for long-term production costs and assets under construction. 7. Paragraph. Accounting for investments and exchange rate differences. 8. Paragraph. Income and expense accounting.

3. Preparation of financial statements.

1. Paragraph. Financial reporting. 2. Paragraph. Elements of financial reporting.

4. Provisions for transition period.

It can be concluded that the accounting system in Kazakhstan is also at the stage of transition to international standards, which ensures mutual integration with the accounting system of the member states of the Organization of Turkic States.

Materials and Methods

Currently in reliance upon the contract concluded with the IFRS Fund, the project of the National Financial Reporting Standards (NFRS) developed by the Ministry of Economy and Finance based on the IFRS for small and medium-sized business entities is scheduled to be put into practice from January 1, 2024.

This draft of the National Financial Reporting Standards is open to the general public for feedback, which will ultimately result in the further improvement of the the NFRS. Below we provide some considerations about the NFRS project developed for small and medium-sized business entities.

According to the developed project, the NFRS Foundation and the Ministry of Finance will enable the NFRS users to publish the standard for the following purposes:

- *professional application by the user;*
- *self-study and education.*

In this regard, professional application means the use of this standard in the user's professional capacity in connection with the provision of accounting services to the user's clients as a user accountant or for the purpose of applying this standard to the organization for the preparation of financial statements or analysis of financial statements.

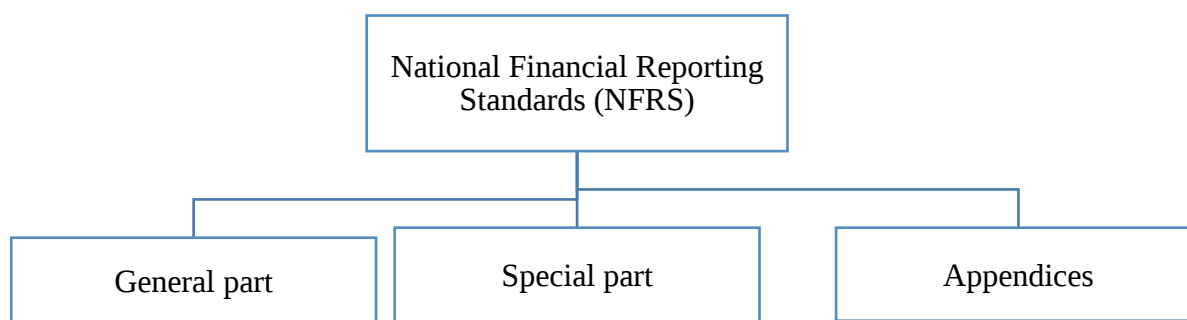

Figure 1. Structure of Natonal Financial Reporting Standards (NFRS)

Moreover, non-professional users will need to contact the Ministry of Finance and the IFRS und for a separate individual license in accordance with mutually agreed terms and conditions.

Discussion

The “*General part*” of the National Financial Reporting Standard consists of 13 chapters. It covers the purpose, scope, concepts and fundamental principles of the standard, presentation of financial statements, statement of financial position, statement of comprehensive income, statement of changes in equity, statement of cash flows, notes to financial statements, consolidated and separate financial statements, accounting including policies, estimates and errors, events after the reporting period and transition to this NFRS. So, it can be seen that in this part, the main focus is made on the issues of drawing up financial statements and developing accounting policies.

The “*Special part*” of the NFRS includes 23 chapters. These chapters fully reveal the objects of direct accounting, that is, the elements of financial reporting. This part includes fixed assets (property, plant and equipment), investment property, intangible assets other than goodwill, business combinations and goodwill, investments in related entities, joint venture arrangements, impairment of assets, reserves, leases, financial instruments, fair value measurements, liabilities and equity, estimated liabilities and contingencies, income, government grants, borrowing costs, share-based payment, employee benefits, income tax, accounting for foreign currency transactions, hyperinflation, related party disclosures, and special activities.

The “*Appendices part*” of the NFRS consists of 3 appendices, Appendix 1 “Glossary of Terms”, Appendix 2 “Practical instructions on the procedure for conducting inventory” and Appendix 3 “Practical instructions on the classification of expenditures”.

It should be noted, this draft of the NFRS includes or changes the name of some provisions on the application of international standards in addition to the existing 24 NAS. For example, instead of a single NAS № 7 “Intangible assets”, it is envisaged to use two rules in the “*Special part*” of the NAS:

- *intangible assets other than goodwill*;
- *business combinations and goodwill*.

It is obvious that goodwill is recognized separately in international standards, for this purpose it is recommended to apply goodwill and intangible asset separately in the NFRS. Definitely, inclusion of rules or concepts in this will eliminate uncertainties in the procedure for recognition, classification and valuation of intangible assets for users, on the other hand, the specific characteristics of goodwill and aspects of its formation and valuation will be fully disclosed.

Such changes include the procedures “Employee income”, “Profit tax”, “Hyperinflation”, “Related party disclosure” and “Special activities”, which were not previously available in the NAS.

Conclusion

In conclusion, it can be noted that this standard is put into practice by small and medium-sized business entities operating in the Republic of Uzbekistan republic:

firstly, to provide comments for users of National Financial Reporting Standards (NFRS) on their practical application;

secondly, adjusting the academic curricula of higher education institutions with international (IFRS) and national (NFRS) standards;

thirdly, full adaptation of curricula, textbooks and manuals based on current National Accounting Standards (NAS) to National Financial Reporting Standards (NFRS).

Therefore, nowadays the Ministry of Economy and Finance, as the authorized body for the harmonization of the accounting and financial accounting system with international standards, including the introduction of the International Financial Reporting Standards, is actively implementing activities on harmonizing the National Accounting Standards in compliance with the International Financial Reporting Standards.

References

1. Resolution (2020) Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan №PR-4611 “On additional measures to the transition to the International Financial Reporting Standards” dated February 24, 2020.
2. .Kichik va oʻrta biznes subyektlari uchun Moliyaviy hisobotning milliy standarti ishlab chiqildi – Telegraph (Press service of the Ministry of Finance). [The National Financial Reporting Standard for small and medium-sized business entities has been developed] [MoliyaPress](#) September 29, 2022 1-237pp
3. Rizaev N.K, Barakaev O.O. A new wording on the international financial reporting standards (documents of the International Financial Reporting Standards) is being used in Uzbekistan. A collection of materials of the international scientific and practical conference on the topic “Introduction of International Financial Reporting Standards based on an innovative approach”, Ташкент 2022, 5-9 p.
4. Rizaev N.K. Issues of adjusting national standards in compliance with international standards in Uzbekistan (Evidence from accounting policy). ILMIY TADQIQOT VA INNOVATSIYA, 2022 1(1), 94–104. Retrieved from. <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/14>
5. Rizaev N. Kadirov S. Adjusting national accounting standards in compliance with international standards in Uzbekistan (as exemplified by intangible assets). PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS. VOLUME 2, ISSUE 19 JANUARY 2023. Collection of Scientific Works.BERLIN 11 JANUARY 2023 Interonconf.com. 93-108 pp
6. Jumayev N. Rizaev N. Organization of Turkic States: mutual cooperation and accounting system. 2022 <https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/23>
7. *National Financial Reporting Standards: A New Stage in Accordance with International Practice* <https://gov.uz/en/imv/news/view/123216> January 22, 2026.

А.А. Каримов¹, Н. К. Ризаев^{2*}, Ф. К. Камолова¹, С. А. Джуманов³

¹экономика ғылымдарының докторы, Ташкент қаржы институты, Ташкент, Өзбекстан

²экономика ғылымдарының докторы, Өзбекстан Республикасының Банк және қаржы академиясы, Ташкент, Өзбекстан

³ экономика ғылымдарының докторы, Ташкент мемлекеттік экономика университеті, Ташкент, Өзбекстан

*Корреспондент авторы: rizayevnk220874@gmail.com

ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТАЛАПТАРҒА СӘЙКЕС ТҮЗЕТУ: ЖАҢА КЕЗЕҢГЕ ӨТҮ

Түйін

Бұл мақала Өзбекстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 24 ақпандағы "Қаржылық Есептіліктің Халықаралық Стандарттарына көшудің қосымша шаралары туралы" №PR-4611 Қаулысында белгіленген міндеттерді орындау үшін қабылданған шараларды қарастыруға арналған. Өзбекстан Республикасының Қаржы Министрлігі шағын және орта бизнеске Арналған Қаржылық Есептіліктің Халықаралық Стандарттарына (ҚЕХС) негізделген Қаржылық Есептіліктің Ұлттық Стандарттарын (ҚЕХС) әзірледі және жоба талқылауға шығарылды. Мақалада Бухгалтерлік Есептің Ұлттық Стандарттарын халықаралық стандарттарға сәйкес үйлестіру мәселелері талқыланады. халықаралық Қаржылық Есептілік Стандарттарымен, сондай-ақ осы жоба бойынша ғылыми негізделген қорытындыларды ұсынады. Сондай-ақ, мақалада ҚАЗАҚСТАННЫҢ NSFR қаржылық есептілігінің ұлттық стандарттарының құрылымы қарастырылған.

Кілттік сөздер: Қаржылық Есептіліктің Халықаралық Стандарттары, Қаржылық Есептіліктің Ұлттық Стандарттары, шағын бизнес, орта бизнес, қаржылық есептілік.

А.А. Каримов¹, Н. К. Ризаев^{2*}, Ф. К. Камолова¹, С. А. Джуманов³

¹Доктор экономических наук, Ташкентский финансовый институт, Ташкент, Узбекистан

²Доктор экономических наук, Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан

³Доктор экономических наук, Ташкентский государственный экономический университет, Ташкент, Узбекистан

*Автор для корреспонденции: rizayevnk220874@gmail.com,

ПРИВЕДЕНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УЗБЕКИСТАНЕ В СООТВЕТСТВИЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ТРЕБОВАНИЯМИ: ПЕРЕХОД НА НОВЫЙ ЭТАП

Аннотация

Данная статья посвящена рассмотрению мер, принятых для выполнения задач, поставленных в Постановлении Президента Республики Узбекистан №ПР-4611 “О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности” от 24 февраля 2020 года. Министерство финансов Республики Узбекистан разработало Национальные стандарты финансовой отчетности (НСФО) на основе Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) для малого и среднего бизнеса, и проект был предметом обсуждения. В статье рассматриваются вопросы гармонизации национальных стандартов бухгалтерского учета в соответствии с международными стандартами. с Международными стандартами финансовой отчетности, а также представлены научно обоснованные выводы по данному проекту. В статье также рассматривается структура национальных стандартов финансовой отчетности НСФР Казахстана.

Ключевые слова: Международные стандарты финансовой отчетности, Национальные стандарты финансовой отчетности, малый бизнес, средний бизнес, финансовая отчетность.

Information about the author responsible for contacts:

N. K. Rizaev, F. K. Kamolova rizayevnk220874@gmail.com, feruzakamolova92@gmail.com

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

N. K. Rizaev, F. K. Kamolova rizayevnk220874@gmail.com, feruzakamolova92@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

N. K. Rizaev, F. K. Kamolova rizayevnk220874@gmail.com, feruzakamolova92@gmail.com

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.23au>

UDK: 005.8

I. A. Nosirov, T. Niyazov, D. Kadyrova

Doctor of Economics, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Doctor of Economics, Professor, Karaganda Industrial University, Shymkent, Kazakhstan

Master student, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: nosirovilomzon@gmail.com

IMPROVEMENT OF RISK MANAGEMENT SYSTEM IN SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTERPRISES

Abstract

In this article, the priorities of the development and liberalization of the economy based on the promotion of the risk management system in business entities in Uzbekistan and the use of its new effective tools and methods are researched. The tasks of "creating conditions for the organization of business activities and formation of permanent sources of income, increasing the share of the private sector in the gross domestic product to 80% and the share in exports to 60%" are defined. These tasks include prevention of risks arising within the framework of international contracts of small businesses and private enterprises, integration of "corporate management", "quality management system" and "risk management" systems in risk management, credit risk management in foreign markets with high demand and import requires scientific research on the production of substitute, high-added-value products and on strengthening the position of entrepreneurs in ensuring financial security.

Keywords: business, small enterprises, risk management, operational risk, technical risk, competition, marketing, private enterprise, market segment

Introduction

In fact, since the first days of independence, comprehensive measures aimed at effectively using the huge potential of small business and private entrepreneurship in the socio-economic development of our country have been defined and implemented consistently, and they are bearing fruit. In this regard, the conditions for the development of small business and private entrepreneurship are improving year by year. In particular, its legal basis has been strengthened. Civil, Land, Tax, Customs Codes, "On Expropriation and Privatization", "On Foreign Investments", "On Banks and Banking Activities", "On Competition" on", Decree No. PF-158 dated 11.09.2023 of the President of the Republic of Uzbekistan on the strategy "Uzbekistan - 2030", Resolution No. PQ-3182 dated August 8, 2017 of the President of the Republic of Uzbekistan "On priority measures to ensure rapid social and economic development of regions" and other legal documents, while creating a solid legal basis for further liberalization and modernization of the economy, and ensuring the effectiveness of market reforms, became important. [1]

Scientific, theoretical foundations and methods of researching the development of small business and private entrepreneurship A. Smith, Y. Schumpeter, H. Gross, R. Brooksbank, W. Huebner, R. Khizrich, M. Peters, A. Hosking, G. Jones, L. Abalkin, V. Abchuk, A. Busygin, Yu. Osipov, A. Shapiro, M. Balashevich, K. Dougherty, A. Webster, Ye. Vigdorchik, A. Khachatryan, S. Ayvazyan, V. Mkhitarian, N. Egorova, A. Larionov, V. Dolgopyatov, O. Zamkov, etc., are widely covered in the researches of foreign scientists.

Small businesses and private enterprises have many advantages. In this way, it is possible to quickly adapt to the market conditions, quickly adapt to changes in demand, and quickly adapt from one type of activity to another at low cost. This sector of activity is very important in solving the problem of employment, in increasing the material interest of a person from the results of his free labor. From this point of view, the fact that today our compatriots are engaged in retail trade, household services, and are actively entering the production process is a matter of course. According

to the Ministry of Economy and the State Statistics Committee, the rate of growth of industrial production in small business is 2-3 times higher than the average indicator in the general industry. In the course of economic reforms in our country, a wide range of opportunities are being created to further support small businesses and private enterprises, especially in rural areas. Modernization of production, technical and technological renewal processes play an important role in the production of export-oriented products and the improvement of the well-being of our compatriots.

The methodological basis of the research is the legal and regulatory documents in the field of small business and private entrepreneurship development, in particular the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the strategy "Uzbekistan - 2030" dated 11.09.2023 No. on the priority measures to ensure security" Resolution No. PQ-3182 dated August 8, 2017. In addition, institutional and institutional measures aimed at reducing the state participation in the economy, protecting the right of private property and further strengthening its priority position, and encouraging the development of small business and private entrepreneurship, as defined in these decrees and decisions proposals and recommendations regarding the main directions of continuing structural reforms, as well as the collection and processing of relevant statistical data, modern statistical methods and observations, comparative and systematic, analysis and synthesis, induction and deduction methods are widely used.

Research methods

Use of additional methods of risk minimization: outsourcing of functions and process benchmarking. Our analysis shows that outsourcing (i.e. outsourcing certain functions and business processes to service companies specializing in this field) and process benchmarking (i.e. "best practice" in the field) are the most common activities of small businesses and private enterprises. does not make sufficient use of methods such as continuous search for At the same time, these methods are widely used in foreign practice and can be recommended for use in our country.

During the implementation of scientific research, there are a number of problems related to the improvement of the risk management system in the activities of private and small enterprises.

Non-existence of regulatory requirements for the formation of a risk management strategy of the mechanism of mutual competition in the activities of small businesses and private enterprises. The new version of the Law "On Competition" specifies the exact amounts of financial fines for companies that commit anti-competitive actions and the procedures for their application. However, there are no clear requirements and guidelines for the priority directions of risk management policy, risk management strategies, as well as tactical areas in the competitive environment. In other words, the above law has a general tone and does not fully express the risk strategy in the competitive environment of the activities of business entities in terms of the composition of risks and their management strategies.

In our opinion, risk management requirements should be developed in the competitive environment in relation to the formation of a comprehensive strategy. In this case, it is necessary to increase the powers and responsibilities for the formation and control of risk management strategies in the activities of business entities.[2]

It is necessary to establish a position in the activity of small businesses and private enterprises that constantly implement risk management and that it should be subordinated only to the general manager. The development of a risk database and reporting forms provides an opportunity to constantly monitor risks in the activities of small businesses and private enterprises and develop the necessary measures.

It is known that small businesses and private enterprises carry out transactions with each other, with their customers, as well as in international markets, on the purchase and sale of goods. In this case, risks may occur in contractual relations in any economic process. It is important to regulate the risk situations that occur in the market and delivery prices, interactions with foreign partners.

Results and discussion

The analysis of the current state of operational risk management in the activities of small businesses and private enterprises has shown that today the operational risk management system, which includes the regular identification, measurement and minimization of operational risks in

business entities of our republic concership has not been put into practice.

In our opinion, it is necessary to identify operational risks in the activities of small businesses and private enterprises and to form the necessary database for this purpose, to constantly collect information about operational losses, to develop a report form on operational losses and to submit them regularly. They should lead. It is worth noting that the database of business operational risks in the activities of small businesses and private enterprises can collect information for 3-5 years, and the possibility of using them for identifying and eliminating future risks will be high.

In our opinion, it is appropriate to define the following as the main directions for the development of information gathering and identification of operational risks in the activities of small businesses and private enterprises:

1. It is necessary to increase the quality of information about operational risks by expanding the practice of using external information sources. External sources of information serve as:

- a) report data submitted to statistical authorities;
- b) exchange of information between the activities of mutual small businesses and private enterprises;
- c) information on damages provided through mass media.

2) Improving the process of information gathering. By conducting surveys, additional effectiveness can be achieved in assigning risk management functions to risk managers who are most familiar with the specifics of their activities. In this case, the operational risk management manager can provide consulting services and check information on filling out questionnaires. He is also responsible for preparing the report of his activities.

The next step in operational risk management is operational risk measurement and analysis. For this, a wide range of qualitative and quantitative methods are used in world practice. The methods of the second group can be used to assess operational risks of small businesses and private enterprises, as they provide a detailed analysis of specific forms of operational risks of this line of business activity.

However, in general, when describing the situation of measuring operational risks in the activities of small businesses and private enterprises, it should be noted that there is currently no practice of using methods of measuring operational risks. This situation is due to the fact that the operational risk management concern was created relatively recently, as well as the fact that the businessmen do not have a sufficient data base to effectively measure the costs related to operational risks. depends.

1) It is also worth noting that some types of operational risks are not assessed at all in the activities of small businesses and private enterprises, in particular, the risk of the risk manager's lack of authority and the mechanism for measuring methodological risks (assessing the quality of processes) has not been established. At the same time, these risks are most impressively manifested in the activities of small businesses and private enterprises. This is confirmed by surveys conducted in small businesses and private enterprises, as well as the opinions of scientists and practitioners, experts.[3]

2) In our opinion, it is possible to propose the following directions for improving the measurement of operational risks in the activities of small businesses and private enterprises in our country:

3) 1) Improving the method of risk measurement by developing qualitative methods of assessment and analysis. To carry out this concern, the tools proposed above, including the self-assessment of operational risks, the method of key indicators and statistical analysis, are proposed. In addition, the analysis of work control results should become an additional tool of operational risk assessment by the risk manager as a form of operational risk assessment. Also, the results of work control allow to evaluate the quality of the execution of the adopted processes.

Use of additional methods of risk minimization: outsourcing of functions and process benchmarking. Our analysis shows that outsourcing (i.e. outsourcing certain functions and business processes to service companies specializing in this field) and process benchmarking (i.e. "best

practice" in the field) are the most common activities of small businesses and private enterprises. does not make sufficient use of methods such as continuous search for At the same time, these methods are widely used in foreign practice and can be recommended for use in our country.

Taking measures to reduce operational risks allows to reduce possible losses from a risky situation and to reduce losses due to risks in the future.

Management of operational risks in the activities of small businesses and private enterprises is a blind process. In the first step, information about business risks in the activities of small businesses and private enterprises will be networked and brought into one system. This information is then supplemented with information from external sources, and based on this, a quantitative assessment (including the calculation of expected and unexpected losses) is carried out. In the future, adjustments will be made to the received data in accordance with the results of quantitative assessments, and the size and speed of operational risks will be modeled.[4]

In our opinion, in order to effectively organize operational risk management in the activities of small businesses and private enterprises, first of all, organizationally, operational risk management should be divided into two links, that is, operational risk management is the main link (information management, monitoring, and analysis of operational risks) and business process methodology (develops measures to minimize concurrent risks and performs business process analysis); secondly, it is necessary to use a process approach in the development and implementation of the main indicators of operational risks, which represent the system of pre-understanding of the occurrence of operational risks. For example, the indications given in Table 1 can be used for this purpose

Table 1 - Key indicators of risks in small businesses and private enterprises

<i>Risk group</i>	<i>Indications of the main indicator system</i>
Regulatory risks	- the dynamics of putting into practice the production (service) of a new type of product; - the speed of making changes and additions to the activities of small businesses and private enterprises.
Single risk	- the results of training and attestation of the risk manager and employees related to other operational processes; - risk manager and employees who depend on operational processes, job satisfaction, work efficiency, the level of satisfaction of personnel, attitude to work.
Technical risks	- dynamics of introducing new innovative technologies; - absolute value of material damages on the main funds.
Digital risks	- the absolute value of information security damages caused by the introduction of digital technologies; - wide implementation of digital technologies and entering the necessary information into the operational database.

In general, the above cases indicate that small businesses and private enterprises operating in our country do not have sufficient conditions for improving the risk management system and regulating risks, and there are many problems in this area. By alleviating these issues, it provides opportunities to increase competitiveness in risky situations and business activities.

At the current stage of the country's development, competition has become an integral part of the market environment and is a necessary condition for the development of entrepreneurial activity, in which the owners of small businesses and private enterprises seek independently to ensure the goals of their activity - maximum profit by expanding sales and increasing market share. they look for molshis. In the new conditions, competition forces entrepreneurs to operate effectively in the

market, forces them to offer a wide range of goods and services to consumers at a lower price and with better quality.

To win the competition, it is necessary to have a certain advantage in the market, to be able to create advantages over competitors in the field of consumer characteristics of the product (service) or means of promoting it in the market.[5]

In order to ensure competitive advantages, each business entity should develop and correctly implement a competitive strategy. It is very important to understand the mechanism of competition and correctly identify the reasons that can bypass competitors, that is, the reasons and sources of competitive advantages.

The development of competitive advantages is related to the change of marketing concern, which is the process of forming competitive advantages through the development and improvement of relations with the market, directly with the search for such competitive advantages that provide sustainable development based on the loyalty of the organization and consumers. depends.

It is very important to understand the characteristics of competition in the changing economic environment, so it is very important to form competitive strategies of small business and private enterprises. These features are caused by a number of factors. First of all, they are related to the increasing role of innovation in the development of the economy in a situation where the efficiency of the use of borrowed technologies is observed to decrease significantly as a result of the rapid obsolescence of production technologies. In such conditions, the ability to independently create innovations becomes the main source of competitive advantage in the activity of business entities. At the same time, new strategies for gaining competitive advantages based on intangible assets are emerging in the current knowledge-based economy.

Another important factor is rapid technological change, which has led to lower barriers to entry into newly established markets by reducing the minimum efficient scale of production in many sectors, including infrastructure.

And finally, this factor that influenced modern competition is economic globalization, the most important manifestation of which was the expansion of market spaces for the activities of small businesses and private enterprises in industries that go beyond national borders.[6]

Research results show that competition in new conditions has a number of specific features:

- the economic process related to the fight against the estimated effective demand of consumers of small businesses and private enterprises;
- reproduces the technical and economic performance of products at all stages of the life cycle and manifests itself in the production system;
- is the main component of market relations and determines the generality of marketing elements characteristic of them;
- serves as the basis of market methods of economic management;
- affects the nature and forms of relations between market entities;
- causes problems at the republican and regional levels;
- the activities of small businesses and private enterprises, as a lever and tool of market competition, their competitiveness enters the field.

The study showed that the activities of business entities that follow different types of competitive strategies are not separate and disconnected from each other, but form a single interconnected system. At the same time, the competitive interaction between them determines the economic behavior of business entities.

Each company occupies a segment in the market that it can protect in the fight against competitors, and in order to survive in the market, it is necessary to strengthen its competitive position.

In the current era, the form and content of competition is changing - this concept is ambiguous and exists in different forms. different approaches and

The study of different approaches to the interpretation of the content of the concept of "competition" and the classification features currently available in modern scientific literature indicates that such diversity of competition is associated with the existence of different interpretations

of the category of competition, which are contradictory to each other. rather they complement each other.

As a natural consequence of competition, competitive advantage emerges and represents the superiority of some competitors over others in exchange for access to valuable but non-exclusive resources.

The results of the research confirm that the main criterion for ensuring competitive advantages is not related to the activity of small businesses and private enterprises, but to the content of its activity.

As a result of increasing competition in the market, the complexity of the mechanisms of mutual cooperation of economic entities, the urgency of developing strategic approaches to the formation of competitive advantages of the activities of business entities is increasing.

Business and external environmental factors of small business and private enterprises are characterized by their blindness and high dynamism, which directly affects their competitiveness.

In this case, the competitiveness of small business and private enterprises is understood as the competitive advantage achieved in selected segments of the market at a certain time without harming others, the competitive advantages of its own products and services that are superior in terms of quality and price analogues, and it is a business entity. describes the ability of the activity to develop, produce, market in the future.

“One of the important factors of ensuring the competitiveness of small businesses and private enterprises is the effective management of risks in their activities, and this process requires the study of all types of risks of the activities of business entities.

"These comments allow us to imagine an expanded classification of economic risk profiles of small businesses and private enterprises. These risk profiles reflect the current economic conditions of business entities of the Republic of Uzbekistan and their unstable situation under the influence of risks.

The risk profiles presented in the Maskur article ensure the instability of the activities of small businesses and private enterprises, both in their current activities and in their development, because most of the risks are objective in nature and it is almost impossible to neutralize them. This situation requires the development of management decisions aimed at creating a mechanism for business entities to operate under risk conditions."

Based on the above results of our article, it is important to develop a recommendation on the sequence of management effects that will allow us to assess the level and direction of the impact of risks on the activity, as well as proposals for their consideration and provision of resources in the process of making management decisions.[6]

Conclusion

Through the development of business in Uzbekistan, several problems among the people have been eliminated. For example, residents got their own houses and land, unemployed people got jobs. After that, the state set an even bigger goal, that is, to support privatized but non-working or low-liquidity enterprises at the expense of the proceeds from the sale of state assets, and they are providing them with financial resources. This strategy of the state is aimed at bringing the products produced in the private sector to the world brand and providing the conditions for competition. In the conditions of the business environment of Uzbekistan, it is necessary to further deepen the process of privatization, to form a layer of real owners, to create a multi-level economy and to ensure that private property takes a leading place in it, to create strong social guarantees for the population at the stages of privatization, to save property. The issues of developing small businesses and private enterprises and attracting direct foreign investment to the national economy should be handed over to owners who can fill the consumer market based on the law of demand and supply, both theoretical and practical. the fact that it is important indicates how relevant scientific research is in this topic.

Proposals and recommendations in the writing of the article dedicated to the problems of risk management of such small and private enterprises are as follows:

- Further development of the business environment of Uzbekistan;
- Excluding entities developing entrepreneurship from excessive bureaucratic problems;

- Management of business enterprises through risk management in expanding the sector by diversifying the form of ownership;
- Helping entrepreneurs to solve their problems by fully investigating the problems of the state bodies;
- Support in these directions, regardless of the problems of communication, water, gas, electricity supply, not only the form of ownership in the subject enterprise that is doing business.

Under the conditions of the business environment of Uzbekistan, it is possible to develop entrepreneurship and solve several problems facing the state by reforming their forms of ownership. Especially in the development of small business and private enterprises, the laws on the right of private property and the protection of property subjects by the state were previously only theoretical. With the initiatives of our country's president, they have been putting them into practice in recent years and trying to inculcate them in everyone's minds. Because in previous years, entrepreneurs and small business entities suffered from illegal harassment by officials and the rise of corruption, which led to increased risks in the activities of enterprises. It is no exaggeration to say that all these works are creating unlimited opportunities for the population to live well, to reduce the number of people in need of social assistance, and for each individual to take a place in the development of our economy.

References

1. Mirzиеev, SH.M. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of January "Development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" 2022, 28. No. PF-60.
2. Nosirov, I.A. Role of environmental management in the develop of small businesses. M. Economics and Entrepreneurship No 11-3 (76), P. 905-907.
3. Nosirov, I.A. Institutional support for the introduction of innovations in the management of natural resources. Plant protection and quarantine, 2026 (7), No 1, P. 4-5
4. Umarov, S. S., Nosirov, I. A. Vajnost upravlenie riskami predpriyatiy vusloviyax rynochnoy ekonomiki. The importance of enterprise risk management in a market economy. Prospects of development of science and education, 2023, No 1(2), 33-40
5. Nosirov, I. A. Rol' ekologicheskogo upravleniya razvitiya malogo biznesa. [Theoretical & Applied Science, (1), 120-123.
6. Nosirov, I. A. The role of environmental management of small business development. [Theoretical & Applied Science, (1), 120-123.
7. Nosirov, I. A. The global environmental problems, environmental management tasks for their solution, Trade Journal. Vol. 17 Issue 8, 2022, P 501-514.

И. А. Носиров, Т. Ниязов, Д. Кадырова

Экономика ғылымдарының докторы, Ферғана политехникалық институты, Ферғана, Өзбекстан

Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қарағанды индустриялық университеті,
Шымкент, Қазақстан

Магистрант, Шымкент Университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: nosirovilomzon@gmail.com

ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ИМПОРТЫ ШАҒЫН БИЗНЕС ПЕН ЖЕКЕ КӘСІПОРЫНДАРДА САҚТАЛАДЫ

Түйін

Бұл мақалада Өзбекстандағы кәсіпкерлік субъектілерінде тәуекелдерді басқару жүйесін ілгерілету және оның жаңа тиімді құралдары мен әдістерін қолдану негізінде экономиканы дамыту мен ырықтандырудың басымдықтары зерттелген. "Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыруға жағдай жасау және тұрақты кіріс көздерін қалыптастыру, жеке сектордың жалпы ішкі өнімдегі үлесін 80% - ға дейін және экспорттағы үлесін 60% - ға дейін арттыру" міндеттері анықталған. Бұл міндеттерге шағын бизнес пен жеке кәсіпорындардың халықаралық келісімшарттары шеңберінде туындайтын тәуекелдердің алдын алу, тәуекелдерді басқарудағы "корпоративтік менеджмент", "сапа менеджменті жүйесі" және "тәуекелдерді басқару" жүйелерін интеграциялау, сұранысы жоғары және импорты жоғары сыртқы

нарықтардағы несиелік тәуекелдерді басқару кіреді. алмастырылатын, қосылған құны жоғары өнімдерді өндіру және қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі кәсіпкерлердің позициясын нығайту бойынша ғылыми зерттеулерді талап етеді.

Кілттік сөздер: бизнес, шағын кәсіпорындар, тәуекелдерді басқару, операциялық тәуекел, техникалық тәуекел, бәсекелестік, маркетинг, жеке кәсіпкерлік, нарық сегменті.

И. А. Носиров, Т. Ниязов, Д. Кадырова

Доктор экономических наук, Ферганский политехнический институт, Фергана, Узбекистан

Доктор экономических наук, профессор, Карагандинский индустриальный университет,
Шымкент, Казахстан

Магистрант, Шымкентский университет. Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: nosirovilomzon@gmail.com

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ И ЧАСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В данной статье исследуются приоритеты развития и либерализации экономики, основанные на продвижении системы управления рисками в хозяйствующих субъектах Узбекистана и использовании ее новых эффективных инструментов и методов. Определены задачи "создания условий для организации предпринимательской деятельности и формирования постоянных источников дохода, увеличения доли частного сектора в валовом внутреннем продукте до 80% и доли в экспорте до 60%". Эти задачи включают предотвращение рисков, возникающих в рамках международных контрактов малого бизнеса и частных предприятий, интеграцию систем "корпоративный менеджмент", "система менеджмента качества" и "управление рисками" в управление рисками, управление кредитными рисками на зарубежных рынках с высоким спросом, а импорт требует научных исследований по производству товаров-заменителей с высокой добавленной стоимостью и об укреплении позиций предпринимателей в обеспечении финансовой безопасности.

Ключевые слова: бизнес, малые предприятия, управление рисками, операционный риск, технический риск, конкуренция, маркетинг, частное предприятие, сегмент рынка.

Information about the author responsible for contacts:

I. A. Nosirov, nosirovilomzon@gmail.com

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

И. А. Носиров, nosirovilomzon@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

И. А. Носиров, nosirovilomzon@gmail.com

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.10au>

УДК 340

Е.П.Бекмуратов, А.К.Кукеев*

к.ю.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

юрист, ТОО "ДСК", Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: askar_kukeyev@mail.ru

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА
ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СТРОИТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ**

Аннотация

Статья посвящена исследованию нормативно-правовых основ ответственности за правонарушения в строительной отрасли Республики Казахстан, в частности, анализа основных актов, регулирующих правовые последствия за нарушение норм и стандартов строительства. Отмечено, что строительство является важной составляющей инфраструктурного развития и экономического прогресса страны, но этот сектор не лишен нарушений, которые могут причинить вред как финансовым интересам, так и безопасности жизни и здоровья людей. В статье проанализированы особенности действующих механизмов контроля, которые определяют ответственность за нарушения в сфере строительства, и сделан акцент на необходимости усовершенствования правовой системы для предотвращения нарушений в отрасли. Отмечено, что государственные строительные нормы определяют технические требования к безопасности и качеству работ, а также их экологичность и энергоэффективность. В заключении отмечено, что для обеспечения надлежащего уровня безопасности в строительной отрасли необходимо усовершенствовать нормативно-правовую базу, в частности, усилить контроль за выполнением строительных норм и увеличить ответственность за нарушения в отрасли.

Ключевые слова: строительство, правонарушения, нормативно правовые акты, контроль, строительные стандарты, проектирование, благоустройство.

Введение

Строительство представляет собой одну из важнейших отраслей экономики, способствующую развитию инфраструктуры и созданию комфортных и безопасных условий для жизни общества. Однако, к сожалению, в этой сфере часто встречаются нарушения законодательства, что может создать значительные риски как для граждан, так и для государства. Актуальность этой темы обусловлена необходимостью обеспечения эффективного контроля и ответственности за соблюдение установленных норм и правил. Недостаточная эффективность правовых механизмов и слабость надзорных органов в данной области часто приводят к правонарушениям, которые негативно сказываются на качестве строительства и безопасности объектов.

В настоящее время состояние строительной отрасли в Республике Казахстан характеризуется сложностью и высокой стоимостью процессов для заказчиков, что обусловлено сложным правовым регулированием, которое предусматривает значительное количество разрешительных процедур и законодательных ограничений. В этой связи возникает настоятельная потребность в разработке и реализации эффективных мер, направленных на обеспечение неукоснительного соблюдения общеобязательных норм в этой важной социально-экономической сфере. В то же время современные процессы создания государства в Республике Казахстан демонстрируют недостаточное внимание к интересам граждан со стороны органов власти. Проблема заключается не только в слабом влиянии государственных органов на формирование управленческих решений в сфере строительства,

но и в общей неэффективности их влияния на ситуацию в стране. Для преодоления этих вызовов государственная политика в строительной отрасли должна стать четко структурированной и действенной, а управленческие решения оперативными и максимально результативными.

Предлагает рассматривать административную ответственность в сфере строительства как применение мер административно-правового воздействия, таких как предупреждение, штраф, лишение специального права и т.п., к физическим и юридическим лицам, совершившим правонарушения в этой области. Реализация указанных мер должна происходить в рамках правоотношений, возникающих в момент совершения административного правонарушения в сфере градостроительной деятельности. Из исследований ученой, субъектами административно-процессуальных отношений лицо, нарушившее нормы законодательства, и компетентный орган, уполномоченный осуществлять юрисдикционные функции в сфере строительства[1].

В то же время исследуя вопросы административной ответственности за правонарушения в сфере строительства, акцентирует внимание на том, что такая ответственность наступает в случаях: несоблюдения стандартов, норм и правил при проектировании и выполнении строительных работ; нарушение законодательных требований по планированию и застройке территорий; осуществление самопроизвольного строительства зданий или сооружений; нарушение установленного порядка получения разрешительной документации в сфере строительства, а также несоблюдение правил предоставления таких разрешительных документов[2].

В то же время ответственность в сфере строительства выходит за пределы нарушения исключительно административного законодательства и может наступать также за несоблюдение норм других отраслей законодательства, частично регулирующих строительную деятельность. Это зависит от статуса объектов, вида работ и особенностей конкретных субъектов. В связи с этим все участники строительной деятельности должны учитывать эти аспекты и соблюдать законодательные требования, стандарты и правила, обеспечивая своевременное выполнение строительных работ и соответствующих действий, избегая при этом дополнительных затрат.

Строительство является важной составляющей инфраструктурного развития и экономического прогресса каждого государства. Однако процессы, сопровождающие осуществление строительных работ, нередко сталкиваются с многочисленными правонарушениями, которые могут оказать существенное влияние на эффективность и безопасность этой отрасли. Несовершенство нормативно-правовых актов и организационных механизмов, регулирующих строительную деятельность, влечет за собой наличие пробелов в контроле за исполнением норм и стандартов. Это ведет к нарушениям, угрожающим не только финансовым интересам, но и непосредственно жизни и здоровью людей. В этой связи встает вопрос усовершенствования системы правовой ответственности за нарушение в строительстве.

В Республике Казахстан ответственность за правонарушения в сфере строительства регулируется рядом нормативно правовых актов, определяющих основы правового регулирования строительства, а также механизмы контроля и ответственности. Эти нормативные документы охватывают различные аспекты деятельности, начиная от проектирования и планирования до выполнения работ и ввода объектов в эксплуатацию. Они включают не только общие положения о соблюдении стандартов и норм, но и конкретные санкции за нарушения, обеспечивающие правовой порядок и безопасность в строительстве.

Так, Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» (КоАП) [3] играет ключевую роль в регулировании ответственности за нарушения в сфере строительства, устанавливая четкие нормы для привлечения к административной ответственности. В частности, он определяет санкции за нарушение строительных норм, стандартов и правил, а также за невыполнение требований разрешительных процедур. КоАП предусматривает разные виды наказаний, включая штрафы, предупреждение и временное

лишение прав на выполнение строительных работ. Кроме того, он устанавливает механизмы контроля за соблюдением требований на всех этапах строительной деятельности.

В частности, статья 313 «Нарушение требований утвержденных строительных норм и проектных документов при производстве строительно-монтажных и ремонтно-восстановительных работ, за исключением требований, установленных техническими регламентами» КоАП определяет административную ответственность за нарушение установленных требований в процессе нового строительства, реконструкции, реставрации или капитального ремонта объектов и сооружений. Это включает в себя нарушение строительных норм, стандартов, проектных решений, а также выполнение работ без надлежащего уведомления или без соответствующих разрешений. А именно, в случае повторных нарушений в течение года, предусмотрено наложение штрафов влечет штраф на должностных лиц в размере сорока, на субъектов малого предпринимательства – в размере двухсот, на субъектов среднего предпринимательства – в размере четырехсот, на субъектов крупного предпринимательства – в размере семисот месячных расчетных показателей, с приостановлением действия лицензии. Кроме того, предусмотрены штрафы за выполнение подготовительных работ без предоставления обязательного уведомления, а также за недостоверные данные в сообщениях о начале строительных работ. Отдельно регулируется вопрос эксплуатации объектов, не принятых в эксплуатацию, и непредоставление информации о передаче прав на строительство или смену подрядчиков, что также подлежит административным санкциям.

Уголовный кодекс РК [4] содержит положения, определяющие ответственность за нарушение законодательства в сфере строительства, что может привести к уголовным санкциям. В частности, статьи, касающиеся несоблюдения требований строительных норм и стандартов, предусматривают серьезные последствия, включая штрафы, арест или лишение свободы для лиц, чья деятельность приводит к большому материальному ущербу или угрозе жизни и здоровью граждан. Уголовная ответственность также охватывает случаи, когда нарушения строительных норм сопровождаются фальсификацией документов или использованием некачественных строительных материалов, что может повлечь за собой разрушение объектов или аварийные ситуации. Согласно УК РК, за нарушение норм строительства, повлекших катастрофические последствия, виновные лица могут быть приговорены к значительным срокам заключения. В случаях, когда нарушение норм строительства не приводит к тяжелым последствиям, применяются менее суровые наказания, такие как штрафы или ограничение свободы. УК РК также предусматривает ответственность за халатность при выполнении строительных работ, когда такая невнимательность приводит к серьезным последствиям для общества или окружающей среды.

Так, *Статья 279 «Нарушение правил или требований нормативов в сфере архитектурной, градостроительной и строительной деятельности»* УК РК определяет ответственность за нарушение правил, касающихся безопасного использования промышленной продукции и эксплуатации зданий и сооружений. В частности, речь идет о нарушениях, допущенных на этапах разработки, конструирования, изготовления или хранения продукции, а также при проектировании или строительстве, которые могут привести к угрозе гибели людей, наступлению других тяжких последствий или причинению вреда здоровью потерпевших. Ответственность возлагается на лицо, обязанное соблюдать эти правила, и совершение таких правонарушений имеет уголовные последствия.

Закон РК «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» [5] устанавливает основные принципы и требования для организации градостроительного процесса и определяет ответственность за нарушения в этой сфере. Он включает вопросы планирования, проектирования, строительства, реконструкции, реставрации и эксплуатации зданий и сооружений, а также регулирует вопросы предоставления разрешений на строительство и ввод объектов в эксплуатацию. Закон предусматривает меры по обеспечению безопасности, экологической совместимости и сохранению культурного наследия в процессе строительства. В контексте ответственности за

правонарушения в сфере строительства закон определяет административные и уголовные санкции за нарушение градостроительных норм и стандартов. В частности, ответственность может последовать за незаконное строительство без необходимых разрешений, нарушение требований проектирования и безопасной эксплуатации объектов. Закон также вводит механизмы контроля соблюдения требований градостроительного законодательства на всех этапах строительства. Таким образом, он обеспечивает правовую основу для регулирования и мониторинга градостроительной деятельности, способствуя соблюдению установленных норм и стандартов в строительной сфере.

Закон определяет меры ответственности за несоблюдение градостроительных норм и правил. Он охватывает все этапы - от проектирования до эксплуатации объектов. Особое внимание уделяется незаконному строительству без необходимых разрешений, а также нарушениям правил безопасности строительных работ и несоблюдению требований к проектированию и использованию земельных участков. Закон устанавливает штрафы и другие санкции как для физических, так и для юридических лиц, нарушающих строительные нормы. Он также предлагает механизмы для выявления таких нарушений и применения соответствующих мер на всех этапах градостроительной деятельности. Принятие этого закона способствует созданию более прозрачной и безопасной практики строительства, что, в свою очередь, обеспечивает защиту прав граждан и окружающей среды.

Ключевым документом, определяющим ответственность в области строительства, является Трудовой кодекс Республики Казахстан [6]. Этот правовой акт устанавливает правовые, организационные и социальные основы охраны труда в Казахстане, в том числе в сфере строительства. Он включает требования к безопасности на строительных площадках, ответственность за нарушение норм и стандартов охраны труда, а также механизмы контроля за их соблюдением. Кодекс обязывает работодателей создавать безопасные условия труда для своих работников, включая использование необходимых средств индивидуальной и коллективной защиты. В случае нарушения этих требований предусмотрена ответственность, способствующая предотвращению несчастных случаев и травм на строительных площадках. За невыполнение требований охраны труда могут быть наложены штрафы, деятельность предприятия может быть приостановлена или привлечена к ответственности. Кроме того, закон предоставляет органам государственного контроля право проводить проверки и принимать соответствующие меры в случае выявления нарушений. Применять санкции к нарушителям. Ответственность за несоблюдение правил охраны труда в строительстве распространяется не только на работодателей, но и на тех, кто непосредственно выполняет работы без соблюдения требований безопасности.

Закон РК «О гражданской защите» [7] является важным нормативно-правовым актом, регулирующим обеспечение безопасности и защиты жизни и здоровья граждан при выполнении строительных работ. Он определяет требования по защите объектов от чрезвычайных ситуаций, таких как аварии, катастрофы и стихийные бедствия, которые могут возникнуть во время строительства. В контексте ответственности за правонарушения в сфере строительства кодекс регламентирует обязанности лиц, ответственных за организацию безопасности, а также санкции за нарушение требований гражданской защиты на строительных объектах. Нарушение этих требований может привести к ответственности. Кодекс также устанавливает механизмы контроля и надзора за соблюдением норм гражданской защиты в процессе строительства.

Обсуждение

Следует отметить и то, что государственные строительные нормы обязательны для применения в процессе проектирования, строительства и эксплуатации зданий и сооружений. Они определяют технические требования к безопасности, качеству, экологичности и энергоэффективности зданий, а также к организации работ на строительных площадках. В контексте ответственности за правонарушение в сфере строительства, невыполнение требований государственных строительных норм может привести к ответственности для лиц, ответственных за нарушение правил проектирования или строительства. Соблюдение норм

необходимо для обеспечения безопасности жизни и здоровья граждан, а также для защиты имущества. В случае нарушений государственных строительных норм принимаются соответствующие санкции, включая штрафы и другие правовые меры.

В соответствии с Законом РК «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» архитектурно-строительный контроль и надзор осуществляется в форме проверки и профилактического контроля и надзора. Порядок определяет процедуры проверок, инспекционных мероприятий и оформление актов проверок строительных объектов. Он также определяет обязанности органов, осуществляющих контроль, а также правовой статус лиц, нарушающих требования строительных норм и стандартов. Ответственность за нарушение в сфере строительства, в частности, за отсутствие разрешений, нарушение проектной документации или эксплуатации, является основой для наложения штрафов или административных санкций. Порядок также включает контроль над наличием необходимых документов для строительных работ и их соответствие законодательным требованиям. Важным аспектом является ответственность хозяйствующих субъектов за несанкционированные изменения в проектной документации или без соблюдения норм безопасности. Благодаря этому порядку обеспечивается высокий уровень регулирования и контроля выполнения строительных работ. Порядок устанавливает четкие требования к формам типовых документов, таких как акты, справки, предписание и решения, используемые органами контроля для оформления результатов проверок. Эти документы являются основой наложения ответственности на субъектов хозяйствования за нарушения, касающиеся проектной документации, строительных норм и стандартов. Порядок также определяет правовые последствия для лиц, нарушающих требования по проведению строительных работ, в частности, штрафы и другие административные санкции. Надзор производится на всех этапах строительства: от подготовительных работ до ввода объекта в эксплуатацию. Важным аспектом является выявление и устранение нарушений на ранних этапах строительства, что позволяет избежать серьезных негативных последствий безопасности и качества строительных объектов.

Выводы

Итак, заметим, что нормативно-правовые основы ответственности в сфере строительства в Республике Казахстан охватывают разнообразные документы, регулирующие безопасность, стандарты и нормы на всех этапах строительного процесса. Ответственность за нарушение в строительстве регулируется как административными, так и уголовными санкциями, обеспечивающими эффективный контроль за выполнением строительных работ. КоАП РК определяет административную ответственность за нарушение строительных норм и стандартов, а УК РК предусматривает уголовные санкции за нарушения, повлекшие значительный материальный ущерб или угрозу жизни людей. Важными документами также являются Закон РК «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан», регулирующий ответственность за нарушение градостроительных норм, и Трудовой кодекс Республики Казахстан, обязывающий работодателей обеспечить безопасные условия труда на строительных площадках. Закон РК «О гражданской защите» регламентирует меры по обеспечению безопасности граждан во время строительства и отвечает за организацию защиты от чрезвычайных ситуаций. В целом система правовой ответственности в строительстве направлена на предотвращение нарушений, обеспечение безопасности и соблюдение стандартов, обеспечивающих высокий уровень защиты интересов граждан и государства.

Перспективы последующих исследований сосредотачиваются на анализе международных документов, регулирующих сферу строительства, и их адаптации и внедрении в Республике Казахстан с учетом национальных условий и потребностей.

Список литературы

1. Зубков А.С. К вопросу о системном характере деятельности органов публичной власти, применяющих меры административного принуждения в области строительства// [Правовая политика и правовая жизнь](#). 2023. -№4. -С.357-364.
2. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях (постатейный). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35522291 (дата обращения: 11.03.2025).
3. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК «Об административных правонарушениях». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 20.03.2025).
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 20.03.2025).
5. Закон Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242 «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000242> (дата обращения: 25.03.2025).
6. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 25.03.2025).
7. Закон Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года №188-V «О гражданской защите». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000435> (дата обращения: 26.03.2025).

Е. П. Бекмуратов, А. К. Кукеев*

з.ғ. к., М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
заңгер, "ДСК" ЖШС, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: askar_kukev@mail.ru

ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін

Мақала Қазақстан Республикасының құрылыс саласындағы құқық бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің нормативтік-құқықтық негіздерін зерттеуге, атап айтқанда, құрылыс нормалары мен стандарттарын бұзғаны үшін құқықтық салдарларды реттейтін негізгі актілерді талдауға арналған. Құрылыс елдің инфрақұрылымдық дамуы мен экономикалық прогресінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатыны атап өтілді, бірақ бұл сектор қаржылық мүдделерге де, адамдардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігіне де зиян келтіруі мүмкін бұзушылықтардан босатылмайды. Мақалада құрылыс саласындағы бұзушылықтар үшін жауапкершілікті анықтайтын қолданыстағы бақылау тетіктерінің ерекшеліктері талданады және саладағы бұзушылықтардың алдын алу үшін құқықтық жүйені жетілдіру қажеттілігіне баса назар аударылады. Мемлекеттік құрылыс нормалары жұмыстың қауіпсіздігі мен сапасына қойылатын техникалық талаптарды, сондай-ақ олардың экологиялық тазалығы мен энергия тиімділігін айқындайтыны атап өтілді. Қорытындыда құрылыс саласындағы қауіпсіздіктің тиісті деңгейін қамтамасыз ету үшін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, атап айтқанда, құрылыс нормаларының орындалуын бақылауды күшейту және саладағы бұзушылықтар үшін жауапкершілікті арттыру қажет екендігі атап өтілді.

Кілттік сөздер: құрылыс, құқық бұзушылық, нормативтік құқықтық актілер, бақылау, құрылыс стандарттары, жобалау, абаттандыру.

E.P.Bekmuratov, A.K.Kukeev*

Candidate of Law, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Lawyer, DSK LLP, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: askar_kukeyev@mail.ru

REGULATORY FRAMEWORK FOR LIABILITY FOR OFFENSES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

Abstract

The article is devoted to the study of the regulatory and legal bases of liability for offenses in the construction industry of the Republic of Kazakhstan, in particular, the analysis of the main acts regulating the legal consequences for violations of norms and standards of construction. It was noted that construction is an important component of the country's infrastructural development and economic progress, but this sector is not without violations that can harm both financial interests and the safety of human life and health. The article analyzes the features of the existing control mechanisms that determine responsibility for violations in the construction sector, and focuses on the need to improve the legal system to prevent violations in the industry. It is noted that the state building regulations define the technical requirements for safety and quality of work, as well as their environmental friendliness and energy efficiency. In conclusion, it was noted that in order to ensure an appropriate level of safety in the construction industry, it is necessary to improve the regulatory framework, in particular, to strengthen control over the implementation of building regulations and increase responsibility for violations in the industry.

Keywords: construction, offenses, regulatory legal acts, control, building standards, design, landscaping.

Information about the author responsible for contacts:

A.K.Kukeev E- mail.ru askar_kukeyev@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

А. К. Кукеев E- mail.ru askar_kukeyev@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

А. К. Кукеев E- mail.ru askar_kukeyev@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.26au>

ӘОЖ 343.241.4

К.Р. Сарыкулов, А.Б. Мақұлбек, С.Б. Абутаева*

з.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: asb8008@mail.ru

ҚР ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢЫНДАҒЫ ҚОСЫМША ЖАЗАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 40-бабы бойынша қосымша жазалардың жүйесіне қатысты бірқатар мәселелер талқыланды. Осыған орай, 40-баптың 1, 2 және 3-бөліктеріндегі негізгі және қосымша жазалар, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін қосымша жазалар қарастырылған. Мұндай жазалардың бөлінуі Қазақстанның қылмыстық саясатының маңызды жетістігі ретінде бағаланып, оларды тиімді пайдалану мүмкіндігін арттырады. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, сот қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар үшін мүлкті тәркілеуді, белгілі бір лауазымдарға орналасу құқығынан айыруды, сондай-ақ басқа да түрлі жазаларды тағайындай алады. Бірақ, заңнаманың қазіргі түрінде соттың қосымша жазаларды қолдану кезінде шектеулер жоқ. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабына өзгерістер енгізу ұсынылды, бұл соттарға қосымша жазаларды кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Қылмыстық заңнамада арнайы лауазымға ие болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру секілді қосымша жазалар қарастырылған. Сондай-ақ, кәмелетке толмағандарға арналған жазалардың тізімін нақтылау қажет, өйткені қазіргі заңда бұл мәселеге қатысты нақты ережелер жоқ. Қылмыстық заңнаманың кейбір олқылықтарын ескере отырып, мүлкті қылмыстық жолмен алғанын дәлелдеудің қиындығы мәселесі де қарастырылады.

Кілттік сөздер: мүлік, меншік, арнайы тәркілеу, алып қою, табыс, жаза.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабы қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін негізгі (1 және 2-бөліктер) және қосымша (3-бөлігі) жазалардың жекелеген тізбелерін белгілейді. Мұндай аражігін ажырату Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының маңызды жетістігі деп танылуы тиіс, өйткені ол қосымша жазалау мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес сот қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстар жасағаны үшін тағайындай алатын қосымша жазалардың қатарына: мүлкті тәркілеумен қатар шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу; арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру; белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру [1].

Қылмыстық заң жазаны тағайындау кезінде сот тек бір негізгі жазаны қолдана алатындығын нақты реттейді. Алайда, онда сотталушыға үкім шығарылған кезде тағайындалуы мүмкін қосымша жазалардың санын шектейтін нормалар жоқ. Айта кету керек, заң олардың санын шектемейді, сотқа баптардың санкцияларын және қылмыстық қол сұғушылыққа әсер етудің қылмыстық-құқықтық шараларын тағайындау ерекшеліктерін ескере отырып, осы мәселені шешуге еркіндік береді. Қосымша жазаларды сандық шектеуге қатысты қылмыстық заңға тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу соттардың қосымша жазаларды қолдануда өз өкілеттіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді. Жиырма тоғыз жағдайда қылмыстық заңның Ерекше бөлігінің баптарында екі қосымша жаза қарастырылған (мүлкті тәркілеу және белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан

айыру). Бұл жазалар 50 жағдайда қолданылатын әртүрлі баптардың санкцияларында қарастырылған. Жекелеген сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасалған кезде сот арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру сияқты қосымша жазалар тағайындай алады [2].

Әдістер

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы ҚК 40-бабына мынадай мазмұндағы 3-1-бөлімді енгізу ұсынылады:

«3-1. Сот қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін және кінәлінің жеке басын ескере отырып, бір немесе бірнеше қосымша жаза тағайындауға құқылы».

Ұсынылып отырған қылмыстық-құқықтық норма, біздің ойымызша, сотқа Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабының 3-бөлігінде көзделген қосымша жазалардың барлық әлеуетін неғұрлым икемді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл құқық қолдану практикасының мүмкіндіктерін кеңейтеді және жазаны тағайындау кезінде дәлірек және жекелендірілген тәсілге ықпал етеді. Қолданыстағы жазалар тізімін қарастыра отырып, «белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру» сияқты қылмыстық-құқықтық шараның құрылымы әртүрлі және гетерогенді элементтерден тұратындығын атап өткен жөн. Бұған "белгілі бір лауазымға орналасу құқығынан айыру" және "белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру" кіреді, бұл әр нақты жағдайдың ерекшеліктеріне байланысты осы жазаларды қолданудың әртүрлі тәсілдерін қажет етеді.

Талданатын жазалар осы қосымша жазаны қылмыстық-құқықтық сипаттағы екі бөлек шараға бөлу арқылы кеңейтілуі керек: «белгілі бір лауазымды атқару құқығынан айыру» және «белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру», өйткені бұл шаралар мазмұны жағынан бір-бірінен ерекшеленеді. Қылмыстық заңнамада осындай шаралар құқық қолдану практикасында жиі қолданылады. Мәселен, кәмелетке толмағандар үшін жаза түрлерін реттейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 81-бабының 1-бөлігі «белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруды» жалпы жаза жүйесінде көзделмеген дербес жаза ретінде айқындайды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қосымша жазалар жүйесі бес емес, алты жазаны қамтуы керек деп санаймыз, бұл қылмыстың нақты жағдайларына және кінәлінің жеке басына байланысты құқық қолданудың неғұрлым икемді және дәл тәсілін қамтамасыз етеді. Сонымен, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабының 3-бөлігін мынадай редакцияда жазу ұсынылады:

«3. Қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға негізгі жазамен қатар мынадай қосымша жазалар қолданылуы мүмкін:

1. мүлікті тәркілеу;
2. арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру;
3. белгілі бір лауазымға орналасу құқығынан айыру;
4. белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
5. Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру;
6. шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге шығарып жіберу».

Мұндай ұсыныс құқық қолдану практикасын жақсартып отырып және құқық бұзушылықтың сипатына және кінәлінің жеке басына байланысты жаза тағайындау кезінде үлкен икемділікті қамтамасыз ете отырып, жазалардың әртүрлі түрлерін дәлірек ажыратуға мүмкіндік береді.

Пробация қызметінің алдында тұрған күрделі мәселе-қосымша жазаларды басқа қылмыстық-құқықтық шаралармен алмастыру. Қолданыстағы заңнамада негізгіге қосымша тағайындалған жазаны алмастыра алатын тиісті шара жоқ. Практикалық қызметте автокөлікті

басқару құқығынан айырылған жекелеген сотталғандар, бұйрыққа қарамастан, тыйым салынған қызметпен айналысуды жалғастыратын жағдайлар туындайды [3].

Өздеріңіз білетіндей, тіпті жұмсақ жазаларды орындамау қоғамның құқық қорғау және сот жүйесіне теріс көзқарасына әкеледі, өйткені қылмыстық құқықтың маңызды қағидаттарының бірі — кез-келген қылмыстық-құқықтық тыйымның негізін құрайтын жазаның бұлтартпастығы бұзылады. Заңнамада тиімді тетіктің болмауы пробация қызметін жазалау және құқық бұзушылықтың алдын алу мақсаттарына қол жеткізуді қиындатады.

Бұл мәселені шешу Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы ғана мүмкін болады. Қылмыстық заңнамадағы олқылықтардың бірі кәмелетке толмағандарға арналған жазаларға қатысты ережелерде қылмыстық құқық бұзушылықтарға ден қоюдың негізгі және қосымша шараларының тізбесінің болмауы болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 81-бабының 1-бөлігі кәмелетке толмағандарға тағайындалуы мүмкін жаза түрлерін айқындайды. Алайда, 81-баптың 2-8 және 10-бөліктері осы жазаларды кәмелетке толмағандарға қолдану ерекшеліктерін белгілейді. Қылмыстық Кодекстің 40-бабында көрсетілген жаза жүйесі туралы жалпы ережелер қылмыстық заңның 6-бөлімінде көрсетілмеген [4].

Кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалар тізімінде жазалардың жалпы жүйесінде жоқ «белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру» сияқты шара бар. Қылмыстық-құқықтық сипаттағы негізгі және қосымша шаралардың нақты тізбесінің болмауы бұл шараның қандай жаза түріне жататынын дәл анықтауға мүмкіндік бермейді, бұл құқықтық белгісіздік тудырады және оны практикада қолдануды қиындатады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 40-бабына ұқсас Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 81-бабында кәмелетке толмағандарға тағайындалатын негізгі және қосымша жазалардың тізбесін айқындау ұсынылады.

Сот төрелігі міндеттерін тиімді шешу үшін негізгі және қосымша жазалардың толық тізімін анықтау тек әдіснамалық ғана емес, сонымен бірге практикалық тұрғыдан да маңызды. Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, олардың мазмұнын, қолдану шарттары мен кезеңін, сондай-ақ нақты шекаралары мен іс жүргізу тәртібін нақты анықтай отырып, жазалардың қатаң тізімі сот органдарына жазаларды тағайындау процесін жеңілдетіп қана қоймай, оларды соттар мен тиісті органдардың (мекемелердің) орындау барысында қолдануының біркелкі тәжірибесіне ықпал етеді. Бұл өз кезегінде қылмысқа неғұрлым тиімді қарсы тұруға, жәбірленушілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сондай-ақ осы шаралар қолданылатын сотталғандардың өз құқықтарын қорғауға ықпал етеді.

Практикалық тұрғыдан алғанда, қылмыстық заң деңгейінде анықталған, жазаның барлық түрлері — жұмсақтан қатаңға дейін дәйекті түрде көрсетілген толық тізбелер соттың мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын тиімді қолдануға ықпал етеді. Бұл заңның құқық қолдану практикасын да, қоғамның құқықтық санасы мен ғылыми жетістіктерін де ескеруге мүмкіндік береді, яғни кінәлі адамдарға қатысты жазаларды сауатты және заңды қолдануға ықпал етеді. Қолданыстағы Қылмыстық-атқару заңнамасының елеулі олқылығы қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға байланысты тағайындалған қосымша жаза ретінде белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру мерзімінің басталу сәтінің белгісіздігі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 73-бабының 1-бөлігіне сәйкес «қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны өтеу мерзімі қамауды, бас бостандығынан айыруды және пробация қызметін есепке қоюды өтеген күннен бастап есептеледі» [5]. Бұл ереже осы жазаны орындаудың басталуы сотталған адам негізгі жазасын өтеп жатқан сәттен басталады деп болжайды, бұл қосымша жазалардың мерзімдерін дәл есепке алу және бақылау үшін маңызды. Сонымен бірге, осы нормада бас бостандығынан айыруға байланысты жазасын өтеп жатқан және өзінің тұрғылықты жеріне жіберілетін сотталушының жүру уақыты ескерілмеген. Сотталған адам тұрғылықты жеріне келген және пробация бөлімшелерінде тіркелген жағдайда, жазаны орындау орнына баруға

жұмсалған уақыт белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру бойынша қосымша жазаны өтеу мерзіміне міндетті түрде есептелуге тиіс.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне және қылмыстық-атқару кодексіне сәйкес абайсызда қылмыс жасаған адамдар жазасын ең төменгі қауіпсіздік мекемелерінде (қоныс колонияларында) өтейді. Көп жағдайда сотталғандар не ең аз қауіпсіздік мекемелерінің әкімшілігі арқылы, не өз бастамасы бойынша түзеу мекемесінен тыс орналасқан кәсіпорындар мен ұйымдарға жұмысқа орналасады. Осы тұрғыда аталған қылмыстық-құқықтық шара практикалық қызметте белсенді қолданылады, бұл қосымша жазаны өтеу мерзімін есептеу кезінде тұрғылықты жеріне баруға жұмсалған уақытты есепке алу қажеттілігін растайды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы ҚАК 73-бабының 1-бөлігі мынадай редакцияда жазылсын:

«1. Қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жаза тағайындалған кезде ол жазаның негізгі түрлерін өтеудің барлық уақытына қолданылады, бірақ бұл ретте оның мерзімі олар өтелген кезден бастап есептеледі».

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексінде қосымша жазалар елеулі өзгерістерге ұшырады, әсіресе бұл мүлікті тәркілеуге қатысты. Қазақ КСР Қылмыстық кодексінен және қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексінен айырмашылығы, мүлікті тәркілеу тәсілі айтарлықтай қайта қаралғанын атап өтуге болады. Егер бұрын барлық мүлік тәркіленген болса, онда қазіргі заңнамада тек қылмыстық жолмен алынған мүлік тәркіленуге жатады, бұл осы жазаны қолдануға неғұрлым мақсатты және әділ көзқарасты көрсетеді. Қазақстанның қолданыстағы қылмыстық заңнамасына сәйкес мемлекет сотталған адамның меншігі болып табылатын кез келген мүлікті тәркілеу тәжірибесінен үзілді-кесілді бас тартады. Бұл бағыт елдің халықаралық міндеттемелерінің әсерінен қалыптасты [6].

Әлемдік қылмыстық қауымдастық терроризм, есірткі саудасы, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру және сыбайлас жемқорлық сияқты халықаралық ұйымдасқан қылмыс көріністерімен күресу контекстінде бұл үрдіске ерекше мән береді. Осыған қарамастан, халықаралық-құқықтық құжаттардан мүше мемлекеттерге ұлттық заңнамада жалпы тәркілеуді (сотталған адамға тиесілі мүлікті толық немесе ішінара тәркілеуді) емес, арнайы тәркілеуді көздеу міндеті жүктелетіні анық көрінеді. Бұған Қылмыстық жолмен алынған кірістерді, қылмыс құралдарын және қылмыстың заты болып табылатын мүлікті тәркілеу кіреді. Қазіргі Қазақстанда экономикалық дағдарысқа қарамастан, салыстырмалы түрде қолайлы экономикалық жағдай қалыптасты. Мемлекет экономиканың негізгі салаларын белсенді қолдайды, ал елге шетелдік инвестициялардың көлемі де айтарлықтай. Қолданыстағы қылмыстық заңнамада қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікті ғана тәркілеу мүмкіндігін көздеу меншік құқығын тиімді жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған мемлекеттің саясатына толық сәйкес келеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Дегенмен, іс жүзінде белгілі бір проблемалар туындайды. Солардың бірі-мүліктің шынымен қылмыстық жолмен алынғанын дәлелдеудің қиындығы. Қазіргі уақытта бұл айтарлықтай қиындықтар туғызады, өйткені көбінесе белгілі бір мүліктің пайда болуының заңдылығын анықтау қиын. Халықаралық ұйымдар ұсынатын бұл мәселенің ықтимал шешімдерінің бірі - "in rem" институтын енгізу. Бұл институт, егер оның иесі оның шығу тегінің заңдылығын растай алмаса, мүлікті тәркілеу мүмкіндігін болжайды. Бұл тәсіл ақшаны жылыстатумен және қылмыстық жолмен алынған активтердің заңсыз айналымымен күресуге көмектеседі. Гонконг және Сингапур сияқты елдерде «in rem» институтын енгізу сыбайлас жемқорлық деңгейінің айтарлықтай төмендеуіне және құқықтық тәртіптің нығаюына әкелді. Бұл тәжірибе Ресейде де белсенді талқылануда, бірақ жоғары лауазымды шенеуніктер бұл институтты енгізуге мүмкіндік беретініне күмән бар, өйткені ол әсер етушілердің мүдделеріне әсер етуі мүмкін. Бұл тәсілдің қарсыластары кінәсіздік презумпциясы туралы дәлел келтіріп, мүлікті заңсыз шыққанын дәлелдемей тәркілеу қылмыстық құқықтың негізгі принциптерін

бұзады деп дәлелдейді. Алайда, біздің ойымызша, бұл әлсіз дәлел [7]. Мысалы, АҚШ-та мүлікті тәркілеу қолданылады, тіпті оның заңсыздығы қылмыстық істердің бірқатар санаттары бойынша дәлелденбесе де, кінәсіздік презумпциясын бұзбайды.

Меншік иесіне мүліктің шығу тегін дәлелдеу міндетін жүктеу көптеген мемлекеттердің тәжірибесі болып табылады және қылмыстық құқықтың негізгі принциптерін бұзбайды. Мұндай рәсім тек мүлікке қолданылады, оның пайда болуының заңсыздығы қылмыстық іс материалдарымен расталады және осылайша кінәсіздік презумпциясына қайшы келмейді. Керісінше, бұл екі институт — кінәсіздік презумпциясы және "in rem" институты — әділеттілік пен азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ете отырып, бір-бірін толықтыра алады.

Егер Қазақстан "in rem" институтын енгізу жолын таңдаса, бұл алдымен шығу тегі күмән тудыратын мүлікке тыйым салуға, содан кейін оны тәркілеу туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл қылмысқа, әсіресе сыбайлас жемқорлыққа, ақшаны жылыстатуға және есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті едәуір күшейте алады.

Болашақта Қазақстан халықаралық талаптар мен міндеттемелерді ескере отырып, осы институтты енгізу қажеттілігін түсінеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, 1988 жылғы Есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы Конвенция, сондай-ақ FATF халықаралық ұйымының ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес жөніндегі ұсынымдары ұлттық заңнамалық жүйелерде "in rem" институтын қолданудың маңыздылығын көрсетеді. Аталған институтты енгізу құқық қолдану практикасын жақсартуға және Қазақстанның құқықтық жүйесіне деген сенімді арттыруға ықпал ететін болады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жүргізілген зерттеу қосымша жазалау жүйесіне қатысты бірқатар негізгі мәселелерді анықтады. Қосымша жазалардың жаңа жүйесін әзірлеу қылмыстық-атқару заңнамасына өзгерістер енгізуді талап етеді, бұл олардың тиімді орындалуын қамтамасыз етеді. Қолданыстағы Қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасына, сондай-ақ ведомстволық нұсқаулықтарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қосымша жазаларды тағайындау және орындау практикасына оң әсер ететін бар проблемаларды жоюға көмектеседі. Бұл, өз кезегінде, мемлекеттегі құқықтық тәртіп пен әділеттілікті нығайта отырып, қылмыстық әрекеттер үшін жауапкершіліктің бұлтартпаушылық қағидатын жақсырақ сақтауға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
2. Борчашвили, И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть / И. Ш. Борчашвили. - Алматы: Жеті жарғы, 2021. - Т.1. - 835 с.
3. Джекебаев У. С., Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж.Флетчера и А.В.Наумова «Основные концепции современного уголовного права»).- Алматы: Жеті Жарғы, 2001. - 256 с.
4. Рахметов С. М., Кулмуханбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение: Учебное пособие. – Алматы: Жеті жарғы, 1999. – 120 с.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.// Мына сілтемеде: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234/k14234.htm>
6. Жаксыбекова Ф. С., Ниетуллаев Н. Н. Жаза жүйесінің мәселелері. Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, г. Нур-Султан, 11 марта 2022 года / Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева. – Нур-Султан, 2022. – С.151-155.
7. Сарпеков Р.К, Рахметов С.М. Проблемы построения системы наказания в уголовном кодексе Республики Казахстан. Вестник института законодательства и правовой информации РК, № 1 (68)-2022. – С. 43-50.

К. Р. Сарыкулов, А. Б. Макулбек, С. Б. Абутаева*
к. ю.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*Корреспондент авторы: asb8008@mail.ru

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ НАКАЗАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РК

Аннотация

В статье обсуждаются важные вопросы, касающиеся системы дополнительных наказаний по статье 40 Уголовного кодекса Республики Казахстан. В этой связи части 1, 2 и 3 статьи 40 предусматривают основные и дополнительные наказания, а также дополнительные наказания за совершение уголовного правонарушения. Распределение таких наказаний оценивается как важнейшее достижение уголовной политики Казахстана и повышает шансы на их эффективное использование. В соответствии с действующим законодательством суд может назначить конфискацию имущества за уголовные правонарушения и преступления, лишение права занимать определенные должности, а также различные другие наказания. Но в нынешнем законодательстве ограничений при применении судом дополнительных наказаний нет. Предложено внести изменения в статью 40 Уголовного кодекса Республики Казахстан, что позволит судам более широко применять дополнительные наказания. Уголовное законодательство предусматривает дополнительные наказания. Также необходимо уточнить перечень наказаний для несовершеннолетних, так как в действующем законе нет четких положений по данному вопросу. Учитывая некоторые пробелы в уголовном законодательстве, также рассматривается вопрос о сложности доказательства получения имущества преступным путем.

Ключевые слова: имущество, собственность, специальная конфискация, изъятие, доход, наказание.

K. R. Sarykulov, A. B. Makulbek, S. B. Abutaeva*
candidate of Law, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
master's student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
*Corresponding author: asb8008@mail.ru

ISSUES OF IMPROVING ADDITIONAL PENALTIES IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses important issues related to the system of additional punishments under article 40 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. In this regard, parts 1, 2 and 3 of article 40 provide for basic and additional penalties, as well as additional penalties for committing a criminal offense. The distribution of such punishments is assessed as the most important achievement of Kazakhstan's criminal policy and increases the chances of their effective use. In accordance with the current legislation, the court may impose confiscation of property for criminal offenses and crimes, deprivation of the right to hold certain positions, as well as various other punishments. But in the current legislation, there are no restrictions on the use of additional punishments by the court. It is proposed to amend article 40 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which will allow courts to apply additional penalties more widely. Criminal law provides for additional penalties. It is also necessary to clarify the list of punishments for minors, as there are no clear provisions on this issue in the current law. Given some gaps in the criminal law, the issue of the difficulty of proving the acquisition of property by criminal means is also being considered.

Key words: Property, Property, Special confiscation, seizure, income, punishment.

Information about the author responsible for contacts:

S. B. Abutaeva E- mail.ru asb8008@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

С. Б. Абутаева E- mail.ru asb8008@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

С. Б. Абутаева E- mail.ru asb8008@mail.ru

<https://doi.org/10.54251/2522-4026.2025.3.25au>

UDC 614.2

N. Gafurova*

Doctor of Juridical Sciences (DSc), Professor, Institute for Retraining
and Professional Development of Legal Personnel under the Ministry of Justice of the
Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

*Corresponding author: gafurovanozimakhon@mail.ru

ANALYSIS OF INTERNATIONAL INSTRUMENTS REGULATING THE PROTECTION OF PATIENTS' RIGHTS IN CONTEMPORARY REALITIES

Abstract

This article presents a comprehensive analysis of international instruments regulating the protection of patients' rights within the modern healthcare context. Particular emphasis is placed on international legal and ethical standards enshrining patients' rights to health, dignity, informed consent, confidentiality of medical information, access to information regarding health status, safety of medical care, and effective remedies for violations of these rights. The importance of universal and regional instruments is considered, including normative acts of the World Health Organization, the Council of Europe, the European Union, as well as international standards in the fields of bioethics, personal data protection, and digital health. Particular attention is paid to the impact of the digitalization of medical services on the scope of patients' rights, especially in the context of electronic medical records, telemedicine, biobanks, genetic databases, and artificial intelligence. The necessity to reconsider traditional guarantees of patients' rights is substantiated in view of emerging digital risks related to unauthorized access to medical data, secondary use of information, algorithmic discrimination, and diminished transparency in medical decision-making. The author concludes that a new international legal framework for the protection of patients' digital rights is being formed, founded on the respect for personal autonomy, human dignity, the safety of healthcare provision, and the adequate protection of medical data.

Keywords: patients' rights, international legal instruments, right to health, informed consent, medical confidentiality.

Introduction

Under contemporary conditions, the protection of patients' rights assumes particular importance as a distinct sphere of international legal regulation, located at the convergence of the right to health, the right to dignity, the right to privacy, the right to information, the principle of personal autonomy, and the prohibition of discrimination. The advancement of biomedicine, digital health, the expansion of cross-border exchange of medical data, the implementation of artificial intelligence in diagnostics and treatment, as well as the increasing scale of personal medical data processing, have necessitated a fundamental reassessment of the traditional approaches to the patient's legal status. In this context, the patient is regarded not merely as a recipient of healthcare services but as an autonomous subject of rights, endowed with legally guaranteed prerogatives to participate in decision-making concerning their health, to oversee the use of their medical data, and to demand effective protection in the event of any infringement of their rights.

International instruments regulating the protection of patients' rights establish a multilevel system of legal and ethical standards. Their basis is formed by universal human rights instruments enshrining the right of every individual to the highest attainable standard of physical and mental health, protection of human dignity, privacy, and the prohibition of medical intervention without free and informed consent. Specialized international instruments within the domains of bioethics, biomedicine, and medical deontology hold significant importance; these instruments expressly stipulate patients' rights to informed consent, confidentiality of medical information, access to data concerning their health status, safety of medical care, respectful treatment, the freedom to choose one's physician and medical institution, as well as access to effective mechanisms of appeal.

The issue under examination gains heightened pertinence in light of the fact that international standards for the protection of patients' rights extend beyond mere declarative affirmation of general

principles. These standards are progressively evolving into explicit obligations for national healthcare systems, including the state's duty to ensure the accessibility, acceptability, and quality of medical care; the legal certainty of patient consent procedures; the protection of medical confidentiality; transparency in the processing of personal data; and the existence of effective accountability mechanisms for violations of patients' rights. Within this framework, international instruments function not only as sources of legal reference but also as methodological foundations for the enhancement of national legislation.

Simultaneously, the analysis of international instruments reveals that the legal regulation of patients' rights evolves unevenly. Certain instruments possess legally binding authority and impose direct international legal obligations on states, whereas others assume a non-binding, ethical, or programmatic character. Notwithstanding the variation in their legal force, it is the aggregate effect of these instruments that underpins the contemporary concept of 'patient-centered healthcare,' which is grounded in respect for patient autonomy, the primacy of human dignity, the safety of medical interventions, and the establishment of trust among the patient, healthcare provider, and the state.

Methods

The topic gains further scientific relevance through the digital transformation of healthcare. Electronic medical records, telemedicine, digital platforms, biobanks, genetic research, and algorithmic decision-making systems generate new legal risks related to the diminishing patient control over personal data, unauthorized access to medical information, secondary data usage without appropriate consent, health status-based discrimination, and decreased transparency in medical decision-making. Consequently, traditional patient rights necessitate a contemporary interpretation in light of international standards governing the protection of personal data, bioethics, and digital rights.

Thus, the pertinence of this study is predicated on the necessity for a comprehensive analysis of international instruments regulating the protection of patients' rights, with a view to identifying their legal nature, substantive content, and influence on national legal frameworks. This approach enables an assessment of the coherence of international standards, elucidates their role in maintaining a balance among the interests of patients, society, medical science, and the state, and facilitates the formulation of evidence-based recommendations aimed at enhancing mechanisms for safeguarding patients' rights amid the globalization and digitalization of healthcare.

Thus, based on the foregoing paragraph, it can be affirmed that patients' rights are currently regulated by a range of international legal instruments which require codified incorporation into national legislation.

We would like to emphasize a number of international documents which, from our perspective, represent the most progressive standards in light of contemporary realities. For instance, the Amsterdam Declaration was the first to formally recognize patients' rights to access quality medical care (clause 5.1.); to provide informed, voluntary consent to medical intervention (clause 5.3.); to refuse medical intervention (clause 3.1.); to select a physician (clause 3.2.); to seek consultations with other specialists (clause 2.7.); to receive information regarding one's health status and rights (clauses 2.2., 6.5.); and to ensure the confidentiality of patient information and health data (clauses 4.1.–4.3.), among others[1].

The patient's right to active participation in the decision-making process concerning healthcare issues was formally established through Recommendations issued to EU member states in 1999 during the 45th session of the European Health Committee.

Moreover, in February 2000, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted Recommendations aimed at the development of organizational frameworks enabling citizen and patient participation in decision-making processes affecting the healthcare system (The Recommendation on the Development of Structures for Citizen and Patient Participation in the Decision-Making Process affecting Health Care) [2]. Subsequently, in 2006, the Committee promulgated Recommendations focused on the management of patient safety and the prevention of adverse events within healthcare (Recommendation Rec(2006)7 of the Committee of Ministers to member states on management of patient safety and prevention of adverse events in health care) [3].

In May 2019, the 72nd World Health Assembly adopted the resolution Global Action on Patient Safety, endorsing the designation of 17 September as World Patient Safety Day. This resolution facilitates the enhancement of global public awareness regarding patient safety issues and promotes consolidation and coordinated action. The inaugural World Patient Safety Day will be observed under the theme 'Patient Safety – A Global Health Priority, with the slogan Speak up for Patient Safety!' [4].

One of the latest documents addressing patients' rights is the Tokyo Declaration on Patient Safety, adopted at the Third Global Ministerial Summit on Patient Safety, convened in April 2018 in Tokyo, Japan. This Declaration is grounded in the principles of the World Health Assembly Resolution No. WHA55.18 (2002) [5], which calls for 'the utmost attention to be paid to the issue of patient safety, and for the establishment and reinforcement of evidence-based systems essential to enhancing patient safety and the quality of healthcare' [6].

Thus, it can be affirmed that patient safety currently constitutes one of the paramount concerns of global healthcare and a fundamental issue in the realization of the human right to health. It is evident that national legal frameworks governing patients' rights are not uniform, owing to economic, historical, geographical, and environmental factors. Nonetheless, the threats to patient safety share broadly similar origins in the context of ongoing globalization and, accordingly, warrant harmonization. Accordingly, the challenges of guaranteeing patients' rights must be addressed through the implementation of international norms and standards for the protection of patients' rights.

As previously noted, during the initial phase in the development of the third generation of human rights, the Universal Declaration of Human Rights and the Nuremberg Code established the foundational principles for the international recognition of patients' rights, grounded in universal human values, medical ethics, and fundamental human rights. These provisions were subsequently elaborated and specified in various international legal instruments. The importance of legal regulation and protection of patients' rights has grown alongside the development of medical science and the increasing expectations and demands of patients concerning the quality and safety of medical care.

Furthermore, the aforementioned Amsterdam Declaration sets forth general provisions encompassing a codification of fundamental principles and strategic directions for the support and realization of rights, while also distinguishing between social and individual patients' rights. The declaration constitutes a consistent and coherent concept within the realm of the patient–medical relationship.

The codification of patients' rights as an autonomous human right in international legal instruments constitutes recognition by the global community and its commitment to uphold these rights. Contemporary legislation in the majority of countries globally should be founded upon the principles articulated in earlier international documents concerning patients' rights.

WHO Resolution WHA 58.28 on eHealth, adopted in 2005, recognizes that eHealth encompasses the governance of healthcare systems through information and communication technologies, the conduct of scientific research, economic activities, the provision of medical services, as well as the advancement of distance education in the healthcare sector.

According to the definition of the International Society for Telemedicine (ISFT), eHealth encompasses the use of information technologies in medicine to facilitate remote interaction between the parties (doctor and patient) [7].

Results

Therefore, an analysis of international sources reveals that patients' rights constitute specific entitlements derived from the right to health, which arise at the moment the patient seeks medical care or services from a healthcare institution. Accordingly, patients' rights are intrinsically connected to the right to health, insofar as they encompass and realize this fundamental right. In other words, the right to health, together with other rights, freedoms, and related elements, constitutes the comprehensive corpus of fundamental rights and freedoms afforded to patients under international legal norms and standards.

Substantial legal lacunae in the protection and enforcement of patients' rights were evident during the COVID-19 pandemic, which engendered unprecedented challenges for all states and

represented one of the most critical threats to humanity. All these factors have led to violations of patients' rights in practically all states, particularly concerning limitations on human rights.

In acknowledging the urgent necessity of implementing stringent restrictive measures to combat COVID-19, it is appropriate to base such measures on the fundamental principle and standards of the right to health as well as the principle of the rule of law. The global community has observed that significant gaps in international and national legal frameworks governing the regulation of pandemics, such as the coronavirus, have given rise to numerous legal challenges. In this context, the UN General Assembly adopted the resolution 'Global Solidarity in the Fight against Coronavirus 2019,' aimed at 'enhancing international cooperation to prevent the pandemic,' as well as the recommendations of WHO and the Council of Europe[8].

Furthermore, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and the European Convention on Human Rights contain provisions that more generally reflect other specialized international legal standards regarding patients' rights enshrined in the Convention on Human Rights and Biomedicine; these instruments thereby establish a temporary basis for restricting human rights. When imposing restrictions, it is necessary to ensure compliance with certain conditions: the situation in the country (force majeure circumstances, epidemic, pandemic, etc.) must genuinely justify these restrictions as strictly necessary; furthermore, the restrictions must be proportionate to the risks that have occurred or may potentially occur. Another essential condition is that the individual's rights are grounded in respect for human dignity and that any limitations imposed must be exceptional and of a temporary nature. In accordance with international standards, there are non-derogable human rights that cannot be limited under any circumstances. Conversely, certain human rights may be contingent upon circumstances that arise or are anticipated, and therefore may be subject to limitations. Fundamental principles founded on respect for human dignity and human rights must serve as guiding standards in the formulation of decisions and medical practices amid the ongoing crisis. Restrictions must apply within a defined temporal period (e.g., 30 days); they must explicitly specify which rights are curtailed and under what circumstances (such as public events with a limited number of attendees), and they must be established by a concrete normative legal instrument.

Discussion

An analysis of the global and local consequences of the recent pandemic, which remains ongoing worldwide, confirms that despite previous instances of pandemics affecting the planet, the international legal system was not adequately prepared to confront such a threat[9]. Furthermore, the analysis of national legislations, even of the most economically developed states, revealed that no country has yet enacted effective legal instruments for pandemic regulation; the challenge of safeguarding citizens' rights during the pandemic remains unaddressed, despite the introduction of temporary restrictive measures in nearly all countries affecting fundamental human rights, including freedom of movement, the protection of personal data, and others. Depending on the scope, various countries have implemented specific temporary measures, including quarantine, declaration of a state of emergency, imposition of martial law, curfew enforcement, restrictions on the entry of foreign nationals, suspension of air traffic, among others.

As noted by F. According to Yusupova, at present, Uzbekistan lacks unified standards within the domain of electronic healthcare, thereby hindering the population's access to high-quality medical services. Moreover, there is no dedicated authority responsible for supervising the new system, which further delays its implementation. Existing information systems and technologies remain fragmented and are oriented toward highly specialized tasks[10].

Therefore, it is advisable to incorporate into this legal code regulatory provisions concerning restrictive measures enacted in response to the occurrence of a special situation within the country. Such measures, typically temporary, include specific norms addressing pandemics, epidemics, force majeure events, and other extraordinary circumstances, reflecting the urgent necessity to establish concrete rules governing the rights and obligations of citizens.

In light of the foregoing, it is proposed to introduce a new Article into the draft Health Code, which will delineate and regulate the rights and responsibilities of citizens during the implementation

of temporary restrictive measures imposed by the government in response to the epidemiological situation, force majeure events, or other exceptional circumstances.

Given the occurrence of a national emergency, any restrictive measures enacted by the government (including those related to force majeure events, epidemics, pandemics, and the like) must be strictly necessary, justified, and proportionate. To establish legitimate grounds for restricting constitutional human rights, it is imperative that such restrictions are fundamentally based on respect for human honor and dignity and are of a temporary nature.

All citizens of the Republic of Uzbekistan are obliged to unconditionally comply with the established regime and to submit to restrictive measures. Following the termination of the state of emergency, restrictive measures shall be suspended. The State guarantees the restoration of normal conditions in accordance with constitutional human rights and ensures their full observance.

Rights subject to restrictive measures include limitations on an individual's right to movement beyond territories prohibited by law, protection of personal data, among others. Restrictions on the right to movement during the implementation of such measures encompass limitations on freedom of movement within the territory of the Republic of Uzbekistan, as well as entry into and exit from the Republic of Uzbekistan.

Restrictive measures affecting the right to health shall not be applied with regard to the following inalienable rights and freedoms:

- the right to life;
- the right to freedom from unconsented medical interventions (the right to informed consent), including biomedical experiments, research, or forced sterilization;
- the right to freedom from torture and other cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment, and the right to non-discrimination;
- the right to respect for personal dignity and health (in particular, no one shall be subjected to torture, violence, or other cruel, inhuman, or degrading treatment);
- the right to privacy, including personal and family confidentiality, and the right to protection of one's honor and reputation;
- the right to protection against unauthorized dissemination of personal data, including cybersecurity measures pertaining to the confidentiality of patient medical records;
- freedom of conscience and the right to freedom of religion;
- the right to freely utilize one's capacities and property for entrepreneurial and other lawful economic activities;
- judicial protection and the right to qualified legal assistance;
- the right to presumption of innocence;
- the right of a person not to testify against oneself, one's spouse, or close relatives;
- the right to compensation for harm caused by criminal acts and abuses of authority;
- the right to compensation by the state for damage caused by unlawful acts or omissions of state bodies or their officials.

Digital health assumes particular importance within the context of analyzing international instruments regulating the protection of patients' rights. The transition from the traditional model of healthcare provision to a digital ecosystem—encompassing electronic medical records, telemedicine, digital platforms, biobanks, genetic databases, and artificial intelligence systems—profoundly transforms the scope of patients' rights. Whereas the protection of patients' rights was previously primarily associated with the quality of medical care, informed consent, medical confidentiality, and access to information regarding health status, under conditions of digitalization these rights acquire a new dimension related to control over medical data, transparency in its processing, and protection against unauthorized digital interference.

Medical information constitutes one of the most sensitive categories of personal data, as it reveals data regarding an individual's physical and psychological state, diagnoses, examination outcomes, genetic attributes, reproductive health, and other facets of private life[11]. Accordingly, international and regional legal frameworks increasingly regard the protection of medical data as an indispensable component of the protection of patients' rights. In particular, standards of

confidentiality, data processing security, restrictions on access to medical information, as well as the requirements for obtaining free, specific, and informed consent constitute fundamental guarantees for the realization of the patient's right to privacy and autonomy.

Digitalization also actualizes the issue of the secondary use of medical data. In modern realities, patient data is utilized not only for diagnosis and treatment but also for scientific research, drug development, training of artificial intelligence algorithms, healthcare system management, and epidemiological risk forecasting. Simultaneously, there arises a requirement to ensure a balance between the public interest in the advancement of medical science and the state's obligation to guarantee the proper protection of patients' rights. International standards in this sphere emanate from the principle that the use of medical data must be justified by a lawful purpose, coupled with the minimization of the volume of processed information, transparency of procedures, mechanisms for anonymization or pseudonymization, as well as effective oversight by patients and authorized authorities.

The application of artificial intelligence in healthcare requires close attention. Algorithmic systems have the capacity to improve diagnostic accuracy, expedite the processing of medical information, and broaden access to healthcare services. At the same time, their use introduces novel risks to patients' rights, including lack of transparency in medical decision-making, algorithmic discrimination, inaccurate diagnoses, diminished human oversight, and ambiguity concerning liability for resultant harm. In this context, international approaches to regulating digital health increasingly emphasize the formalization of the principles of transparency, explainability, accountability, security, and the prohibition of discrimination in the application of digital technologies in healthcare.

Consequently, digital health does not negate traditional patient rights but rather broadens their scope and demands a novel legal interpretation. The right to informed consent must cover not only consent to medical intervention but also consent to the processing, transfer, and subsequent reuse of medical data. The right to privacy must encompass protection against unauthorized access to electronic medical records. The right to information must include a clear explanation to the patient regarding the modalities of utilizing digital technologies, including algorithmic systems. Consequently, international instruments protecting patients' rights within digital healthcare environments constitute a fundamental basis for shaping a modern patient-centered healthcare model founded upon respect for human dignity, personal autonomy, the safety of medical care, and the protection of medical data.

In the context of the digital transformation of healthcare, the international legal framework governing the protection of patients' rights takes on new dimensions. Contemporary patients' rights can no longer be understood solely within the framework of traditional guarantees — namely, the right to medical care, informed consent, medical confidentiality, and access to information regarding one's health status. The advancement of electronic medical records, telemedicine, digital platforms, biobanks, genetic databases, mobile health applications, and artificial intelligence systems has driven the development of a new direction in international standards concerning the protection of patients' digital rights.

Special significance in this context is attributed to the WHO Global Strategy on Digital Health 2020–2025, which is predicated on the necessity of employing digital technologies to reinforce health systems, broaden access to medical services, and enhance the quality of healthcare. Concurrently, this document underscores that digital health implementation must proceed not solely as technological modernization but as a legal process founded upon the protection of human rights, the trust of the patient, the security of medical information, and the ethical utilization of data.

The principal international instrument governing the protection of personal data, including medical data, is the Council of Europe Convention No. 108 for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, along with its modernized version — Convention 108+. These instruments are of particular importance for safeguarding patients' rights, given that medical information constitutes one of the most sensitive categories of personal data. Their provisions

constitute the legal foundation for ensuring the principles of legality, good faith, transparency, purpose limitation, security of processing, and the data subject's right to oversight.

The Recommendation CM/Rec(2019)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the protection of health-related data occupies a significant place. This document specifically adapts the general principles of personal data protection to the healthcare sector, taking into account the contemporary modalities of exchange, transfer, and reuse of digital health data. Its significance lies in establishing the necessity of special safeguards in the processing of electronic health data, including confidentiality, access restrictions, information system security, data protection in scientific research, as well as respect for the principle of patient autonomy.

At the regional level, European Union legislation has a substantial impact on shaping standards for digital patient rights. The General Data Protection Regulation (GDPR) classifies health, genetic, and biometric data as special categories of personal data, the processing of which is permitted solely on the basis of specific legal grounds and subject to additional safeguards. Conversely, the European Union Regulation on the European Health Data Space is designed to strengthen patient control over electronic medical data by ensuring access, enabling cross-border data exchange, correction, access restriction, and the secure secondary use of such data for scientific research, innovation, and public health purposes.

Conclusion

The international regulation of artificial intelligence in healthcare warrants particular consideration. The WHO guidance on the ethics and governance of artificial intelligence in healthcare underscores that the application of algorithmic systems must be grounded in the principles of human rights protection, transparency, explainability, non-discrimination, safety, and accountability. This is especially critical in the healthcare sector, where decisions made or supported by artificial intelligence may directly impact the life, health, dignity, and autonomy of the patient. Comparable approaches are embedded in the UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, which underscores the imperative of preserving human oversight, preventing discrimination, and ensuring accountability in the deployment of AI systems.

A notable soft-law international instrument is the OECD Recommendation on the Governance of Health Data. This Recommendation aims to establish national frameworks for health data governance that concurrently facilitate the use of data for public interest purposes and safeguard patient privacy. This approach is especially crucial in the context of the secondary use of medical data for scientific research, medicinal product development, epidemiological surveillance, training of artificial intelligence algorithms, and enhancement of the quality of medical services.

Accordingly, international instruments regulating the digitalization of patients' rights establish a multilayered system of guarantees. On one hand, they provide for the utilization of digital technologies to improve the accessibility, quality, and efficiency of medical care. Conversely, they codify the imperative to safeguard patients against emerging digital risks, including unauthorized access to medical information, unlawful disclosure of data to third parties, unauthorized reuse of data without appropriate consent, algorithmic discrimination, loss of control over electronic medical records, and the opacity of decisions made through the utilization of artificial intelligence.

Accordingly, digital health necessitates a fundamental reconsideration of the traditional scope of patients' rights. The right to informed consent must encompass not only consent to medical intervention but also to the processing, transmission, storage, and reuse of medical data. The right to privacy must include protection of electronic medical records and the patient's digital footprints. The right to information shall entail the patient's receipt of clear and comprehensible information regarding the digital technologies employed, the algorithms utilized, and the objectives of data processing. The right to safety in medical care shall encompass the security of digital medical systems, while the right to effective protection must ensure the possibility of appealing violations related to the processing of medical data and the use of artificial intelligence in healthcare.

In this context, the analysis of international instruments regulating the protection of patients' rights amid digitalization enables the conclusion that a new international legal model of patients' digital rights is gradually emerging. This model unites classical patients' rights with contemporary

guarantees of digital autonomy, protection of medical data, transparency in algorithmic decision-making, cybersecurity, and equitable access to digital health services.

References

1. Deklaratsiya o politike v oblasti obespecheniya prav patsientov v Evrope [Declaration on Policy in the Field of Patient Rights Securing in Europe] // Kachestvo meditsinskoi pomoshchi. 1996. N 2. S. 64–71. [in Russian]
2. Recommendation No. R 5 of the Committee of Ministers to member states on the development of structures for citizen and patient participation in the decision-making process affecting health care [Electronic resource] / (Adopted by the Committee of Ministers on 24 February 2000 at the 699th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=340437&Site=CM>. 2000
3. Recommendation Rec (2006)7 of the Committee of Ministers to member states on management of patient safety and prevention of adverse events in health care [Electronic resource] / Adopted by the Committee of Ministers on 24 May 2006 at the 965th meeting of the Ministers' Deputies.. URL: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1005439&Site=CM>.
4. World Health Organization, <http://www.who.int/patientsafety/ru/>
5. WHA55/2002/REC/1. Summary records of committees and ministerial round tables reports of committees. Chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/260200/WHA55-2002-REC3-eng.pdf
6. Declaration of Tokyo. Guidelines for Physicians on the Prevention of Torture. <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-tokyo/>
7. Pospelova S.I. The Legal Regime Governing the Use of Telemedicine Technologies and the Implementation of Electronic Document Management: Current Status of Legal Regulation and Prospects for Development // Medical Law. 2018. No. 5. Pp. 24–33
8. Nozimakhon, G., & Faringiz, Y. (2022). Analysis of International Legislation Regulating the Protection of Patients' Rights. 5, 5–8. <https://doi.org/10.31557/APJEC.2022.5.S1.5>.
9. Gafurova N., Yusupova F., Yusupov N. Protection of patients' rights during a pandemic // Russian Law Journal. 2023. №7S. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protection-of-patients-rights-during-a-pandemic> (accessed on 06/19/2026).
10. Faringiz Yusupova. "Medical Services in the Era of Digital Transformation: Legal Aspects of Telemedicine." LEGALITAS 4.4 (2025): 74-81.
11. Qizi YFU. Telemedicine in the Digital Era: Navigating the International Legal Landscape to Expand Global Healthcare Access. International Journal of Legal Information. 2024;52(2):155-165. doi:10.1017/jli.2024.37

Н.Э.Гафурова

заң ғылымдарының докторы (DSc), профессоры, gafurovanozimakhon@mail.ru,
Өзбекстан Республикасы Әділет министрлігі жанындағы Заңгерлік кадрларды қайта даярлау
және біліктілігін арттыру институты, Ташкент, Өзбекистан

ҚАЗІРГІ ШЫНДЫҚТА ПАЦИЕНТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫ РЕТТЕЙТІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰЖАТТАРДЫ ТАЛДАУ

Түйін

Бұл мақалада денсаулық сақтауды дамытудың қазіргі жағдайында пациенттердің құқықтарын қорғауды реттейтін халықаралық құжаттардың кешенді талдауы берілген. Пациенттің денсаулыққа, қадір-қасиетке, хабардар келісімге, медициналық ақпараттың құпиялылығына, денсаулық сақтау туралы ақпаратқа қол жеткізуге, медициналық көмектің қауіпсіздігіне және бұзылған құқықтарды тиімді қорғауға құқығын бекітетін халықаралық құқықтық және этикалық стандарттарға ерекше назар

аударылады. Мақалада Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының, Еуропа Кеңесінің және Еуропалық Одақтың актілерін қоса алғанда, әмбебап және аймақтық құжаттардың, сондай-ақ биоэтика, жеке деректерді қорғау және цифрлық денсаулық сақтау саласындағы халықаралық стандарттардың маңыздылығы қарастырылады. Мақалада медициналық қызметтерді цифрландырудың пациенттердің құқықтарына, соның ішінде электрондық медициналық жазбаларды, телемедицинаны, биобанктерді, генетикалық дерекқорларды және жасанды интеллектті пайдалану тұрғысынан әсері қарастырылады. Сондай-ақ, медициналық деректерге рұқсатсыз қол жеткізумен, ақпаратты қайталама пайдаланумен, алгоритмдік кемсітушілікпен және медициналық шешімдердің ашықтығының төмендеуімен байланысты жаңа цифрлық тәуекелдерді ескере отырып, пациенттердің құқықтарының дәстүрлі кепілдіктерін қайта қарастыру қажеттілігі негізделеді. Автор пациенттердің цифрлық құқықтарын қорғаудың жеке автономияны, адамның қадір-қасиетін, медициналық көмектің қауіпсіздігін және медициналық деректерді тиісті түрде қорғауды құрметтеуге негізделген жаңа халықаралық құқықтық моделін әзірлеу керек деген қорытындыға келеді.

Кілттік сөздер: пациенттердің құқықтары, халықаралық-құқықтық құралдар, денсаулық сақтау құқығы, ақпараттандырылған келісім, медициналық құпиялылық.

Э.Н. Гафурова

Доктор юридических наук (DSc), профессор, gafurovanozimakhon@mail.ru,
Институт переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при
Министерстве юстиции Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ, РЕГЛАМЕНТИРУЮЩИХ ЗАЩИТУ ПРАВ ПАЦИЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЯХ

Аннотация

В статье проводится комплексный анализ международных инструментов, регламентирующих защиту прав пациентов в современных условиях развития здравоохранения. Особое внимание уделяется международно-правовым и этическим стандартам, закрепляющим право пациента на здоровье, достоинство, информированное согласие, конфиденциальность медицинской информации, доступ к сведениям о состоянии здоровья, безопасность медицинской помощи и эффективную защиту нарушенных прав. Рассматривается значение универсальных и региональных документов, включая акты Всемирной организации здравоохранения, Совета Европы, Европейского союза, а также международные стандарты в сфере биоэтики, защиты персональных данных и цифрового здравоохранения. Отдельно анализируется влияние цифровизации медицинских услуг на содержание прав пациента, в том числе в условиях применения электронных медицинских карт, телемедицины, биобанков, генетических баз данных и искусственного интеллекта. Обосновывается необходимость переосмысления традиционных гарантий прав пациентов с учётом новых цифровых рисков, связанных с несанкционированным доступом к медицинским данным, вторичным использованием информации, алгоритмической дискриминацией и снижением прозрачности медицинских решений. Автор приходит к выводу о формировании новой международно-правовой модели защиты цифровых прав пациента, основанной на уважении автономии личности, человеческого достоинства, безопасности медицинской помощи и надлежащей защите медицинских данных.

Ключевые слова: права пациентов, международно-правовые документы, право на здоровье, информированное согласие, врачебная тайна.

Information about the author responsible for contacts:

Э.Н. Гафурова, E-mail.ru gafurovanozimakhon@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Э.Н. Гафурова, E-mail.ru gafurovanozimakhon@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

N. Gafurova, E-mail.ru gafurovanozimakhon@mail.ru

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

A.S. Aliyev, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

**CHALLENGES AND ERRORS IN TRANSLATING SCIENCE FICTION AND
FANTASY GENRES (BASED ON “STAR WARS” FILMS)**

3

**L.A.Aminova, R.Zh.Saurbayev, F.T.Yerekhanova, A.Sh.Zhumasheva ,
N.R.Omarov**

Master of Pedagogical Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

Candidate of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Central Asian Innovation
University, Shymkent, Kazakhstan

Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

Candidate of Philological Sciences, Professor, Margulan Pedagogical University,
Pavlodar, Kazakhstan

**GENDER REPRESENTATION AS A FORM OF SELF-EXPRESSION IN WOMEN’S
LITERATURE**

8

O.N. Beshpalova, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

**ANALYTICAL, LINGUISTIC AND CROSS CULTURAL FACTORS AFFECTING
INTERPRETATION AND TRANSLATION FROM ENGLISH INTO RUSSIAN**

18

L.S. Bokayeva, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

**STRATEGIES FOR OVERCOMING CHALLENGES IN TRANSLATING BRITISH
AND AMERICAN HUMOUR AND IDIOMS (BASED ON THE WORKS OF JEROME
K. JEROME AND O. HENRY)**

22

D.M. Davessov, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

**CHALLENGES AND PECULIARITIES OF TRANSLATING LYRICS AS A NEW
SUBFIELD OF TRANSLATION STUDIES (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE
ROCK SONGS)**

27

V.D. Doszhanova, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

**CHALLENGES IN TRANSLATING EXPRESSIVE MEANS AND STYLISTIC
DEVICES (BASED ON THE NOVEL "THE GREAT GATSBY" BY F.SCOTT
FITZGERALD)**

33

R.K. Ernazarova, A.S. Shvaikovskiy

student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

candidate of pedagogical sciences, associate professor, M. Auezov SKU,
Shymkent, Kazakhstan

MODERN CHALLENGES IN TRANSLATING GENDER-SENSITIVE LANGUAGE

38

E.Spektor

Teacher, "LOGOS" Primary School, Köln, Germany

**CHALLENGES AND MODERN METHODS OF TRANSLATING
PHRASEOLOGICAL UNITS IN BLOGS, ONLINE FORUMS, ON-LINE REVIEWS
AND OTHER TEXT TYPES**

43

М. П. Салимов

Магистрант, Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

**ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОЙ РОДИТЕЛЬСКОЙ ПОЗИЦИИ У ОТЦОВ
ОБУЧАЮЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И СЕМЬИ**

50

Д. А.Слащев

Магистрант, Челябинский государственный университет, Челябинск, Россия

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НАЧАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ**

55

Ж.У. Сманова

№ 23 "1 Мамыр" жалпы орта мектебі, Келес ауданы, Түркістан облысы, Қазақстан

**ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ БАСТАУЫШ БІЛІМ: ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРІ
МЕН ӘДІСТЕРІ**

61

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ ECONOMIC SCIENCES

М.Т. Арынбеков, А.С. Арынбекова

магистр, Академик Ә. Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті,
Шымкент, Қазақстан

магистр, Оңтүстік Қазақстан гуманитарлық- экономикалық колледж,
Шымкент, Қазақстан

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ
ПРОЦЕСІ**

66

Э.Е.Досмұратова, М.Н. Ирисбекова, С.А.Илашева

докторант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

э.ғ.д., профессор, Ташкент мемлекеттік көлік университеті, Ташкент, Өзбекстан

э.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖҮК ТАСЫМАЛУЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ 80

Р.Н. Зұлпыхар, М.У.Бейсенова, А.Е.Есенова

магистрант, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

д.э.н., профессор, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

к.э.н., доцент, Южно-Казахстанский университет им М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 88

A.A. Karimov, N. K. Rizaev, F. K. Kamolova, S. A. Dzumanov

Doctor of Economics, Tashkent Institute of finance, Tashkent, Uzbekistan

Doctor of Economics, Banking and finance academy of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Doctor of Economics, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan

ADJUSTING ACCOUNTING IN UZBEKISTAN IN COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL REQUIREMENTS: SHIFT TO A NEW STAGE 101

I. A. Nosirov, T. Niyazov, D. Kadyrova

Doctor of Economics, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan

Doctor of Economics, Professor, Karaganda Industrial University, Shymkent, Kazakhstan

Master student, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

IMPROVEMENT OF RISK MANAGEMENT SYSTEM IN SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTERPRISES 107

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ JURIDICAL SCIENCES

Е.П.Бекмуратов, А.К.Кукеев

к.ю.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан,

юрист, ТОО "ДСК", Шымкент, Казахстан

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СТРОИТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ 115

К.Р. Сарыкулов, А.Б. Мақұлбек, С.Б. Абутаева

э.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ҚР ҚЫЛЫМСТЫҚ ЗАҢЫНДАҒЫ ҚОСЫМША ЖАЗАЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 122

N. Gafurova

Doctor of Juridical Sciences (DSc), Professor

Institute for Retraining and Professional Development of Legal Personnel

under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

**ANALYSIS OF INTERNATIONAL INSTRUMENTS REGULATING THE
PROTECTION OF PATIENTS' RIGHTS IN CONTEMPORARY REALITIES**

129

Ғылыми журнал

2022 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Жауапты хатшы: Назарбек У.Б.

Техникалық редакторлар: Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген
№ KZ01VPY00044785 (04.10.2021 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

12.09.2025 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 8.5 б.т. Тираж 300 дана.

Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3940 М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82

